

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA KOMUNIKOLOGIJU

Marino Erceg

**PROIZVODNJA ZLOČINA HUMOROM:
POLITIČKE KARIKATURE SATIRIČKOG
TJEDNIKA *KEREMPUH* U PRIPREMI I
PREZENTACIJI SUDSKOG PROCESA
ZAGREBAČKOG NADBISKUPU ALOJZIJU
STEPINCU (1945. – 1946.)**

Zagreb, 2019. godine

Ovaj rad izrađen je na Odsjeku za komunikologiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu pod mentorstvom doc. dr. sc. Ivana Burića te prijavljen na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2018./2019.

SADRŽAJ RADA

1. Uvod.....	1
2. Hipoteze i ciljevi istraživanja.....	4
3. Metoda istraživanja.....	7
4. Istraženost teme.....	10
5. Humor kao instrument u borbi za moć.....	13
6. Pojmovno određenje karikature.....	16
7. Karikatura kao medij političke komunikacije.....	18
8. Političko-povijesni kontekst u kojem nastaju analizirane karikature.....	21
8.1. Uzroci poratnog sukoba Katoličke Crkve i komunističkog režima.....	21
8.2. Medijska politika Komunističke partije Jugoslavije.....	24
8.3. Okolnosti nastanka satiričkog tjednika <i>Kerempuh</i>	27
9. Rezultati istraživanja.....	31
9.1. Dinamika objavljivanja karikatura.....	31
9.2. Situacije koje prikazuju karikature.....	34
9.2.1. Osobe prikazane na karikaturama.....	35
9.2.2. Radnje prikazane na karikaturama.....	39
9.2.3. Osnovne poruke i motivi karikatura.....	42
9.3. Tipični načini povezivanja Stepinca i Crkve s režimom NDH.....	46
9.4. Tipični načini povezivanja Stepinca i Crkve s križarskim skupinama.....	48
9.5. Prikazivanje ratnih zločina katoličkog svećenstva.....	51
9.6. Povezivanje Stepinca i Crkve s drugim režimima.....	54
9.7. Moralna diskreditacija Katoličke Crkve na karikaturama.....	57
9.8. Ismijavanje kršćanskih nazora na svijet.....	58
9.9. Tehnički aspekti objavljivanja <i>Kerempuhovih</i> karikatura.....	59
10. Rasprava.....	60
11. Zaključak.....	64
12. Zahvale.....	67
13. Popis korištene literature i izvora.....	68
SAŽETAK.....	76
SUMMARY.....	77

PRILOZI.....	78
ŽIVOTOPIS AUTORA.....	82

1. Uvod

O Alojziju Stepincu, kardinalu i blaženiku Katoličke Crkve, napisane su brojne knjige, feljtoni, članci, vođene su brojne rasprave i snimljeni brojni filmovi (Akrap, 2016:9).¹ Nakon 1945. godine i uspostave komunističke vlasti, o Stepincu se uglavnom pisalo u negativnom kontekstu (Akrap, 2016:9). Jugoslavenska je historiografija jednostrano naglašavala „bliskost“ Katoličke Crkve i ustaškog režima, generalizirala zločine pojedinih svećenika te naglašavala aktivnu suprotstavljenost Crkve komunističkom poretku (Spehnjak i Cipek, 2007:286). To je bio službeni stav vladajuće Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), pa su negativnu sliku Alojzija Stepinca javnosti također propagirali i drugi akteri, ponajprije medijski djelatnici, publicisti, različiti „društveno-politički“ radnici, ali i djelatnici tajnih policija (Akrap, 2016: 9). Nasuprot tomu, radovi nastali nakon 1990. godine naglasak stavljaju isključivo na trpljenje Katoličke Crkve za vrijeme komunističkog režima, pri čemu posebnu pažnju posvećuju slučaju Alojzija Stepinca, kao figuri koja simbolizira stanje u Crkvi u Hrvatskoj nakon 1945. godine (Spehnjak i Cipek, 2007:286). Ti radovi inzistiraju da je Stepinac bio protivnik ustaškog režima te se borio protiv njega u granicama svojih mogućnosti, pri čemu je učinio mnogo na spašavanju života brojnih Židova, čime je izložio svoj život i poziciju velikim opasnostima (Spehnjak i Cipek, 2007:286). Rasprava o Alojziju Stepincu aktualna je i danas, a kako ističe povjesničar Ivo Goldstein, perspektive autora i sudionika rasprave ostaju krajnje različite, pa su takvi i njihovi zaključci.²

Jedna od tema koja je dosada bila gotovo u cijelosti zanemarena u postojećim istraživanjima, vezana je uz medijsku prezentaciju Stepinca i Katoličke Crkve uoči i tijekom njegova sudskog procesa 1946. godine. Sudski proces zagrebačkom nadbiskupu Stepincu 1946. godine i uloga tiskovnih medija u njegovoj pripremi i prezentaciji pred javnošću – prilično su detaljno obrađene u postojećim istraživanjima. No, kada je riječ o ulozi tiska u pripremi i prezentaciji Stepinčeva procesa, dosadašnja su se istraživanja uglavnom bavila tiskovinama informativno-političkog karaktera. Tiskovine humorističnog i zabavnog karaktera u ovom su kontekstu još uvijek slabo istražene. Uloga tiskovina zabavnog karaktera na hrvatskim prostorima neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata općenito je zanemarena, uslijed

¹ Autor rada imao je priliku javno prezentirati određene aspekte tematike koja će biti obrađena ovim istraživanjem u katoličkom tjedniku *Glas Koncila* u broju objavljenom 10. veljače 2019. godine (<https://www.glas-koncila.hr/uz-spomendan-hrvatskoga-mucenika-bl-alojzija-stepinca-nadbiskup-stepinac-na-udaru-karikatura/>, stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.). Neke teze koje su predstavljene u tom članku u ovom će radu biti označene odgovarajućom referencom.

²<https://www.jutarnji.hr/globus/Globus-komentari/ivo-goldstein-moze-li-stepinac-danas-biti-putokaz-hrvatima/7242594/> (stranici pristupljeno 20. ožujka 2019.)

čega su nepoznate i osnovne spoznaje o medijima tog tipa, poput njihovih početaka i okolnosti nastanka. Uloga tiskovina zabavnog karaktera u poslijeratnom vremenu zanimljiva je i stoga što su u kampanji difamiranja nadbiskupa Stepinca uz konvencionalni tisak sudjelovali i mediji ovakvoga profila, među kojima se u Hrvatskoj posebno isticao satirički tjednik *Kerempuh*. Općenito, tendencija političke instrumentalizacije tiskovina zabavnog i „lakog“ karaktera bila je u vremenu neposredno nakon završetka rata očita i stranim diplomatima u Jugoslaviji, pa tako onodobna izvješća britanskog veleposlanstva upozoravaju kako su humoristični listovi i ilustrirani magazini „temeljno političkoga tona“ te ih svrstavaju „među najžešće“ kada je riječ o političkoj intoniranosti (izvještaj citiran prema: Spehnjak, 2006:221). S druge strane, prema podacima o financijskom poslovanju, upravo su se mediji zabavnog karaktera nalazili na popisu tiskovina koje ostvaruju prihod (Najbar-Agičić, 2016:120), što pak svjedoči o njihovoj popularnosti među publikom, a istovremeno su tiskani i u nemalim nakladama (Spehnjak, 2002:105).

Satirički tjednik *Kerempuh*, koji počinje izlaziti u rujnu 1945. godine,³ također je poslovao sa suficitom, a u vremenu neposredno nakon završetka rata izlazio je u iznimnoj nakladi od 150 000 primjeraka, što je bila najveća naklada u odnosu na ostale tiskovine toga tipa na području Hrvatske (Spehnjak, 2002:105). Međutim, list se, prema svjedočenju jednog od njegovih osnivača i urednika, od svojih samih početaka našao u sustavu kontrole komunističkih vlasti (Hadžić, 1990:7). Stoga se *Kerempuh* već od prvih brojeva svojim karikaturama, stripovima, satiričnim tekstovima i pjesmama te drugim priložima, kroz humor zapravo obračunavao s onima koje su komunističke vlasti označavale kao nepodobne – Petrom II. Karađorđevićem, političarima i čelnim ljudima stranaka iz razdoblja monarhijske Jugoslavije, imperijalistima (francuskim i britanskim političarima), „buržujima“, veleposjednicima i, naravno, Katoličkom Crkvom predvođenom Alojzijem Stepincem.⁴ No kada je riječ o Katoličkoj Crkvi, koja je tijekom poraća općenito imala najvažniju ulogu u sklopu opozicijskih snaga te s obzirom na proklamirane religijske slobode postala jedina „legalna pozicija neprijatelja“ (Spehnjak i Cipek, 2007:257), od sredine i kraja prosinca 1945., kada su se za vlasti stvorili povoljniji uvjeti za politički obračun s Crkvom (Radelić, 2006:106-109), na stranicama *Kerempuha* primjetna je radikalizacija u ismijavanju Alojzija Stepinca i katoličkog svećenstva. Tada Stepinac po prvi puta dolazi na naslovnu stranicu tjednika, Crkvu se intenzivnije povezuje s režimom Nezavisne Države Hrvatske, a najavljuje se i skoriji obračun

³ *Kerempuh*, br. 1., 16. rujna 1945., str. 1.

⁴ *Kerempuh*, br. 1., 16. rujna 1945., str. 1.-4.; *Kerempuh*, br. 2., 14. listopada 1945., str. 1.-8.; *Kerempuh*, br. 3., 21. listopada 1945., str. 1., 3., 4., 5.

s njome i Stepincem kao njenom najistaknutijom figurom.⁵ Ta se radikalizacija, pak, neposredno preklapala s političkim motivima Komunističke partije. Naime, Vladimir Bakarić, tadašnji predsjednik vlade Narodne Republike Hrvatske, upravo je sredinom prosinca 1945. na stranačkim savjetovanjima isticao kako je započela kampanja „raskrinkavanja popova kao ustaških gnijezda“ (Radelić, 2002:179). Suđenje nadbiskupu Stepincu tijekom rujna i listopada 1946. bilo je zenit te kampanje (Spehnbjak i Cipek, 2007:286).

U pripremi i prezentaciji suđenja nadbiskupu Stepincu veliku je važnost imala razina obrazovanja i opće kulture tadašnjeg stanovništva. Veliki udio nepismenosti u općoj populaciji te niska razina obrazovanosti zahtijevale su da se prilikom oblikovanja javnog mnijenja tekstualni sadržaji dopunjuju različitim oblicima slikovnog propagandnog izričaja (Anić, 2016:39-40). U takvim se uvjetima politička karikatura pokazala kao komunikacijski alat *par excellence*. Kao kombinacija slikovnog i tekstualnog izražavanja, politička karikatura može djelovati kao medij posredstvom kojega se kompleksna stvarnost reducira na jednostavnu razumljivost (Kotzé, 1988:64). Tadašnji konvencionalni tisak informativno-političkog karaktera svojim nepreglednim i šturim tekstovima, kao i monotonim karakterom (Črnja, 1992:196), nije mogao oblikovati vlastima poželjno javno mnijenje s jednostavnošću kojom je to mogla karikatura. Nadalje, karikatura je na našim prostorima popularan medij još od druge polovice 19. stoljeća, a svoje je zlatno razdoblje imala u razdoblju između dva svjetska rata.⁶ Sva važna politička, društvena i kulturna pitanja u Jugoslaviji nakon 1945. bila su također popraćena karikaturama (Bencetić, 2017:9).

U ovom se istraživanju karikaturi pristupa kao mediju političke komunikacije. U radu je posredstvom metode kvantitativne analize sadržaja obrađeno 149 karikatura satiričkog tjednika *Kerempuh* koje tematiziraju odnos novih vlasti prema Katoličkoj Crkvi i njezinu ulogu u novom poretku, objavljivanih u razdoblju između sredine prosinca 1945. do sredine listopada 1946. godine, kada je zaključeno montirano suđenje na kojem je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac osuđen na dugogodišnju zatvorsku kaznu i gubitak građanskih prava (Akmadža, 2013:77).

⁵ *Kerempuh*, br. 12., 23. prosinca, 1945., str. 1., 3., 5., 6; *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1945., str.1, 3, 5. i 6; *Kerempuh*, br. 14., 6. siječnja 1946., str. 1., 2., 3., 5., 7. i 8.

⁶ <http://www.unicath.hr/29698> (stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.).

2. Hipoteze i ciljevi istraživanja

Prva hipoteza ovog istraživanja jest da *Kerempuhove* protucrkvne karikature imaju za cilj difamaciju i slabljenje utjecaja Katoličke Crkve kroz slučaj nadbiskupa Stepinca i generalizaciju ponašanja pojedinih svećenika za vrijeme NDH. Činjenica montiranog političkog procesa podrazumijevala je kršenje svih prava optuženika na pravedno i pravično suđenje, a takvi su procesi u suštini bili tek dobro režirane predstave za javnost.⁷ No, povjesničar Mario Jareb smatra kako montirani proces nije služio obračunu sa Stepincem kao istaknutim protivnikom režima, kojeg bi se sudskom presudom potpuno isključilo iz društva, već oblikovanju javnog mišljenja i smanjenju utjecaja cjelokupne Katoličke Crkve među širokim slojevima stanovništva.⁸ Tu ocjenu stoga kao hipotezu prihvaća i ovo istraživanje. U konačnici, *Pastirsko pismo* iz rujna 1945. godine pokazalo je homogenost i jedinstven stav cjelokupnog katoličkog episkopata u Jugoslaviji prema komunističkim vlastima (Stojić, 2009: 17), a time i negativan stav Katoličke Crkve kao organizacije prema novom poretku.

Druga hipoteza jest da *Kerempuhove* protucrkvne karikature u pripremi i prezentaciji sudskog procesa nastoje postupno prikazati Stepinca i Katoličku Crkvu kao predstavnike hrvatske inačice nacionalističkog ekstremizma. Hipoteza je povezana s konceptom poratnih suđenja u Jugoslaviji te problematikom međunacionalnih odnosa u novom državnom uređenju. Doba neposredno nakon završetka rata u Hrvatskoj, kao i u ostatku Jugoslavije, možemo nazvati i razdobljem „velikih sudskih procesa“ (Kisić-Kolanović, 1993: 1), a Stepinčev je proces bio tek jedan od njih. Veliki poratni sudski procesi trebali su biti zaključnica neposredne prošlosti, a ujedno i osiguranje za novouspostavljeni režim (Grahek Ravančić, 2012: 107). Također, ta su suđenja bila detaljno popraćena u onodobnim masovnim medijima (Grahek Ravančić, 2012: 91-112). No, jedno od tih „velikih suđenja“ bilo je povezano s nametanjem procesa nadbiskupu Stepincu. To je bio sudski proces Draži Mihailoviću⁹, kojeg su jugoslavenske vlasti uhitile u ožujku, a osudile na smrtnu kaznu u srpnju 1946. godine (Grahek

⁷ <http://www.matica.hr/vijenac/589/predugo-cekanje-na-pravdu-25997/> (stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.)

⁸ <http://www.matica.hr/vijenac/589/predugo-cekanje-na-pravdu-25997/> (stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.)

⁹ Dragoljub Draža Mihailović (1893. – 1946.) bio je srpski general i političar. Nije priznao kapitulaciju jugoslavenske vojske u travnju 1941. nakon čega se povukao na Ravnu goru u zapadnoj Srbiji i postao organizator i zapovjednik četničkih postrojbi (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40638>, stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.). Jugoslavenska vlada u emigraciji priznala ga je kao zapovjednika svoje (ustaničke) vojske u domovini. Od jeseni 1941. otvoreno je surađivao s Nijemcima i njihovim saveznicima te se sukobljavao s partizanima (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40638>, stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.). Njegovi su sljedbenici počinili brojne zločine nad političkim neistomišljenicima i protivnicima, a na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske provodili su etničko čišćenje nesrpskog naroda. Komunističke vlasti uhitile su ga u ožujku 1946., a u srpnju je nakon osude za ratne zločine strijeljan (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40638>, stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.).

Ravančić, 2012: 105-106). Mihailovićev je proces trebao demistificirati njegov pokret i prikazati suđenje kao konačnu pravdu na djelu (Grahek Ravančić, 2012: 106). Mihailovićevu presudu također možemo smatrati svojevrsnom osudom cjelokupnog srpskog nacionalističkog ekstremizma. Međutim, nakon njegove osude i egzekucije pojavila se određena potreba za ravnotežom u smislu hrvatsko-srpskih međunacionalnih odnosa, zbog čega se odluku Josipa Broza Tita o pokretanju sudskog procesa protiv Stepinca može smatrati u određenoj mjeri uvjetovanom pokušajem zauzdavanja potencijalnog gnjeva srpskog naroda (Anić, 2016: 47). Naime, jedan od značajnih problema za jugoslavenske vlasti u procesuiranju optuženika za ratne zločine bila je činjenica da je većina tih osoba bila nedostupna pravosuđu (Grahek Ravančić, 2012:103). To je vrijedilo i za političke figure koje su bile nositelji zločinačkog sustava NDH, poput poglavnika Ante Pavelića ili zapovjednika koncentracijskog logora Jasenovac Maksa Luburića i Dinka Šakića (Miletić, 2007:262-289, citirano prema: Grahek Ravančić, 2012:97), koji su, drugim riječima, svojevrsni hrvatski simboli nacionalističkog ekstremizma. U nemogućnosti njihovog procesuiranja, nije pogrešno pretpostaviti da su Stepinčevo suđenje komunističke vlasti javnosti pokušale prezentirati, zbog ravnoteže u međunacionalnim odnosima, kao obračun s hrvatskom inačicom nacionalističkog ekstremizma, koji je na srpskoj strani ostvaren osudom i egzekucijom Mihailovića. Takva je prezentacija Stepinca i Katoličke Crkve svoj odraz trebala dobiti i na stranicama satiričkog tjednika *Kerempuh*, sukladno prethodno istaknutoj činjenici da se list od svojih početaka našao pod pritiskom i kontrolom komunističkih vlasti.

Glavni cilj istraživanja jest utvrditi kako su karikature satiričkog tjednika *Kerempuh* kreirale negativnu sliku Alojzija Stepinca i Katoličke Crkve tijekom razdoblja uoči i za vrijeme sudskog procesa zagrebačkom nadbiskupu. Postojeća istraživanja koja su se djelomice doticala teme i predmeta kojima se bavi ovaj rad (Jonjić, 2008 i Anić, 2016), kao i memoarski zapisi jednog od osnivača i tadašnjih urednika lista Fadila Hadžića (1990:7), indiciraju da su *Kerempuhove* protucrkvne karikature u svojoj suštini bile oblik političke propagande kojom je upravljao sustav Agitpropa i Komunistička partija Jugoslavije. Stoga je prije same analize i testiranja hipoteza trebalo odgovoriti na tri dodatna pitanja – kako humor može biti korišten kao instrument u borbi za moć, kako karikatura može djelovati kao medij političke komunikacije te što predstavlja političko-povijesni kontekst u kojem nastaju *Kerempuhove* protucrkvne karikature. Analizirane karikature tematiziraju slučaj nadbiskupa Stepinca i pitanje uloge Katoličke Crkve u novom državnom uređenju, a objavljivane su u brojevima tjednika *Kerempuh* u razdoblju između sredine prosinca 1945. i početka listopada 1946. godine.

Istraživanjem je obuhvaćena cjelokupna protucrkvena komunikacija satiričkog tjednika *Kerempuh* u formi političke karikature koju čini 149 karikatura. Temeljna istraživačka metoda korištena u radu je kvantitativna analiza sadržaja.

3. Metoda istraživanja

Istraživanje je provedeno metodom kvantitativne analize sadržaja. Analiza sadržaja predstavlja istraživačku metodu kojom se na objektivni i sustavan način kvantitativno opisuje sadržaj određenog aspekta komunikacije (Milas, 2009: 500). Postupak analize sadržaja prevodi verbalni i kvalitativni dokument u kvantitativne podatke (Bailey, 1987, citirano prema: Milas, 2009:502). Ona može pružiti rezultate koji nadilaze impresionističko gledište koje se može stvoriti pukim čitanjem, gledanjem ili slušanjem neke poruke (Milas, 2009:502). Mogućnost kvantitativnog opisa komunikacije važna je za ovo istraživanje jer se kvalitativnim istraživačkim pristupima, s obzirom na opseg i tip ovog rada, ne bi moglo obuhvatiti cjelokupnu komunikaciju *Kerempuhovih* protucrkvениh karikatura tijekom navedenog razdoblja. Upotreba analize sadržaja upravljena je prema trima osnovnim ciljevima – opisivanju obilježja komunikacije, zaključivanju o događajima koji su prethodili komunikaciji i zaključivanje o učincima komunikacije (Holsti, 1968, citirano prema: Milas, 2009:502). Opisivanje obilježja komunikacije, kojim će se nastojati dati odgovor na središnji problem ovog istraživanja, najčešće odgovara na tri ključna pitanja – *Što, Kome?* i *Kako?*, odnosno što donosi, kome se obraća i kako to čini (Holsti, 1968, citirano prema: Milas, 2009:503). Pritom je za ovaj rad najrelevantniji odgovor na pitanje *Kako?*. Naime, pitanje *Kako?* najčešće je postavljano u svezi s promidžbom (Milas, 2009:504). Analizom sadržaja može se, nastojeći proniknuti u mehanizme propagandnih poruka, prosuditi i o namjerama u podlozi promidžbe na temelju njihova sadržaja te detektirati osnovne poruke neke propagandne komunikacije, izdvojiti njezine osnovne ciljeve i utvrditi učestalost njihovog pojavljivanja (Milas, 2009:504).

Analizirana građa

Građa koja je obrađena ovim istraživanjem odabrana je prema kriterijima ne-probabilističkog uzorkovanja (Milas, 2009:406), odnosno, sukladno svrsi istraživanja, zbog čega je riječ o namjernom uzorku (Milas, 2009:412). Analizirana građa obuhvaća cjelokupnu promidžbenu komunikaciju koju je tjednik *Kerempuh* svojim karikaturama upućivao protiv Katoličke Crkve za vrijeme trajanja političkog procesa koji se u vrhovima tada već vladajuće Komunističke partije Jugoslavije nazivao „kampanjom protiv popova“ (Radelić, 2006:107) i koji će kulminirati suđenjem nadbiskupu Stepincu (Spehnyak i Cipek, 2007:286). „Kampanja protiv popova“ započela je koncem 1945. kada je Vladimir Bakarić, predsjednik vlade Narodne Republike Hrvatske, 15. i 20. prosinca na savjetovanjima sekretara okružnih komiteta Komunističke partije isticao kako je pokrenuta kampanja na „raskrinkavanju popova kao

ustaških gnijezda“ i Crkve kao „agenture imperijalista“, u sklopu čega je trebalo uhititi zagrebačkog nadbiskupa Stepinca (Radelić, 2006:107), koji je u konačnici i osuđen 11. listopada 1946. godine (Radelić, 2006:109). Radikalizacija koju su pokrenule političke vlasti vrlo je brzo pronašla svoj odjek u satiričkom tjedniku *Kerempuh* i njegovim karikaturama. Tako Stepinac po prvi puta dolazi na naslovnu stranicu tjednika, Crkvu se intenzivnije povezuje s režimom Nezavisne Države Hrvatske, a najavljuje se i skori obračun s njome i Stepincem kao najistaknutijom figurom Katoličke Crkve u Jugoslaviji.¹⁰ Stoga je kao početna točka u analizi uzet broj 12. tjednika *Kerempuh*, objavljen 23. prosinca 1945. godine. Zadnji broj obuhvaćen ovim istraživanjem predstavlja prvi broj tjednika objavljen nakon donošenja sudske presude nadbiskupu Stepincu, odnosno broj 54 *Kerempuha*, objavljen 13. listopada 1946. godine. Nakon tog broja u narednom razdoblju ismijavanje Stepinca i Katoličke Crkve u cijelosti jenjava, pa će *Kerempuhu* do kraja 1946. objaviti tek dvije karikature protucrkvene tematike, a tijekom siječnja 1947. godine njih ukupno četiri.¹¹

Jedinica analize

Jedinicu analize predstavlja karikatura. Zbog svrhe istraživanja, karikatura je izabrana sukladno kriterijima odabira tematskih jedinica te sukladno njezinim formalnim obilježjima. Tematske jedinice definirane su vlastitim sadržajem, a u mnogim se slučajevima izdvojene tvrdnje o nekom pitanju pokazuju kao najkorisnije jedinice analize (Holsti, 1968, prema: Milas, 2009:509). Prema tom kriteriju u ovo su istraživanje uključene sve karikature koje se bave nadbiskupom Stepincem i Katoličkom Crkvom te tematiziraju njihovu ulogu u novom društveno-političkom okviru. U smislu formalnih obilježja, određivanje karikature kao jedinice analize bilo je najbliže kriterijima odabira sintaktičkih i gramatičkih jedinica analize. Takve jedinice predstavljaju prirodne cjeline poput riječi ili rečenica (Milas, 2009:508). U odnosu na ostale sadržaje koje u promatranom razdoblju donosi satirički tjednik *Kerempuh*, poput enigmatike, viceva, kratkih humorističnih tekstova i pjesama, stripova, rubrika s vijestima iz „prijateljskih zemalja“ (npr. rubrika „Radista Komsomolac“) i ilustracija tekstova, karikatura

¹⁰ *Kerempuh*, br. 12., 23. prosinca, 1945., str. 1., 3., 5., 6; *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1945, str.1, 3, 5.; *Kerempuh*, br. 14., 6. siječnja 1946., str. 1., 2. i 3.

¹¹ *Kerempuh*, br. 55., 20. listopada 1946.; *Kerempuh*, br. 56., 27. listopada 1946.; *Kerempuh*, br. 57., 3. studenog 1946.; *Kerempuh*, br. 58., 10. studenog 1946.; *Kerempuh*, br. 59., 17. studenog 1946.; *Kerempuh*, br. 60., 24. studenog 1946. str. 2. i 4.; *Kerempuh*, br. 61., 1. prosinca 1946.; *Kerempuh*, br. 62., 8. prosinca 1946.; *Kerempuh* br. 63., 15. prosinca 1946.; *Kerempuh*, br. 64., 22. prosinca 1946.; *Kerempuh*, br. 65., 5. siječnja 1947, str. 5.; *Kerempuh*, br. 66., 12. siječnja 1947., str. 3.; *Kerempuh*, br. 67., 19. siječnja 1947., str. 2.; *Kerempuh*, br. 68., 26. siječnja 1947., str. 4.

kao medij koji svoju poruku prenosi kombinacijom slikovnog i tekstualnog izražavanja predstavlja takvu jedinstvenu i prirodnu cjelinu. Istraživanjem je obrađeno 149 karikatura satiričkog tjednika *Kerempuh*.

Kategorije analize sadržaja definirane su s obzirom na tada aktualna politička pitanja, poput stava Crkve prema novom političkom uređenju, njezine uloge u NDH, prava Crkve na odgoj i obrazovanje mladeži i pitanja agrarne reforme, koja su tijekom promatranog razdoblja predstavljala prijepor u odnosima novih vlasti i Katoličke Crkve, i čiju se pojavnost u karikaturama satiričkoga tjednika *Kerempuh* nastoji utvrditi. Prilikom prikupljanja i obrade podataka u slučaju nekoliko varijabli korištena je mogućnost višestrukog kodiranja. Primjerice, jedna karikatura ne treba nužno prikazivati jedan tip radnje, ista karikatura može prikazivati i više osoba odjednom,, ili jedna karikatura nužno ne treba imati jednu osnovnu poruku koju nastoji komunicirati.

Podaci su obrađeni u programu za statističku obradu podataka SPSS. Matrica istraživanja prema kojoj su podatci prikupljeni i kodirani priložena je na kraju rada.

4. Istraženost teme

Dvije teme koje dotiče ovo istraživanje – sudski proces zagrebačkom nadbiskupu Stepincu 1946. godine i uloga tiskovnih medija u njegovoj pripremi i prezentaciji pred javnošću – prilično su detaljno obrađene u postojećim istraživanjima. Stepinčev sudski proces, na kojem je zagrebački nadbiskup osuđen na višegodišnju kaznu zatvora, općenito je nezaobilazan u izučavanju poratnih odnosa između Katoličke Crkve i jugoslavenskih vlasti (Akmadža, 2013:70). Nakon pada komunizma, to je pitanje dosada bilo predmetom istraživanja brojnih zasebnih studija i historiografskih monografija, a sam je sudski proces također sastavni dio svih važnijih historiografskih sinteza koje se bave poviješću Hrvatske u 20. stoljeću. Pritom je dovoljno istaknuti knjige Zdenka Radelića *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991: od zajedništva do razlaza* (2006.), Ive Goldsteina *Hrvatska: 1918 –2008.* (2008.) ili *Hrvatske moderne povijesti* (1999.) Dušana Bilandžića. Stepinčevim sudskim procesom detaljnije se bave i dvije njegove najznačajnije biografije, *Alojzije Stepinac: hrvatski kardinal* Alekse Benigara, čije je prvo izdanje tiskano 1974. u Rimu, a drugo 1993. u Zagrebu, te *Stepinac: his life and times* (2016.) britanskog povjesničara Robina Harrisa, koja je prevedena na hrvatski 2016., a 2017. godine tiskana je u drugom izdanju.

S obzirom da se Stepinčev proces provodio u čvrstoj sinergiji s medijima, jer su državne vlasti putem medija, koji su redovito donosili optužujuće članke, utirale put uhićenju nadbiskupa Stepinca, stvarajući u javnosti sliku o Stepincu kao zločincu i Katoličkoj Crkvi kao suradnici fašista i narodnih neprijatelja (Akmadža, 2013:65), pitanje uloge tiska također je bilo predmetom detaljnih istraživanja, iako su se time uglavnom bavili povjesničari, a rijetko istraživači iz područja komunikacijskih znanosti. Kao sustavne studije posebno treba istaknuti članke „Tisak totalitarne komunističke vlasti u Hrvatskoj u pripremi montiranog procesa zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu (1946.)“ (2001.) i „Državno-partijska priprema javnosti za suđenje nadbiskupu Stepincu. Proglašen krivim i prije započetog kaznenog postupka (Primjer zagrebačkog dnevnika *Vjesnik*)“ (2000.) Berislava Jandrića. Međutim, jugoslavenski tisak zabavnog karaktera u razdoblju neposredno nakon završetka rata slabo je istražen. Nedostaje detaljnijih studija posvećenih toj tematici, a u monografijama i udžbenicima posvećenim povijesti novinarstva u Hrvatskoj i svijetu, poput knjige Božidara Novaka *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* (2005.) i knjige Magdalene Najbar-Agičić *Povijest novinarstva: kratki pregled* (2015.), tisak zabavnog karaktera spominje se tek usputno. Tako je jedno od bitnih ograničenja u ovom istraživanju bila činjenica da je satirički tjednik *Kerempuh* relativna nepoznanica u povijesti medija i komunikacija, iako je sudeći prema njegovoj nakladi i

poslovanju neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, kako je prethodno istaknuto, bio jedna od najvažnijih tiskovina tog tipa na našim prostorima.

Kada je riječ o istraženosti karikature, u postojećim studijama i literaturi s domaćih prostora dominirao je historiografski pristup, pa se karikatura uglavnom koristila kao historiografski izvor. Kao iznimno važne i nezaobilazne knjige svim istraživačima koji proučavaju karikaturu u ovom razdoblju, treba istaknuti *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940.* (2009.) povjesničara umjetnosti Frane Dulibića te *Komunizam u slici* (2017.) povjesničarke Lidije Bencetić. Što se tiče strane literature, najvažniji istraživači karikature u 20. stoljeću pripadaju zapadnoeuropskim i američkim povjesničarima umjetnosti, a to su Ernst Kris i Ernst Gombrich (ujedno i pioniri psihološke interpretacije karikature) te Werner Hofmann i Meyer Schapiro, a u novije vrijeme Adam Gopnik i Kirk Varnedoe (Bencetić, 2017:88). Međutim, iz generalne perspektive, kako pojašnjava Bencetić (2017:90), za istraživanja karikature problematičan je i manjak teorijske literature, općenito je oskudna čak i strana literature, dok je u postojećoj literaturi vidljiv nedostatak novih istraživanja i produbljivanja spoznaja o karikaturama općenito, a većina autora ponavlja glavninu poznatoga i već napisanog o karikaturama. Komunikacijske znanosti gotovo su u cijelosti zanemarivale karikaturu kao predmet svojih istraživanja. Primjerice, na odsjeku za komunikologiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu te su se teme doticala tek dva diplomatska rada, *Fenomen karikature na primjeru Srećka Puntarića „Felixa“* (2016.) Ivana Fedora i *Medijska odgovornost na primjeru izvještavanja o islamu* Monike Jukić.¹² Također, u domaćoj i stranoj literaturi nedostaje radova koji povezuju teorije humora s fenomenom karikature. Primjerice, kako ističe autor Samuel Mateus (2016:198) ulogu karikature ne smatra se važnom, a s obzirom da su one povezane s humorom, zabavnim i komičnim efektima, relevantna istraživanja, poput istraživanja političke komunikacije, često zanemaruju karikature kao predmet svoga bavljenja.

Uloga karikatura satiričkog tjednika *Kerempuh* u pripremi i prezentaciji sudskog procesa nadbiskupu Stepincu bila je predmetom postojećih istraživanja. Njome su se bavili Tomislav Jonjić u članku „Kako je stvarana negativna slika o nadbiskupu Stepincu i Crkvi“ (2009.) te Tomislav Anić u radu „Geneza negativnog mita o nadbiskupu Stepincu nakon 1945.“ (2016.). Međutim, ti radovi *Kerempuhovoj* karikaturi pristupaju kao sporednom predmetu istraživanja. Jonjić (2009) je u svome radu analizirao cjelokupnu poratnu promidžbu koju su protiv Katoličke Crkve komunističke vlasti provodile u tisku u Hrvatskoj, pa je uz *Vjesnik*,

¹² <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/search/karikatura?type=dismax> (stranici pristupljeno 2. travnja 2019.).

Naprijed i *Narodni list* analizirao i satirički tjednik *Kerempuh*. Anić (2016) je u svome radu analizirao protucrkvne karikature objavljivane u četirima listovima – zagrebačkom *Vjesniku* i *Kerempuhu* te beogradskoj *Politici i Ježu*. Također, kada je riječ o *Kerempuhovoj* karikaturi, oba istraživanja u narativnoj formi opisuju što određena karikatura govori u kontekstu montiranog suđenja nadbiskupu Stepincu, a obzirom da je riječ o istraživanjima kvalitativnog karaktera, u tim radovima nije obuhvaćena cjelokupna *Kerempuhova* protucrkvna komunikacija izražena u formi političke karikature, već su se autori ograničili na istaknutije primjere.

5. Humor kao instrument u borbi za moć

Karikatura se po svojoj definiciji koristi pretjerivanjem u prikazivanju prirodnih obilježja kao sredstvom za postizanje svoga cilja – subjekt kojim se bavi ona prikazuje smiješnim zbog zabave ili kritike (Dulibić, 2009:40). Karikaturi je prema tome humor instrument pomoću kojeg postiže svoje ciljeve. Humor je sastavna komponenta svake kulture, predstavlja jedan od najčešće korištenih komunikacijskih alata te se često koristi sa svrhom zabavljanja, privlačenja pozornosti ili opuštanja (Austers, Škilters i Ozolina, 2017:7). Prema Fadilu Hadžiću¹³ (1999: 10) smijeh je univerzalna i najkomunikativnija međuljudska veza za koju ne treba znati ni jezik. Međutim, humor kao značajan dio sfere zabavnog nije kako se to često misli samo neki vid razbibrige (Hadžić, 1999:9) – kako upozorava Fadil Hadžić (1999:163), „smijeh je vrlo ozbiljan fenomen i zaslužuje da mu tako prilazimo“. U istraživanjima humora postoje tri klasične teorije. To su teorija superiornosti, teorija olakšanja i teorija inkongruentnosti (Rutter, 1997:8). S obzirom da je satirična komunikacija, svojstvena izričaju analiziranih *Kerempuhovih* karikatura, prema kategorizaciji koju nudi Rod Martin (2006:13) agresivan oblik humora, te s obzirom da *Kerempuhova* karikatura pripada kategoriji „angažirane karikature“, kojoj je u prvom redu svojstvena politička agitacija i prikaz vlasti koja „udara“ po „domaćim i inozemnim neprijateljima“ (Hadžić, 1999:126), za kontekst ovog istraživanja potrebno je detaljnije elaborirati teoriju superiornosti.

Teorija superiornosti predstavlja najstariji pristup u interpretiranju humora, koji je svoje zagovornike imao još u Platonu i Aristotelu (Martin, 2006:44), a počiva na ideji kako u ljudskoj psihologiji postoji sveprisutna želja za dominiranjem (Rutter, 1997:8). Prema teoriji superiornosti humor je u svojoj esenciji agresivan, a oni koji nekoga ili nešto ismijavaju sebe shvaćaju boljima od onoga ili nečega što se ismijava, odnosno predmeta šale (Rutter, 1997:9). Neki znanstvenici pak, iz perspektive teorije evolucije, humor vide kao civiliziranu verziju iskazivanja ljutnje ili agresije prema drugima (Austers, Škilters i Ozolina, 2017:30). Primjerice, Albert Rapp je još 1949. (citirano prema: Rutter, 1997:12) argumentirao kako, budući da evoluiranjem društva dolazi i do ograničavanja nasilja, fizičke okršaje zamjenjuju „bitke duhovitosti“, a šala pritom postaje simbolička reprezentacija barbarskog duela. Takvi sukobi ne ostavljaju mrtve ili fizičke ozljede (Rutter 1997:12), već je prije riječ o, kako to formulira

¹³ Fadil Hadžić (1922. – 2011.), poznati hrvatski filmski redatelj, novinar i komediograf. Bio je glavni urednik satiričkog tjednika *Kerempuh* (1946-51., 1952-53. i 1956.), tjednika *Vjesnik u srijedu* (1953-56.) i *Telegrama* (1960-62.). Osnovao 1950. Kerempuhovo vedro kazalište (od 1951. Komedija), 1964. Satiričko kazalište Jazavac (danas Kerempuh), kojemu je bio i umjetnički direktor 1964–84., te 1981. kazalište Vidra, a 1981–82. bio je intendant zagrebačkoga HNK. Dobio je nagradu *Vladimir Nazor* za životno djelo 1984. godine (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24040>, stranici pristupljeno 5. travnja 2019.)

značajni zagovornik teorije superiornosti Charles Gruner (1978 i 1997, citirano prema: Martin, 2006:45), „igri“ koja ne zahtijeva fizičke napade i ozljeđivanje, ali u sebi ima izraženu komponentu natjecanja i kompetitivnosti te također ima svoje pobjednike i gubitnike. Pritom smijeh na određeni način označava pobjedu nad inferiornijim protivnikom (Rutter, 1997:12), odnosno socijaliziranu i modificiranu varijanta atavističkog demonstriranja pobjede nad protivnikom (Rapp, 1949:84, prema Rutter, 1997:11). Agresivni humor kao oblik komunikacije sastoji se od tri aktera – onog koji komunicira humorističnu poruku, publike kojoj je poruka upućena i koja se poruci smije, te mete, odnosno predmeta šale (Martin, 2006:18). Šale takvog tipa nerijetko služe dvostrukoj svrsi – isključivanju pojedinca ili skupine koja je predmet šale te povećanju društvene solidarnosti između onog koji šalu komunicira i njegove publike (Attardo, 2001; Norrick, 2003; prema: Ritchie, 2005:6). Dakle, prema teoriji superiornosti humor se može koristiti kao instrument u borbi za moć.

Kada je riječ o samom procesu komuniciranja humora, potrebno je objasniti ono što drugi radovi koji se bave tom tematikom nazivaju teorijom „okvira šale“ (eng. *joke frame*). Zagovornici te teorije smatraju kako šale nisu dio svakodnevnice ozbiljne društvene realnosti već odmak i stanka od njih (Rutter, 1997:33). Akteri uključeni u humorističnu komunikaciju implicitno prihvaćaju kako su ustaljena pravila društvenog diskursa privremeno suspendirana tijekom trajanja „okvira šale“, prethodno uspostavljene statusne pozicije mogu se ignorirati, a moguće je čak i kršiti tabue. Još važnije, onaj koji upućuje šalu može izaći iz normalnog diskursa i protokola te prezentirati kritičizam bez straha od osвете (Rutter, 1997:33). Neki autori, pak, ismijavanje shvaćaju kao ritual u kojem je onom koji upućuje šalu omogućeno da preispituje „smisao i hijerarhiju“ (Douglas, 1968:371, prema: Rutter, 1997:33). Pritom je, ukoliko je riječ o potencijalno nezgodnoj temi, ostavljen prostor za ispriku uz napomenu kako je riječ tek o šali, čime se ujedno i minimalizira rizik odbijanja šale (Rutter, 1997:35).

Humor može biti efektan instrument u borbi za moć jer može koristiti metode manipulacije koje ne spadaju u kategorije klasične propagande. Naime, nešto što se poima kao zabavno može sadržavati puno više sadržaja za koje je unaprijed planirano da u određenom smislu utječu na publiku (Austers, Škilters i Ozolina, 2017:7). Takvu komunikaciju možemo promatrati i kao oblik prikrivene promidžbe, a pritom je bitno naglasiti kako je nju teže identificirati i korisnik medija mora biti duboko upućen u materiju da bi mogao prepoznati stavove, mišljenja i ponašanja koja se takvom komunikacijom pokušava isprovocirati (Hebrang, 2007:55). Zato humor može, gledano s komunikacijskog aspekta, ostvariti svoje komunikacijske ciljeve na latentan, implicitan (rjeđe eksplicitan) način, pa čak i generirati nova

značenja (Austers, Škilters i Ozolina, 2017:9-10). Također, humoristična se poruka često percipira kao manje uvredljiva od nehumoristične poruke – ista poruka, izrečena bez humorističnog tona, može zvučati više uvredljivom (Austers, Škilters i Ozolina, 2017:9-10). Prema tome nije pogrešno zaključiti kako humor posjeduje i određenu notu subverzije, no i ona ima svoja ograničenja – humor ovisi o društvenom kontekstu i formi u kojoj je smiješan sadržaj iznesen, o sadržaju te o samoj publici kojoj je neki humoristični sadržaj namijenjen.¹⁴ Ukoliko je poruka radikalno neprihvatljiva, odnosno nekonzistentna s vrijednostima i stavovima publike, ona će biti odbačena, zajedno sa subverzivnim sadržajem (Austers, Škilters i Ozolina, 2017:10).

Na kraju ovog izlaganja važno je istaknuti ono što Rod Martin (2006:19) naziva „paradoksom humora“. Naime, humor inherentno nije nastrojen niti prijateljski niti neprijateljski. Ukoliko netko želi ojačati odnose, ublažavati konflikte ili graditi kohezivnost, humor može biti koristan u toj svrsi. S druge strane, ukoliko je cilj ostracizam, ponižavanje ili manipulacija, humor može biti koristan alat i za takve svrhe (Martin, 2006:19). U kontekstu poratnog obračuna Komunističke partije s Katoličkom Crkvom u Hrvatskoj, satirički tjednik *Kerempuh*, koji je bio pod snažnim utjecajem novih vlasti, kao uostalom i svi tadašnji mediji masovne komunikacije u Jugoslaviji, što je detaljnije pojašnjeno u nastavku, svojim je protucrkvanim karikaturama nastupao upravo s potonjim ciljem o kojem govori Martin (2006:19). Proizvodnjom slike nadbiskupa Stepinca kao zločinca, a posredno i Katoličke Crkve kao takve organizacije – čime se bavi empirijski dio ovog rada – karikatura postaje poseban faktor u političkom procesu. To potvrđuju i iskustva drugih zemlja komunističkog bloka, gdje je karikatura na kojoj vlast „gazi“ svoje protivnike, kako objašnjava Hadžić (1999:126), doživjela „dizajnerski klimaks“ te dobila značaj sudskih presuda i neprikosnovenu službenu privilegiranost.

¹⁴ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26678> (stranici pristupljeno 11. travnja 2019.)

6. Pojmovno određenje karikature

Pojam karikature ima brojna značenja i konotacije (Moyle, 2004:4).¹⁵ U osnovnom smislu karikatura je crtež, plastični prikaz ili opis, koji preuveličavanjem, umanjivanjem i iskrivljavanjem pojavu određenog subjekta čini smiješnom ili apsurdnom sa svrhom zabave ili kritike. Ona je duhoviti (ironični, satirični i metaforični) komentar određene situacije (Dulibić, 2009:9).¹⁶ Komični dojam karikatura postiže miješanjem elemenata podudarnosti i odstupanja od stvarnog izgleda prikazanog motiva (Dulibić, 2009:9). Karikatura je isprva bila oblik zabave za umjetnike i elitu, a tijekom 19. stoljeća, zahvaljujući razvoju tiska, ona se povezuje sa širokim slojevima društva, ismijavajući i razobličujući političke, socijalne ili moralne iskvarivosti i slabosti pojedinaca, slojeva ili društva u cjelini (Dulibić, 2009:10). Karikatura je u današnjem vremenu, iako nema popularnost kao u razdoblju u kojem nastaju karikature analizirane u ovom radu,¹⁷ forma izražavanja koje je poznata svim članovima suvremenih društava, bilo da govorimo o stripovima, različitim formama grafičkih ilustracija ili uredničkim karikaturama koje možemo pronaći u svim novinama diljem svijeta (Mateus, 2016:196).

Karikature kojima se bavi ovaj rad prema vrsti pripadaju kategoriji političke karikature (eng. *political cartoon*).¹⁸ Pojam političke karikature u ovom se istraživanju shvaća prema definiciji Lachlana Moylea (2004:34) koji pod tim terminom obuhvaća: „sve oblike slikovne satire koji u sebi sadrže karikaturu određene situacije ili analogiju koji su proizvedeni za objavu u tiskovnim medijima“. Politička karikatura je društveno angažirani tip karikature koji pripada skupini situacijske karikature (Dulibić, 2009:15), a od pojave potonje, politička je karikatura najpopularniji predstavnik te vrste jer se njome najsnažnije izražavala kritika društva (Dulibić,

¹⁵ Riječ dolazi od talijanskog glagola *caricare*, što znači natovariti ili pretjerivati (Dulibić, 2009: 10).

¹⁶ Frano Dulibić (2009: 9) donosi ovu definiciju karikature u užem smislu prema *Columbia Encyclopedia* (1993.) i *Dictionary of Art* (1996.)

¹⁷ Kako ćemo vidjeti u poglavlju koje se bavi političkim i povijesnim kontekstom nastanka analiziranih karikatura, kao medij karikatura je na našim prostorima popularna još od druge polovice 19. stoljeća, a svoje je zlatno razdoblje imala u razdoblju između dva svjetska rata (<http://www.unicath.hr/29698>, stranici pristupljeno 3. travnja 2019.).

¹⁸ S obzirom na terminološke prijepore u hrvatskom jeziku, sami je pojam karikature potrebno pobliže dodatno objasniti. Karikatura se na najopćenitijoj razini dijeli na pojam karikature u užem smislu, koji podrazumijeva portretnu karikaturu, te na pojam karikature u širem smislu koji podrazumijeva situacijsku karikaturu (Dulibić, 2009: 11). Portretna karikatura bavi se određenom osobom te opisuje njezine fizičke i/ili karakterne osobine, bile one pozitivne ili negativne (Bencetić, 2017: 80). Situacijska karikatura zaokupljena je zajedničkim karakteristikama grupe, odnosno uže ili šire skupine ljudi (Dulibić, 2009: 12). Hrvatski karikaturisti pod tim pojmom razumijevaju karikature koje nazivaju „geg karikaturama“ ili „crtanim vicem“ (Dulibić, 2009: 11). Neki europski jezici s duljom tradicijom u karikaturi poznaju razliku između tih pojmova. U engleskom je to distinkcija između naziva *caricature* i *cartoon* (Dulibić, 2009: 11), iako se i u tom jeziku postoje zabune oko razlikovanja tih dvaju naziva (Kotzé, 1988: 60), u talijanskom su to *caricatura* i *vignetta umoristica*, a u francuskom *caricature* i *dessin humoristique* (Dulibić, 2009: 12). Frano Dulibić (2009: 12) smatra kako nazivi „geg-karikatura“ i „crtani vic“ nisu zadovoljavajući te predlaže korištenje termina „situacijska karikatura“, za ono što se u engleskom jeziku naziva *cartoon*.

2009:16). Ono što razlikuje političku karikatura od portretne karikature ili konvencionalnih slika te fotografija, jest činjenica da ona nije isključivo vizualna građa, već je često osnažena tekstom koji se pojavljuje u naslovima, oblačićima ili je inkorporiran u sami crtež te je nerijetko ključan za razumijevanje karikature u cijelosti (Moyle, 2004:33). Riječ je, dakle, o kombinaciji ikoničkog i diskurzivnog načina izražavanja, pri čemu je naglasak na potonjem (Moyle, 2004:34).

Karikaturu kao sliku možemo promatrati i kao medij komunikacije, a objavljena u tisku, ona postaje medij masovne komunikacije (Bencetić, 2017:95). Kao takve, karikature možemo analizirati i kao medij političke komunikacije, što detaljnije pojašnjava naredno poglavlje.

7. Karikatura kao medij političke komunikacije

Pojam političke komunikacije teško je precizno odrediti jer su njegove glavne sastavnice i same otvorene za niz različitih te više ili manje širokih definicija (McNair, 2003:11). U osnovnom i suvremenom smislu, politička komunikacija predstavlja proizvodnju i utjecaj persuazivnih političkih poruka, kampanja i oglašavanja, koje se posreduju primarno putem masovnih medija (Chandler i Munday, 2011:325), što u našem slučaju predstavljaju karikature. U širem značenju riječ je o protoku poruka vezanih za politička pitanja (Chandler i Munday, 2011:325-326).¹⁹ Brian McNair (2003:12) u tom smislu nudi precizniji odgovor tako što političku komunikaciju definira kao „svrhovitu komunikaciju o politici“ koja uključuje:

„(1) sve oblike komunikacije kojima se služe političari i drugi politički akteri u svrhu ostvarivanja specifičnih ciljeva; (2) komunikaciju koju prema tim akterima usmjeravaju nepolitičari, poput birača i novinskih kolumnista; te (3) komunikaciju o tim akterima i njihovim aktivnostima koju se može pronaći izvješćima, uvodnicima i drugim oblicima medijske rasprave o politici“ (McNair, 2003: 12).

Karikature mogu biti funkcionalne u prijenosu političkih ideja prema publici, čime postaju izravno upletene u stranačku politiku, širenje političkog utjecaja, a shodno tome i moći (Kotzé, 1988:65), pa ih sukladno gore navedenim definicijama možemo promatrati i medij političke komunikacije. Dirk Kotzé, (1988:63-66) navodi i objašnjava tri generalne funkcije koje karikature imaju kao medij političke komunikacije, koje zbog potreba ovog istraživanja treba detaljnije elaborirati.

Prva funkcija karikature kao medija političke komunikacije jest da može „zamrznuti“ ili „zgsnuti“ korpus znanja o nekoj temi u jedinstvenom prizoru, čime izaziva asocijacije čitavog spektra ideja i zbivanja koje su inkorporirane u njezinim znakovima (Kotzé, 1988:63). Pritom treba istaknuti kako je značenje poruke primateljeva tvorevina do koje dolazi vlastitim kategorizacijama i interpretacijama simbola (Reardon, 1998:32, citirano prema: Jantol, 2004:27). To čini karikaturu multidimenzionalnom, a širina interpretacije poruke među recipijentima može varirati ovisno o različitim faktorima, poput političkog i povijesnog znanja te opće političke socijalizaciji pojedinca (Kotzé, 1988:64). Druga generalna funkcija karikature prema Kotzéu (1988:64) jest pojednostavljivanje. Karikatura može djelovati kao medij posredstvom kojega se kompleksna stvarnost reducira na jednostavnu razumljivost (Kotzé, 1988:64). U tom procesu pojednostavljivanja posebno je važan sam karikaturist koji se,

¹⁹ Pritom te poruke nužno niti ne trebaju biti medijalizirane, što vrijedi u slučaju interpersonalne komunikacije (Chandler i Munday, 2011: 325-326).

izborom između različitih interpretacija stvarnosti, nameće kao *opinion leader*, formulirajući određeno mišljenje u ime svoje publike koja se svakodnevno susreće s međusobno suprotstavljenim političkim signalima i porukama (Kotzé, 1988:64-65).

Treća i za ovaj rad ključna generalna funkcija karikature kao medija političke komunikacije jest njezino korištenje u propagandne i mobilizacijske svrhe (Kotzé, 1988:65). Kotzé (1988:65) ističe kako neki karikaturisti propagandu funkciju karikature vide kao njezinu primarnu funkciju – propagiranje ideja za ili protiv nekog cilja posredstvom crteža – dok drugi ističu kako karikature mogu stvarati entuzijazam i motiviranost na način na koji to čine propagandne kampanje.²⁰ Kotzé (1988:65) objašnjava kako karikaturist može doprinijeti propitivanju i rušenju određenih političkih stavova tako što sabotira njihov kredibilitet i legitimnost. To se može ostvariti tematskom konzistentnošću, uslijed čega se signali koji su protivni postojećim stavovima opetovano emitiraju konstantnim tempom prema ciljanoj publici, ili prikazom personifikacija tih uvjerenja na smiješan i satiričan način kako bi se umanjila njihova važnost (Kotzé, 1988:65). Pritom treba dodati da neki autori smatraju kako opetovano ponavljanje u propagandne svrhe može djelovati na principu uvjetovanog podražaja (Pavlov) te u konačnici proizvesti kognitivnu pristranost (Breton, 2000:113, citirano prema: Hebrang, 2007:53). Ono čime trebamo posebno nadopuniti Kotzéa jest činjenica da je karikatura često obavijena „austom zabave“ (Mateus, 2016:198), zbog čega se poruka koju ona prenosi nerijetko prihvaća bez promišljanja ili kritičkog osvrtanja (Mateus, 2016:198), iz čega pak proizlazi kako politička karikatura može biti korištena i kao medij prikrivene propagande. Time se vraćamo na jedan od zaključaka iz 5. poglavlja koji naglašava kako je prikrivenu je promidžbu teže prepoznati, pri čemu korisnik medija mora biti duboko upućen u prezentiranu materiju kako bi prepoznao stavove, emocije, mišljenja i očekivano ponašanje koje takva komunikacija nastoji isprovocirati (Hebrang, 2007:55).

Kada je riječ o predmetu ovog istraživanja, bitno je istaknuti kako je medijska politika koju je provodila Komunistička partija na prostoru Jugoslavije u neposrednom razdoblju nakon završetka rata, kojom se bavimo u nastavku, uvjetovala radikalnu inverziju osnovnog smisla karikature – granice njezinog djelovanja i teme kojima se ona bavi, takvom su politikom bile jasno zacrtane upravo prema propagandnoj i mobilizacijskoj funkciji. Naime, takve su potencijale karikature jugoslavenski komunisti prepoznali još za vrijeme Drugog svjetskog

²⁰ To su mišljenja Freda Moutona, karikaturista južnoafričkog dnevnog lista *Die Burger* te Pietrusa Johannesu Pieta Cilliéa, dugogodišnjeg urednika tog lista, koja prenosi Dirk Kotzé (1988: 65).

rata,²¹ a veliku će joj važnost pridavati i nakon 1945. kada će se karikaturu shvaćati kao „vrlo živo, oštro i uvjerljivo oruđe propagande“, kako je to kazao Milovan Đilas (Bencetić, 2017:264).²² Tako je za povijest karikature u Jugoslaviji u prvim godinama nakon završetka rata općenito svojstveno postojanje strogo nametnutih pravila što je dozvoljena tema karikiranja, a što je zabranjeno, pa se između 1945. i 1952. godine kao predmet karikiranja ne pojavljuju nositelji vlasti, partizanski pokret ili socijalističko uređenje, dok su pogodne teme karikature obračun sa „špekulantima“, narodnim neprijateljima, Katoličkom Crkvom i „vanjskim neprijateljem“ (Bencetić, 2017:96), o čemu je već bilo riječi u Uvodu. Općenito, ta je inverzija osnovnog smisla karikature karakteristična pojava za sva autokratska uređenja, objašnjava dugogodišnji hrvatski komediograf i jedna od osnivača i urednika satiričkog tjednika *Kerempuh* Fadil Hadžić (1998:70):

„Diktature su se kroz povijest ponašale kao da je sve počelo od njih, želeći isklesati i 'novog čovjeka' po mjeri svog diktata, pa i svoj humor koji će vjerno služiti sustavu. Tako nastaju humoristični listovi, kozerije i karikature koji se pretvaraju u svoju suprotnost, jer na njihovom udaru nisu vlastodršci, nego heretici. U ovu 'podvrstu' humora ne vjeruju ni oni koji ga proizvode. Humor je neiskren, konstruiran po šablوني nategnutih rutinskih viceva u kojima se presuđuje neprijateljima režima. Humoristi se nalaze u ulozi vladinih promidžbenjaka i državotvorni mehanizam se kompletira: ima svoju vojsku, policiju, zakone i humor, kao lažnu 'delikatesnu iluziju' o demokratskoj klimi (...) Osnovna težnja satire je ipak otkrivati ljudske sudbine unutar društvenih gibanja (...) Satiričar izdaje svoju etiku kad se ponaša kao grobar koji žuri baciti posljednju lopatu na neku eliminiranu osobu ili društvenu pojavu, jer satira mora otkopavati“.

²¹ Tada se crtana, pisana i tiskana poruka pokazala kao vrlo učinkovito oružje (Benyovsky, 1989: 10, prema: Peleh, 2017: 3-4). Karikatura je zahvaljujući svojoj jednostavnosti bila razumljiva ne samo intelektualcima već i slabo obrazovanom seljaku, a stilizacijom prepoznatljivih motiva postizala je maksimalnu učinkovitost i time postala djelotvorno sredstvo za okupljanje širokih slojeva društva oko ideja i ciljeva narodnooslobodilačke borbe (Benyovsky, 1989:10, prema: Peleh, 2017:3-4).

²² Ta se ocjena pojavljuje u kritici izrečenoj na sastanku Odjeljenja za agitaciju i štampu, održanom pod vodstvom Milovana Đilasa 1.kolovoza 1951. godine. Kao prilog zapisniku sastanaka nalazi se dokument pod naslovom „O nekim problemima našeg novinarstva“ u kojem piše kako „listovi uopšte ne koriste karikaturu kao jedno od vrlo živih, oštrih i ubedljivih orudja propagande“. Izvještaj i informacije o njemu donosi Lidija Bencetić (2017:264).

8. Političko-povijesni kontekst u kojem nastaju analizirane karikature

Znatan dio karikatura s vremenom postaje nerazumljiv, pogotovo kada nam nije poznat kontekst njihovog nastanka – primjerice, politički odnosi, izgled i navike prikazanih osoba – zbog čega karikature, osim što zadržavaju određene likovne kvalitete, gube svoj izvorni smisao (Dulibić, 2009: 32). U Hrvatskoj su gotovo sva važna politička, društvena i kulturna zbivanja dobila svoj duhoviti odraz u karikaturi, pa je stoga prilikom istraživanja karikature posebno potrebno obratiti pozornost na povijesne prilike i događaje (Dulibić, 2009:34).

8.1. Uzroci poratnog sukoba Katoličke Crkve i komunističkog režima

Komunistička partija Jugoslavije držala se materijalističke filozofije Karla Marxa i njegove teze kako je religija opijum za mase, a prihvatila je i Lenjinovu ideju da je strah stvorio bogove i njegov poziv na borbu protiv religije i kapitalizma, koji je njezin korijen (Holzer, 2002:46, citirano prema: Lučić, 2008:41). Međutim, poratni sukob koji je Komunistička partija nametnula Katoličkoj Crkvi nije bio potaknut prosvjetiteljskim motivima oslobađanja „masa“ o religije kao „opijuma“. Motiv je bio primarno političkog karaktera.

Partizanske su snage ušle u Zagreb 8. svibnja 1945., a tada je stigla i vlada Federalne Hrvatske, formirana 14. travnja 1945. u Splitu, na čijem se čelu nalazio Vladimir Bakarić (Akmadža, 2013:14). Nepovjerenje između Katoličke Crkve u Hrvatskoj i nove komunističke vlasti bilo je obostrano i duboko ukorijenjeno (Akmadža, 2013:15). Sa crkvene strane problematična su bila programska stajališta KPJ koja su predviđala odvajanje Crkve od države i škola od Crkve, pljenidbu Crkvene imovine te postupnu eliminaciju Katoličke Crkve iz političkog života (Akmadža, 2013:15). Nadalje, katoličko je svećenstvo, iako su mnogi od njih zaista bili skloni radikalnoj desnici, stradavalo još za vrijeme rata ponajviše zbog svog protukomunizma jer su ih komunisti doživljavali kao bitnu prepreku revolucionarnoj uspostavi vlasti (Radelić, 2006: 100). Katoličkoj Crkvi je isto tako bilo poznato da je KPJ pod izravnim utjecajem komunističkog režima u SSSR-u, koji se nemilosrdno obračunavao s vjerskim zajednicama još od prvog dana dolaska na vlast (Akmadža, 2004:8). Također, papinstvo je na doktrinarnom planu osuđivalo komunizam i socijalizam još od sredine 19. stoljeća,²³ a bulom *Rerum Novarum* pape Lava XIII iz 1891., Katolička se Crkva suočila sa socijalnom

²³ Papa Pio IX. 1864. godine u popisu osamdeset zabluda komunizam i socijalizam je označio kao „skrajnje pogubne zablude“ (Franulić, 1994:23, prema: Jonjić, 2009: 55). U nedvojbeni sukob s komunizmom vrh katoličke hijerarhije stupa 1937. godine Papinom poslanicom *Divini Redemptoris* u kojoj se navodi da je „komunizam u biti zao“ te da njemu nikakvu pomoć ne smije pružiti onaj koji je pozvan da brani kršćanstvo i građanski poredak (Radelić, 2006:98).

problematikom u modernom smislu riječi te formirala temelje svoga službenog socijalnog nauka (Valković, 1994:15-16).

Katolička Crkva u Hrvatskoj imala je veliki ugled i utjecaj u narodu, ne samo kao vjerska institucija, nego i kao javna ustanova u području obrazovanja i milosrdnog rada (Radelić, 2006:99). Također, imala je obrazovano svećenstvo, poprilično snažan materijalan položaj te podršku iz inozemstva (Radelić, 2006:99). Dodatni je problem za KPJ bila činjenica da se središte Katoličke crkve nalazi Vatikanu, a na njega se teško moglo utjecati (Lučić, 2008:42). Stoga je Komunistička partija na dugoročnom planu kao najveći problem doživljavala upravo vjerske organizacije, a napose Katoličku crkvu u Hrvatskoj (Radelić, 2006:57). Crkva u Hrvatskoj nije bila opozicija u klasičnom smislu te riječi, već je ona u razdoblju netom nakon završetka Drugog svjetskog rata postala ključni ideološki protivnik komunističkim vlastima (Radelić, 2006:99), komunisti su smatrali kako Crkva može postati i centar okupljanja oporbenih političkih snaga (ibid.).

Poratni sukob komunističkih vlasti s Katoličkom Crkvom u Hrvatskoj bio je zapravo sukob dviju koncepcija uređenja odnosa Crkve i države unutar novog društveno-političkog okvira. Josip Broz Tito je 2. lipnja 1945. u razgovoru s predstavnicima Katoličke Crkve,²⁴ sebe predstavio kao „Hrvata i katolika“ te kritizirao ulogu Vatikana zbog njegove naklonjenosti Italiji te kazao kako Katolička Crkva u Hrvatskoj treba biti više „nacionalna“ i samostalna (Akmadža, 2003:172). Tito je napomenuo kako je to osnovno pitanje, dok sve ostalo ima sekundarnu važnost (Akmadža, 2003:172). Isti je taj prijedlog iznio i nadbiskupu Stepincu u razgovoru 4. lipnja 1945. godine (Akmadža, 2003:173). Stepinac je odbijao zahtjeve da se Katolička crkva „odmakne“ od Vatikana i postane „nacionalna“ crkva (Spehnyak i Cipek, 2007:286). Zagrebački je nadbiskup naglasio kako isključivo Sveta Stolica može donositi odluke za Katoličku Crkvu u Hrvatskoj te predložio uspostavu konkordata ili barem *modus vivendi* nalik onome u Čehoslovačkoj (Akmadža, 2003:173). Upravo će iz te nenaklonjenosti ka suradnji s komunističkim vlastima proizlaziti pravi razlozi optužbi protiv Stepinca i drugih svećenika (Radelić, 2006:110).

Na radikalizaciju politike protiv Katoličke crkve odgovor je dala Biskupska konferencija koje se sastala u Zagrebu sredinom rujna 1945. godine. Konferencija je 20. rujna objavila *Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije*, što je imalo dodatnu težinu s obzirom

²⁴ Razgovoru nije prisustvovao nadbiskup Stepinac jer se u tom trenutku nalazio u pritvoru. Naime, nedugo nakon ulaska partizanskih snaga u Zagreb, uhićen je 17. svibnja 1945., a na slobodu je pušten 3. lipnja 1945. (Akmadža, 2003:171-173).

na nadolazeće izbore u studenom (Radelić, 2006:106). *Pastirsko pismo* sadržavalo je niz teških optužbi na račun vlasti, progovorivši o tome kako je nova vlast u ratu i nakon njega ubila ili zatvorila 501 svećenika, ograničila katolički tisak i onemogućila rad katoličkih tiskara, otimala sjemeništa (Radelić, 2006:106), izvrgnula crkveni nauk javnoj poruzi te ugrozila katoličko karitativno djelovanje (Banac, 2013:103). Biskupi na kraju *Pastirskog pisma* ističu da se „stanje Katoličke Crkve u Jugoslaviji razlikuje (...) samo imenom, od stanja otvorenog progonstva Crkve“ (citirano prema: Banac, 2013:211). Zdenko Radelić (2002:178) smatra kako je upravo *Pastirsko pismo* pravi povod Stepinčeva progona. Ono je prema uvjerenju komunista lažno prikazivalo stanje u državi, a time i ohrabrialo ostatke ustaškog pokreta i druge ostatke oporbe (Radelić, 2002:178-179).²⁵ Iako je Tito na *Pastirsko pismo* oštro odgovorio u beogradskoj *Politici* (Anić, 2015:42-43), vlast ipak nije odmah reagirala jer im je bilo ključno prebroditi izbore zakazane za 11. studeni 1945., spriječiti apstinenciju birača i suzbiti utjecaje ostataka oporbe (Banac, 2013:104). Ono što će se u vrhovima Komunističke partije nazvati „kampanjom protiv popova“ i „kampanjom protiv reakcionarnog dijela klera“ započinje u prosincu 1945. godine (Radelić, 2006:107), a suđenje Stepincu i nekolicini svećenika bilo je zenit te kampanje (Spehnjak i Cipek, 2007:286). Novi pristup komunističkih vlasti će vrlo brzo naći svoj izraz na stranicama tjednika *Kerempuh* – upravo u prosincu 1945. nadbiskup Stepinac dolazi po prvi puta na njegovu naslovnici.²⁶

Uzroke pokretanja sudskog procesa protiv nadbiskupa Stepinca također treba tražiti i u domeni problematike nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Naime, Jugoslavija je bila svojevrsni konglomerat naroda te jedinstvena geopolitička sinteza, nastala na ruševinama dvaju multikulturalnih carstava – Austro-Ugarske Monarhije te Osmanskog Carstva (Bing, Mihaljević i Nieser, 2018:97). Nakon uhićenja i egzekucije četničkog vođe Dragoljuba Draže Mihailovića u proljeće i ljeto 1946. (Banac, 2013:104) u Srbiji, koja je tada prema ocjeni Hrvoja Matkovića (2003:274) bila sklonija monarhističkom uređenju, a time manje naklonjena KPJ, na red došao i Stepinac kao glavni hrvatski „neprijatelj“ (Banac, 2013:104). Kritika režima bila je uzrok, no ne i pravi povod za kazneno gonjenje Stepinca, zbog čega je režim na političkom planu morao izgraditi određenu krinku koja bi opravdala tako krupan korak (Banac, 2013:104). Uvjerljivi povod za takav potez komunisti su pronašli u povezivanju Stepinca s križarima – odmetničkim skupinama preostalih ustaško-domobrantskih formacija, koje su predstavljale

²⁵ Stepinac je također smatrao kako je *Pastirsko pismo* bilo njegov glavni „krimen“: „Nikada ne bi oni mene zatvorili, da nije bilo pastirskog pisma“ (Vraneković, 2011:354, prema: Harris: 231), kazao je nekoliko godina kasnije.

²⁶ *Kerempuh*, br. 12., 23. prosinca 1945., str. 1.

kakvu-takvu prepreku potpunoj režimskoj prevlasti (Banac, 2013:104). Optužbe u svezi križara svele su se na nekoliko segmenata (koji će za vrijeme suđenja biti i glavni motivi *Kerempuhovih* anticrkvenih karikatura): ugošćivanje ustaškog pukovnika Ericha Lisaka u Nadbiskupskom dvoru, primanje pisama od ustaškog pukovnika Ante Moškova, prikupljanje lijekova za križare i, naposljetku, posvećenje križarske zastave (Radelić, 2006:109). Stepinac je uhićen 18. rujna 1946., a presuda je donesena 11. listopada iste godine (Radelić, 2006:109). Nadbiskup je osuđen na 16 godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom političkih i građanskih prava u trajanju od 5 godina (Akmadža, 2004:57).

Stepinac je bio osuđen iz političke nužde (Radelić, 2006:109). Postupak je nametnula politička vlast, odnosno KPJ s Titom na čelu, koji je Jakovu Blaževiću, javnom tužitelju NRH, jednostavno naložio pokretanje kaznenog postupka protiv Stepinca (Hrnčević, 1984:174, citirano prema: Horvatić i Derenčinović, 2009:33). To uvelike potvrđuju izjave koje su kasnije iznosili i drugi članovi vrha Komunističke partije.²⁷ Montirani sudski proces, popraćen snažnom medijskom i promidžbenom kampanjom kojima se na svim razinama radilo na difamaciji nadbiskupa i ocrnjivanju Katoličke crkve, bio je uobičajeno sredstvo uništavanja političkih protivnika na cijelom istočnoeuropskom području koje je potpalo pod nadzor SSSR-a.²⁸ U jugoslavenskom je slučaju, kako smo vidjeli prethodno, montirani sudski proces Alojziju Stepincu imao i karakter uspostavljanja ravnoteže u smislu međunacionalnih prijepora. U prezentaciji Stepinčeva procesa pred javnošću, tiskovni su mediji dobili ulogu iznimnog značaja.

8.2. Medijska politika Komunističke partije Jugoslavije

Nakon završetka Drugog svjetskog rata pod vlašću komunističkog režima u Hrvatskoj i cijeloj Jugoslaviji, unatoč formalnim jamstvima slobode tiska, na polju medija uspostavljen je sustav po uzoru na sovjetski model (Najbar Agičić, 2015:166). Uspostava monopola nad cjelokupnom medijskom sferom ključni je preduvjet uspostave komunističkog totalitarnog sustava (Najbar Agičić, 2017:177), a jugoslavenski su komunisti jedinstven sustav državnog

²⁷ U razgovoru s Ivanom Meštrovićem Milovan Đilas je o slučaju Alojzija Stepinca kazao: „Ukratko, priznajem vam da je nepravedno osuđen (...) Da je poslušao Tita mogao je biti slobodan, ali što mu se može kad se neda svijati“ (citirano prema: Akmadža, 2004:60). Jugoslavenski diplomat Vladimir Popović kazao je Meštroviću: „Da je samo proglasio hrvatsku Crkvu, odcjepljenu od Rima, mi bismo ga do oblaka uzdigli“ (citirano prema: Akmadža, 2004:60). U konačnici, i sam tužitelj Jakov Blažević će kasnije, u jednom razgovoru za časopis *Polet* kazati: „Taj proces protiv Stepinca je nama nametnut. Da je Stepinac bio malo elastičniji, nije trebalo procesa. A on ga je nametnuo jer je bio politički ograničena osoba“ (citirano prema: Akmadža, 2004:60).

²⁸ <http://www.matica.hr/vijenac/589/predugo-cekanje-na-pravdu-25997/> (stranici pristupljeno 4. rujna 2018.)

novinstva uspostavili već nakon prve poratne godine (Spehnjak, 2002: 1). Po završetku rata nova je vlast u Hrvatskoj obustavila sve listove iz NDH, te je onemogućila obnavljanje poznatih građanskih listova iz predratnog razdoblja (Novak, 2005:431). Listovi koji su tada izlazili vukli su svoje korijene iz razdoblja narodnooslobodilačkog pokreta, poput Vjesnika, Slobodne Dalmacije, Glasa Slavonije i Glasa Istre (Najbar-Agičić, 2015:276). Također, komunističke su vlasti odmah nakon ulaska u Zagreb u svibnju 1945. preuzele nadzor nad tada jedinim elektronskim medijem – Radio Zagrebom (Najbar-Agičić, 2015:276). Opozicijski nastrojene tiskovine, poput Narodnog glasa čovječnosti, pravice i slobode i beogradske Demokratije, suzbijane su metodama koje su sezale od direktne primjene nasilja do neizravne cenzure (Erceg, 2017:14-16). Isto je pravilo vrijedilo i za vjerski tisak, a njegovo ograničavanje vlasti su pravdale nestašicom papira (Akmadža, 2013:100).

Mediji u komunističkim društvima, kako su to u „sovjetskoj teoriji tiska“ formulirali Frederick Siebert, Wilbur Schramm i Theodore Peterson 1956. godine u utjecajnoj studiji *Četiri teorije tiska* (Kunzik i Zipfel, 2006:38), imaju nekoliko glavnih zadataka: pridonositi održavanju i napretku socijalističkog sustava i njegove partije biti *de facto* produžena ruka države te poticati razvoj i preobrazbu društva u smjeru ostvarenja komunizma (Kunzik i Zipfel, 2006:39).²⁹ Takve je zadatke imao i onovremeni jugoslavenski tisak. Odreda pod režimskom kontrolom (Radelić, 2002:177), tisak je postao transmisija i partijski sektor rada koji prenosi i propagira politiku i odluke partijskog vrha te imao zadatak voditi oštru klasnu borbu protiv ostataka građanskog društva, ratnih neprijatelja i, naravno, vrha Katoličke crkve (Novak, 2005:449). Komunistička je partija preuzela i kontrolu nad materijalnim sredstvima potrebnim za tisak (npr. papir i tiskarski strojevi) i to pod geslom stavljanja istih „u ruke naroda“ (Kardelj, 1949:162) te nametnula cenzuru koja je, iako nije nikad proklamirana, od samih početaka bila ozakonjena kroz restriktivnost zakonodavnih akata koji su regulirali pitanje medija (Mihaljević, 2016:469).³⁰

²⁹ Siebert, Schramm i Peterson polaze o teze kako društveno-politički sustav u kojem djeluju mediji uvjetuje kako će oni uistinu funkcionirati, iz čega slijedi kako masovni mediji poprimaju oblik i kolorit određenih društvenih i političkih struktura (Kunzik i Zipfel, 2006:38). Prigovor koji ovoj tezi upućuje suvremena komunikacijska znanost odnosi se na činjenicu da Siebert, Schramm i Peterson medije percipiraju isključivo kao zavisnu varijablu u odnosu na sustav društvene kontrole koji odražavaju (Hallin i Mancini, 2004:8). Naime, postoje brojni dokazi koji pokazuju kako medijske institucije imaju vlastiti utjecaj na druge društvene strukture (Hallin i Mancini, 2004:8), iz čega proizlazi da mediji kao takvi nisu isključivo zavisna varijabla.

³⁰ Naime, politička proklamacija i zakonodavstvo socijalističkih zemalja ističu slobodu tiska kao načelo, no iako cenzure formalno nema, ona se stvarno uspostavlja nepravim sredstvima. Tako je u stvarnosti, uvažavajući izvanjske – političke i ideološke kriterije, cjelokupni tisak imao granice slobode predviđene političkim projektom (Spehnjak, 2002:102).

Medijska politika u socijalističkim uređenjima uvodi posebnu komunikološku paradigmu (Plenković, 1991:7, prema: Erceg, 2017:9). Naime, socijalistički je sistem javnog informiranja diseminativan – on priopćava, svodi građane na objekte i proglašava ih samo recipijentima (Plenković, 1991:7, prema Erceg, 2017:9). Prema Tomi Jantolu (2004:22) u takvim uvjetima možemo govoriti o „vladavinskoj komunikaciji“ pri čemu glasovita formula Harolda Lasswella³¹ poprima sljedeći oblik:

„Na pitanje *tko* u komunikacijskom modelu diktature govori, morali bismo odgovoriti – diktator i njegovi suradnici; *što* izgovaraju – vladavinske naloge i propagande pozive na njihovo izvršavanje; *kojim kanalom* – neposredno, na strogo nadziranim masovnim skupovima ili povremenim susretima diktatora i njegovih propagandista s podanicima te posredno, putem monopoliziranih medija i poslušnih novinara; *komu* – svojim podanicima prinuđenim na gotovo apsolutnu šutnju; *s kakvim efektima* – manipulativnog usmjeravanja političke energije podanika na poslušno izvršavanja vladavinskih naloga“.

Kontrolom, ali i direktnim upravljanjem tiskom u razdoblju koje promatra ovaj rad, bavio se prvenstveno Agitprop – institucija unutar Komunističke partije zadužena za agitaciju i propagandu (Najbar-Agičić, 2017:179). Aparat Agitpropa ustanovljen je radi „ideološkog uzdizanja“ partijskog članstva i političkog odgoja „širokih narodnih masa“, ali i radi uspostave nadzora nad čitavim područjem kulturne djelatnosti (Najbar Agičić, 2013:33). Područje njegove aktivnosti bilo je podijeljeno na nekoliko sektora – za štampu i agitaciju, teoretsko-predavački sektor, kulturni sektor, organizacijsko-tehnički sektor te pedagoški sektor (Najbar Agičić, 2013:31). Razdoblje cjelokupne kulturne sfere između 1945. do 1952. godine često se naziva dobom „agitprop kulture“ zbog snažnog djelovanja agitacijsko-propagandnog aparata (Najbar Agičić, 2013:29). Agitprop je bio osobito zainteresiran za kontrolu tiska, shvaćajući novine kao „učitelja i organizatora, a ne kritizera“ (Spehnjak, 2002:96). Kao najautoritativnija institucija u sustavu informiranja, Agitprop je „s vrha“ davao osnovne ideološke i političke smjernice, kontrolirao provedbu i arbitrirao u nizu konkretnih pitanja (Spehnjak, 2002:93). Česta je praksa bila i direktna veza između Agitpropa i novinara, gdje se kroz zajedničke sastanke članova Agitpropa CK KPH i urednika svih važnijih dnevnih novina i tjednika vrlo otvoreno govorilo o potrebama koje novine trebaju zadovoljiti te o oblicima manipulacije javnošću (Spehnjak, 2002:97). Riječju, Agitprop je, uz strogu hijerarhiju i centraliziranost, skrbio o tome kakva će biti „slika“ cjelokupnoga društvenog života države (Jandrić, 2001:225)

³¹ Harold Lasswell (1902-1978), američki je politolog i komunikacijski teoretičar (Chandler i Munday, 2011:468). Lasswellova poznata komunikacijska shema, formulirana 1948. godine, glasi: „tko što komu kaže, kojim kanalom i s kojim efektom“ (Chandler i Munday: 2011:118).

8.3. Okolnosti nastanka satiričkog tjednika *Kerempuh*

Kako smo vidjeli prethodno, satirički tjednik *Kerempuh* izrazito je slabo istražena tema u povijesti novinarstva, a shodno tome o počecima lista, okolnostima njegova osnivanja i djelovanju u razdoblju neposredno nakon 1945. godine imamo vrlo malo podataka i znanstvenih spoznaja. Ono što je poznato možemo rekonstruirati na temelju memoarske literature nekih od njegovih osnivača i karikaturista te šturih impresuma lista.

Prema memoarskim zapisima Alfreda Pala (2011:98), poznatog hrvatskog slikara, grafičkog dizajnera, karikaturista i jednog od osnivača *Kerempuha*,³² naziv listu dao je slikar Zlatko Prica. Naziv lista možemo smatrati pokušajem vezivanja pozitivnog imidža pučkog junaka i borca za pravdu Petrice Kerempuha, najsnažnije afirmiranog u *Baladama Petrice Kerempuha* Miroslava Krleža, uz satirički tjednik *Kerempuh*. Osnovne podatke o satiričkom tjedniku *Kerempuh* doznajemo iz šturih impresuma njegovih prvih brojeva. Prvi broj izlazi u Zagrebu 16. rujna 1945. godine. U impresumu koji se nalazi na zadnjoj stranici tog broja stoji kako tjednik izdaje „Olikprop“ („Otsjek likovne propagande“) na adresi Jelačićev trg 3. Ime glavnog urednika nije navedeno, a od drugih podataka navodi se kako tjednik košta tri dinara te kako ga tiska Hrvatski tiskarski zavod iz Zagreba.³³ Fadil Hadžić (1990:207), tada jedan od osnivača i djelatnika lista, objašnjava kako je prvi broj bio eksperimentalan, shvaćen prvenstveno kao propagandni letak. Premda je riječ o listu zabavnog karaktera, njime dominiraju uglavnom političke teme. Glavna tema prvog broja *Kerempuha* bilo je ismijavanje kralja Petra II. Karađorđevića i režima monarhističke Jugoslavije, a broj izlazi na šest stranica. U tom je broju većina karikatura nepotpisana, a kao autor onih potpisanih navodi se „Muc“ – Nikola Mucavac.³⁴ Uz karikature objavljuju se i tekstovi te pjesme satiričnog karaktera.³⁵ Idući je broj objavljen tek 14. listopada 1945., nakon čega *Kerempuh* izlazi na tjednoj razini. U tom je broju kao odgovorni urednik potpisan Ivan Laća³⁶, a kao adresa uprave navedena je

³² <http://dizajn.hr/blog/profil-alfred-pal/> (stranici pristupljeno 7. travnja 2019.)

³³ Riječ je o cijeni koja je blago viša od tadašnjeg prosjeka – dnevnici su 1945. i 1946. koštali između jednog i dva dinara, a njihova se cijena znatnije povećala tek 1951. i 1952. kada su koštali pet i šest dinara (Spehnjak, 2002:106).

³⁴ Hadžić (1990:207) piše kako je sve karikature u ovom broj izradio Nikola Mucavac.

³⁵ *Kerempuh*, br. 1., 16. rujna 1945., str. 1., 3. i 6.

³⁶ Alfred Pal (2011:98), koji je u to vrijeme u *Kerempuhu* djelovao kao karikaturist, ističe kako je Ivan Laća bio svima nepoznat, dok Fadil Hadžić (1990:207) o njemu kaže kako je bio djelatnik Narodne Fronte. Hadžić (1990:207) također ističe kako Ivan Laća kao urednik nije imao važnu ulogu u vođenju lista jer su u stvarnosti list uređivali Veljko Klačetka, Fadil Hadžić i Nikola Mucavac koji su tada bili djelatnici Olikpropa Laća će uređivati *Kerempuh* zaključno s brojem 6., nakon čega će ga od broja 7. objavljenog 18. studenog zamijeniti Veljko Klačetka. Vidi: *Kerempuh*, br. 6., 11. studeni 1945. str. 8. i *Kerempuh* br. 7., 18. studeni 1945., str. 8.

Frankopanska ulica 12, gdje se nalazio već spomenuti tiskarski zavod.³⁷ U listu se u narednim brojevima uz karikature pojavljuju i različiti tekstovi, pjesme, enigmatski sadržaji te strip o „sovjetskim junacima“ pod nazivom „Radista Komsomolac“.³⁸ Ubrzo će kao stalni prilog *Kerempuhu* izlaziti rubrika „Vjesnik aktualnih problema“ u kojoj se kroz satiričnu i ironičnu prizmu raspravljalo o aktualnim društvenim i političkim pitanjima.³⁹ Važan segment satiričkog *Kerempuh* bila su i pisma čitatelja, a njihova je ključna karakteristika ta što su objavljivana u skladu s ostalim sadržajima koji se pojavljuju u *Kerempuhu*, odnosno ista ta pisma ismijavaju i komentiraju iste osobe, teme i probleme koje satirizira ovaj tjednik. To će većinom biti zadani koncept u kojem će *Kerempuh* izlaziti i koji će biti karakterističan za razdoblje izlaženja tjednika koje analizira ovaj rad. Kao stalne suradnike karikaturiste lista 1946. godine Fadil Hadžić (1990:208) navodi Nikolu Mucavca, Ivu Režeka, Vilima Čerića, Alfreda Pala, Ljubu Petričića, Milorada Čirića, Gezu Apfela, Vladu Kristla, Waltera Neugebauera, Živka Haramiju te Ota Reisingera. Hadžić (ibid.) dodaje kako su s *Kerempuhom* surađivali i pisci – Gustav Krklec (pod pseudonimom Gavran) i Mirko Trišler (pod pseudonimom Trifun).

U razdoblju u kojem počinje izlaziti satirički tjednik *Kerempuh*, ocjenjuje Fadil Hadžić (1998:69), satiri su „najmanje cvjetale ruže“. Riječ je o poslijeratnoj klimi i općoj mobilizaciji društva koje se nalazilo na svojoj „radikalnoj prekretnici“:

„U poslijeratnoj klimi zidnih novina, uličnih parola, čitalačkih kružoka i analfabetskih tečaja, kad su se jedne cipele nosile dok se potpuno ne izderu, kad se masovno jelo po skromnim menzama i s pjesmom odlazilo u kamionima na dobrovoljni rad – još se moglo shvatiti dirigiranje i planiranje svega postojećeg, od točkica za hranu do umjetničkih priredaba i izgleda tiska, jer se radilo o radikalnoj društvenoj prekretnici „gdje su radnici, seljaci i pošteni inteligencija“, kako se citiralo, složno gradili svoju socijalističku budućnost“ (Hadžić, 1990: 10).

Zbog tih je uvjeta, kao i s obzirom na prethodno opisanu medijsku politiku koju su u neposrednom razdoblju nakon Drugog svjetskog rata provodile komunistički vladi u Jugoslaviji, teško zaključiti kako je satirički tjednik *Kerempuh* izbjegao sustav režimske kontrole. U prilog tezi o pritisku režima nad listom ide njegova povezanost s organizacijom Narodne fronte Hrvatske. Naime, od samih početaka izlaženja tjednika, impresum izdavača „Olikprop“ navodi kao „Organizaciju likovne propagande“ koja djeluje pri Narodnoj fronti Hrvatske.⁴⁰ Specifičnost poratne protucrkvne promidžbe jest u tome što je komunističko vodstvo glavninu

³⁷ *Kerempuh*, br. 2., 14. listopada 1945., str. 1. i 8.

³⁸ *Kerempuh*, br. 2., 14. listopada 1945.

³⁹ *Kerempuh*, br. 7, 18. studenog 1945., str. 7.

⁴⁰ *Kerempuh*, br. 1., 16. rujna 1945., str 6.; *Kerempuh*, br. 2. 14. listopada 1945., str. 8.

medijskog obračuna sa Stepincem i Katoličkom Crkvom prepustilo prividno nekomunističkoj Narodnoj fronti i njezinim glasilima, dok su se komunistički dužnosnici i partijski tisak prema javnosti upućivali samo instruktivna stajališta i novinske komentare (Jonjić, 2009:74). Koncept Narodne fronte bio je paravan za prikrivanje stvarnog političkog monopola komunista (Spehnjak i Cipek, 2007:286). Jedan od osnovnih načina na koji je provedena kulturna politika Komunističke partije Jugoslavije bilo je djelovanje preko masovnih organizacija, poput Narodne fronte, Antifašističkog fronta žena i sindikata (Najbar Agičić, 2013:62). Često su čelni ljudi Agitpropa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske zauzimali čelne pozicije u agitacijsko-propagandnom aparatu masovnih organizacija (Najbar Agičić, 2013:62).⁴¹ Vrh Komunističke partije suvereno je odlučivao o sastavu tijela masovnih organizacija, uključujući i ona zadužena za područje agitacije i propagande i provođenje kulturne politike (Najbar Agičić, 2013:63). Takva je organiziranost trebala osigurati provođenje politike Komunističke partije na području kulture, pri čemu se uloga masovnih organizacija, poput Narodne fronte, svodila na status „transmisijskih traka“ (Najbar Agičić, 2013:63). O podređenosti odlukama Agitpropa i sustavu režimske kontrole nad satiričkim tjednikom *Kerempuh* svjedoče i sjećanja Fadila Hadžića (1990:7):

„Karikaturisti *Kerempuha*, plejada imena koja će kasnije mnogo značiti, najčešće bi u redakciji čekali moj povratak iz Agitpropa kako bi doznali koja je njihova skica „prošla“ i da bi je mogli definitivno nacrtati. Budnost maksimalna, a sam humor u duhu plakat-agitovke à la Majakovski.“

Nadalje, prema Hadžićevim sjećanjima, sustav režimske kontrole u to je vrijeme brinuo i o najsitnijim detaljima, a pravorijek su donosili dužnosnici Agitpropa koji nužno niti nisu bili kompetentni za područje kulture:

„Bila je takva praksa – ideološki nepogrešiva: sve što imaš za idući broj (u dnevnim novinama na taj način to nije bilo moguće) nosio si na „uvid“ i, ako je drug zadužen za tebe bio dobro raspoložen, prekrajao bi i pjesmice (najčešće su to bile duhovite narodne pošalice), iako dotični agitpropovac nije bio pisac“ (Hadžić, 1990:7).

Neposredno nakon završetka rata *Kerempuh* je izlazio u iznimno velikoj nakladi, a jedno će se vrijeme tiskati i na latinici i na ćirilici (Hadžić, 1990:208). Podatci o nakladi variraju

⁴¹ Primjerice, Mate Babić bio je krajem 1947. zadužen za agitaciju i u Agitpropu CK KPH i u Narodnoj fronti. U svibnju 1948. članovi Agitpropa CK KPH imenovani su u Narodnu frontu – Jure Franičević postaje šef kulturno prosvjetnog odjeljenja Narodne fronte, a Nino Rubčić odjeljenja za agitaciju (Najbar Agičić, 2013: 62). Nerijetko je o tim pitanjima odlučivao sami politički vrh Komunističke partije. Tako je spomenuti Mato Babić odlukom Vladimira Bakarića dodijeljen za rad samo u Narodnoj fronti jer se početkom 1949. tvrdilo kako bi „bolje odgovarao za neku dužnost izvan agit-propa“ (Najbar Agičić, 2013:63).

ovisno o autorima – Hadžić govori o 180 000 primjeraka, dok se povjesničarke Magdalena Najbar Agičić (2016:120) i Katarina Spehnjak (2002:105) u svojim radovima pozivaju na izvještaje i dokumente Agitpropa koji govore o nakladi od 150 000 primjeraka. U svakom je slučaju riječ o najvećoj nakladi koju je tada i u kasnijim razdobljima postigao neki humoristični list (Hadžić, 1990:208), a u usporedbi s nakladama svih ostalih tiskovina, bilo da je riječ o onima informativno-političkog ili zabavnog karaktera, prema podacima koje donosi Spehnjak (2002:104-105) *Kerempuh* je imao najveću nakladu.⁴² Također, prema onovremenim podacima o poslovanju tiskovina možemo zaključiti kako je *Kerempuh* bio popularan među publikom. Naime, iz izvještaja o financijskom poslovanju tiskovina koji se odnosilo na prvu polovicu 1947. godine, vidljivo je kako Vjesnik i Naprijed (kao najvažnije republičke dnevne tiskovine u Narodnoj Republici Hrvatskoj), kao i Omladinski borac, Pionir i Srpska riječ, posluju s deficitom, dok se primjerice Kerempuh, u isto to vrijeme, nalazi na listi tiskovina koje su ostvarivale suficit (Najbar-Agičić, 2017:120). Iz svega iznesenog nameće se zaključak kako *Kerempuh* možemo smatrati najznačajnijom tiskovinom zabavnog karaktera na području Hrvatske neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata.

⁴² *Vjesnik narodne fronte Hrvatske*, popularno zvan *Vjesnik*, imao je najveću nakladu 1945. godine – 95 000 primjeraka, dok mu se kasnije naklada kretala oko 60 000 primjeraka (Spehnjak, 2002:104). *Narodni list* počinje izlaziti 1945. godine, a njegova je naklada u prve dvije godine nakon rata bila oko 60 000 primjeraka, sljedeće dvije godine 40 000, a kasnije oko 20 000 primjeraka (Spehnjak, 2002:104). Među lokalnim i regionalnim tiskom po broju primjeraka prednjačila je *Slobodna Dalmacija* – 1945. godine imala je nakladu oko 20 000 primjeraka (Spehnjak, 2002:105). U znatnijoj nakladi tiskanu su i *Ilustrirani vjesnik*, *Glas rada* i *Naprijed* – *Ilustrirani vjesnik* imao je 1945. godine nakladu od 47 000 primjeraka, a u tijekom idućih nekoliko godina njegova se naklada kretala između 25 000 i 39 000 primjeraka, *Glas rada* je isprva izlazi u nakladi između 90 000 i 100 000 primjeraka, a kasnije ona nije prelazila 20 000, *Naprijed* je, informativno-politički tjednik CK KPH, do 1952. godine izlazio u nakladi od 40 000 primjeraka (Spehnjak, 2002:105).

9. Rezultati istraživanja

9.1. Dinamika objavljivanja karikatura

Dinamika objavljivanja karikatura tijekom promatranog razdoblja može se objasniti kroz podjelu na tri izdvojene komunikacijske cjeline. Prvom komunikacijskom fazom možemo smatrati razdoblje između kraja prosinca 1945. i kraja veljače 1946. godine. U toj su fazi prezentirani i intenzivirani ključni motivi oko kojih će se u *Kerempuhovim* karikaturama graditi ismijavanje Stepinca i Katoličke Crkve tijekom medijske pripreme i prezentacije sudskog procesa u listopadu 1946. godine – povezivanje Stepinca i Katoličke Crkve s režimom NDH i njezinim zločinima, najava obračuna sa Stepincem i Crkvom kao neprijateljima novog poretka te moralna diskreditacija Katoličke Crkve kroz prikaz stereotipnog materijalizma u kontekstu agrarne reforme i slučaja sakrivanja „ustaškog zlata“ u prostorima franjevačkog samostana i crkve svetog Franje Asiškog na zagrebačkom Kaptolu.⁴³ Ismijavanje Stepinca i Katoličke Crkve prisutno je već od prvih brojeva satiričkog tjednika *Kerempuh*,⁴⁴ no u tom je periodu, kako opaža i Tomislav Anić (2016:41-42) karakterističan prikaz Stepinca i Crkve u kontekstu kategorije „vanjskog neprijatelja“, odnosno poraženih snaga prošlih režima koje djeluju iz inozemstva, poput Petra II. Karađorđevića, institucija monarhije, suradnika okupacijskih snaga i oporbenim političarima. Općenito, medijski sukob s tim snagama bio je kratkotrajan, iako je zauzimao veliki prostor. Njegovo se okončanje vremenski preklapalo s izborima za Ustavotvornu skupštinu Demokratske federativne Jugoslavije u studenom 1945. jer su nakon njih „vanjski neprijatelji“ imali malo izgleda za reafirmaciju unutar novog društveno-političkog okvira (Anić, 2016: 41). Tako se u prvoj fazi, između kraja prosinca 1945. i kraja veljače 1946., Stepinac i Crkva sve intenzivnije „brendiraju“ kao glavni neprijatelj u kategoriji „unutrašnjih neprijatelja“. Pojam „unutrašnjih neprijatelja“ bio je znatno rasprostranjen i činili su ga „profiteri“, „saboteri“, križari, općenito nemoralni ljudi (Anić, 2016:42) i, naravno, Katolička Crkva. Isticanje Crkve kao glavnog „unutrašnjeg neprijatelja“ na stranicama *Kerempuha* može se smatrati uzrokom same činjenice da je Crkva tijekom poraća općenito imala najvažniju ulogu u sklopu opozicijskih snaga (Spehnjak i Cipek, 2007:257), o čemu je već bilo govora. Stoga je i veliki dio karikatura tijekom čitavog razdoblja koje promatra ovaj rad, uz povezivanje s režimom NDH, primarno fokusiran na prikaz Crkve i Stepinca kao konspiratora protiv novih

⁴³ *Kerempuh*, br. 12., 23. prosinca 1945., str. 1., 3., 5. i 6.; *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1945., str. 1. 3. 5. i 6.; *Kerempuh*, br. 14. 6. siječnja 1946., str. 1.-3. i 5.; *Kerempuh*, br. 15., 13. siječnja 1946., str. 3., 5., 6. i 8.; *Kerempuh*, br. 16., 20. siječnja 1946., str. 6.; *Kerempuh*, br. 17., 27. siječnja 1946., str. 3., *Kerempuh*, br. 18., 3. veljače 1946., str. 6.; *Kerempuh*, br. 20., 24. veljače 1946., str. 3.

⁴⁴ *Kerempuh*, br. 1., 16. rujna 1945., str. 1., 3. i 6.; *Kerempuh*, br. 2., 14. listopada 1945., str. 1. i 8.; *Kerempuh*, br. 7., 18. studenog 1945., str. 7.

vlasti,. U prvoj komunikacijskoj fazi do izražaja također dolaze i aktualna dnevno-politička pitanja, poput Stepinčevih obraćanja i pisanja predstavnicima vlasti, no ona su uvijek prikazana tako da ismijavanju Stepinca i Crkvu te relativiziraju stvarnu političku represiju komunističkih vlasti.⁴⁵ U ovoj je fazi *Kerempuh* objavio ukupno 43 karikature protucrkvne tematike.

Komentiranje aktualnih dnevno-političkih događanja nije toliko zastupljeno u karikaturama objavljivanim u drugoj komunikacijskoj fazi, čije trajanje možemo smjestiti između početka ožujka 1946. do početka rujna 1946., mjeseca u kojem započinje sudski proces Stepincu. Primjetan je manji intenzitet ismijavanja Stepinca i Crkve, pa se oni tijekom ove faze pojavljuju i rjeđe na naslovnim stranicama *Kerempuha*.⁴⁶ Iako je motiv povezivanja Stepinca i Crkve s režimom NDH i dalje prisutan i konzistentan, do izražaja više dolaze pokušaji moralne diskreditacije Katoličke Crkve, kroz stereotipno ismijavanje njezinog materijalizma u kontekstu agrarne reforme te ismijavanje kršćanskih religijskih uvjerenja.⁴⁷ Za ovu je fazu također značajno istaknuti kako *Kerempuh* u svojim karikaturama uvodi novi motiv u ismijavanju Stepinca i Katoličke Crkve, a to je njihovo povezivanje s djelovanjem Draže Mihailovića,⁴⁸ što će detaljnije biti pojašnjeno u nastavku. U ovoj je fazi objavljeno 40 protucrkvnenih karikatura.

Treća komunikacijska faza, čiji početak možemo odrediti s brojem 48., objavljenim 1. rujna 1946., a kraj brojem 54., objavljenim 13. listopada 1946. godine, koji je ujedno i posljednji broj *Kerempuha* obrađen ovim istraživanjem, predstavlja zenit čitave kampanje ismijavanja Stepinca i Crkve u karikaturama, kao što je, kako smo vidjeli prethodno, sudski proces Stepincu bio zenit „kampanje protiv popova“ i u drugim novinama (Spehnbjak i Cipek, 2007:286). U ovoj je fazi u sedam brojeva tjednika *Kerempuh* objavljeno 66 protucrkvnenih karikatura, što čini gotovo polovinu ukupnog broja objavljenih karikatura u periodu između Bakarićevog obznanjivanja kampanje protiv Crkve sredinom prosinca 1945. i donošenja presude Stepincu početkom listopada 1946. godine. Karikature su fokusirane na povezivanje Stepinca s režimom NDH te na prikaz zagrebačkog nadbiskupa i Katoličke Crkve kao glavnog podupiratelja i organizatora križarskih skupina. Motivi degradiranja Crkve u moralnom smislu, poput

⁴⁵ *Kerempuh*, br. 16., 20. siječnja 1946., str. 6. i 8.; *Kerempuh*, br. 17., 27. siječnja 1946., str. 3.

⁴⁶ *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946., str. 1.; *Kerempuh*, br. 37., 16. lipnja 1946., str. 1.; *Kerempuh*, br. 38., 23. lipnja 1946., str. 1.; *Kerempuh*, br. 42., 21. srpnja 1946., str. 1.

⁴⁷ *Kerempuh*, br. 22., 3. ožujka 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 27., 31. ožujka 1946., str. 5. i 8.; *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946., str. 3.; *Kerempuh*, br. 31., 5. svibnja 1946., str. 6. i 8.; *Kerempuh*, br. 41., 14. srpnja 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 45., 11. kolovoza 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 47., 25. kolovoza 1946., str. 4. i 5.

⁴⁸ *Kerempuh*, br. 37., 16. lipnja 1946., str. 2.; *Kerempuh*, br. 38. 23. lipnja 1946., str. 1. 2. i 3.; *Kerempuh*, br. 42., 21. srpnja 1946., str. 1.

ismijavanja u kontekstu agrarne reforme, te ismijavanje kršćanskih religijskih uvjerenja i svjetonazora, u ovoj fazi gotovo u cijelosti jenjavaju.⁴⁹ Kulminaciju čitave faze, kao i cjelokupne protucrkvne komunikacije u karikaturama tijekom perioda kojeg promatra ovaj rad, predstavlja *Kerempuh* objavljen 22. rujna 1946. godine. U tom je broju objavljeno 22 protucrkvne karikature, a radikalizacija u ismijavanju Stepinca i Crkve najavljena je već na njegovoj početnoj stranici na kojoj je objavljena karikatura s naslovom „Kaptolsko klerofašističko kazalište lutaka“, što u analiziranim karikaturama ujedno predstavlja i prvo vezivanje pojma „klerofašizma“⁵⁰ uz Stepinca i Katoličku Crkvu u Hrvatskoj.⁵¹ Koliko je ova faza podređena neposrednom opravdavanju obračuna komunističkih vlasti s Crkvom kroz Stepinčev proces, svjedoči i svojevrsna kompilacija protucrkvnenih karikatura prethodno objavljenih u *Kerempuhu*, nazvana „Lojzekovih 1000 grijeha“, koju je tjednik pripremio i najavio na svojim stranicama u broju objavljenom uoči donošenja presude zagrebačkom nadbiskupu.⁵² Osim u iznimnom broju objavljenih protucrkvnenih karikatura, potpuna fokusiranost tjednika *Kerempuh* na ismijavanje Crkve i slučaja zagrebačkog nadbiskupa u ovoj je komunikacijskoj fazi vidljiva i iz činjenice da Stepinac i Crkva dopijevaju na šest od sedam naslovnica *Kerempuha* objavljivanih u rujnu i listopadu 1946. godine.⁵³

⁴⁹ *Kerempuh*, br. 48., 1. rujna 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 53., 6. listopada 1946., str. 6.

⁵⁰ Kako je opće poznato, „klerofašizam“ je nakon 1945. godine postao politička etiketa kojom se označavao jedan tip stalnih unutarnjih neprijatelja jugoslavenskog komunizma, a njihovo je izmišljanje i posljedična demonizacija opravdavala sve postupke vlasti, objašnjava povjesničar Ivica Miškulin (<http://www.matica.hr/vijenac/619/smrtonosni-otac-i-monstruozeni-mutanti-27245/>, stranici pristupljeno 3. travnja 2019.). *Međunarodni politički leksikon* (Hubeny, Kojić i Krizman, 1960: 284) objavljen za vrijeme socijalističke Jugoslavije, daje kratki uvid u onovremeno poimanje „klerofašizma“. Leksikon pojam „klerofašizam“ definira kao „autoritativne sisteme vladavine fašističkoga tipa, u kojima Rimokatolička crkva ima glavnu riječ: režim generala Franca u Španjolskoj; generala Salazara u Portugalu; Dolfuss-Schuschnigga u Austriji (1934-1938); Tisoa u Slovačkoj (1939-1944)“ (Hubeny, Kojić i Krizman, 1960:284).

⁵¹ *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946., str. 1.

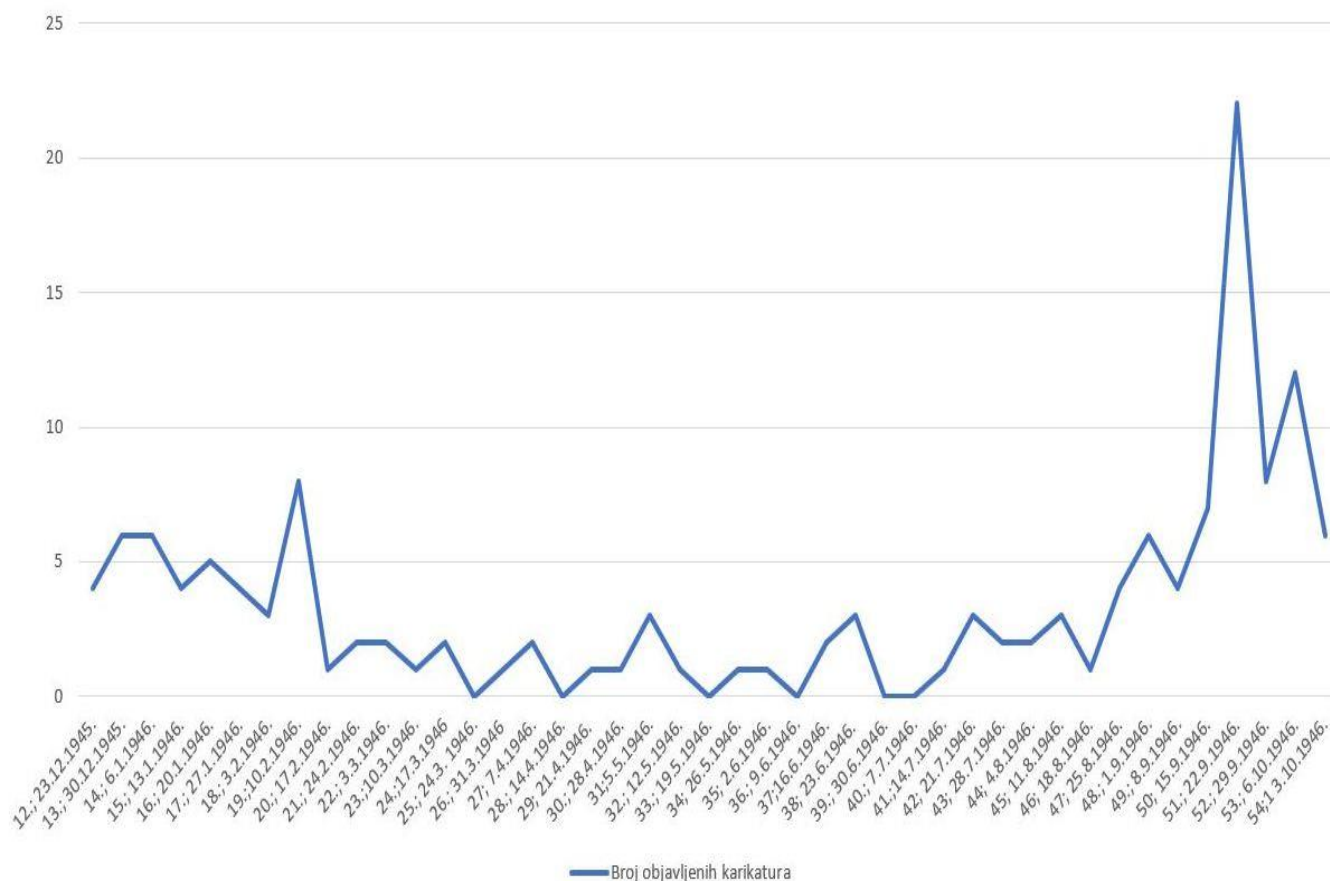
⁵² *Kerempuh*, br. 53., 6. listopada 1946., str. 4.

⁵³ *Kerempuh*, br. 48., 1. rujna 1946., str. 1; *Kerempuh*, br. 49., 8. rujna 1946., str. 1; *Kerempuh*, br. 50, 15. rujna 1946., str. 1; *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946.; *Kerempuh*, br. 52., 29. rujna 1946., str. 1; *Kerempuh*, br. 53., 6. listopada 1946., str. 1.

Grafikon 1. Dinamika objavljivanja karikatura

N (karikatura) = 149

N (brojevi tjednika *Kerempuh*) = 43

9.2. Situacije koje prikazuju karikature

Prvi korak u analizi sadržaja bilo je analiziranje situacija koje prikazuju karikature. Stoga se u ovom dijelu pokušalo utvrditi koje osobe prikazuju protucrkvene karikature i koliko se često one pojavljuju, koje radnje prikazuju karikature i, u konačnici, što je osnovna poruka koju karikature nastoje prenijeti. Jedna karikatura često prikazuje više radnji, a shodno tome ona može imati i više motiva, odnosno osnovnih poruka koje nastoji prenijeti. Prilikom prikupljanja i obrade podataka u slučaju tih varijabli korištena je opcija višestrukog kodiranja.

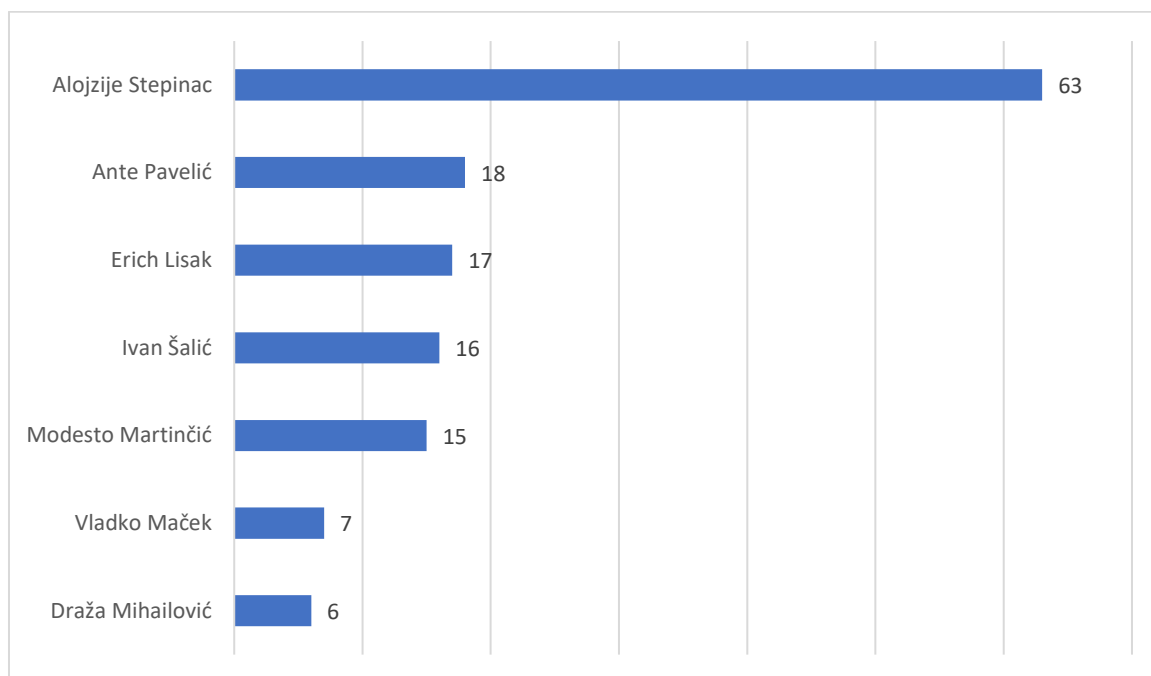
9.2.1. Osobe na karikaturama

Nadbiskup Stepinac je najčešće prikazivana osoba na karikaturama te se od 149 karikatura on pojavljuje na njih 63. Među često prikazivanim osobama, iza Stepinca slijedi Ante Pavelić koji je prikazan 18, Erich Lisak sa 17 prikaza, Ivan Šalić sa 16 prikaza te fra Modesto Martinčić koji se pojavljuje u 15 karikatura.

Grafikon 2. Osobe prikazane na karikaturama

N (karikatura) = 149

*Prikazane su vrijednosti u apsolutnim brojevima

Prikaz osobe Ante Pavelića u analiziranim karikaturama uglavnom korelira s likom nadbiskupa Stepinca, pa se tako Pavelić bez Stepinca pojavljuje na samo tri karikature.⁵⁴ Lisaku, Šaliću i fra Martinčiću sudilo se kada i Stepincu jer njihov postupak, koji je započeo 9. rujna 1946., spojen sa Stepinčevim nakon što je on uhićen 18. rujna (Radelić, 2006:109). Svim se optuženicima pripisivala urota protiv države i suradnja s okupatorima (Benigar, 1993:530). Sve optužbe na račun Stepinca bile su povezane s imenom Ivana Šalića, nadbiskupovog tajnika (Radelić, 2006:109), koji je bio uhićen još od 15. studenog 1945. godine pod optužbom da je

⁵⁴ *Kerempuh*, br. 15., 13. siječnja 1946., str. 3.; *Kerempuh*, br. 18., 3. veljače 1946., str. 6.; *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946., str. 3.

23. listopada 1945. blagoslovio križarsku zastavu (Akmadža, 2013:39), o čemu će više riječi biti u nastavku. Povezivanje Stepinca s križarima svoj je pravi zamah dobilo upravo u vrijeme Šalićevog uhićenja kada je Vladimir Bakarić u *Vjesniku* 10. studenog 1945. optužio nadbiskupa da je on organizator križara, na što je Stepinac 17. prosinca reagirao okružnicom u kojoj je porekao povezanost s križarima (Radelić, 2002:179). Jakov Blažević, javni tužitelj NRH, tvrdio je kako je u vrijeme Biskupske konferencije i objave *Pastirskog pisma*, dakle oko 20. rujna, formirana Šalićeva „centralna grupa“ s kojom su se povezali križari (Radelić, 2006:109). Uz optužbe protiv Stepinca za navodne zločine iz razdoblja NDH, povezanost sa Šalićem i križarima činila je temelj optužnice (Radelić, 2002:180).

Erich Lisak bio je pukovnik ustaške vojske, a za vrijeme NDH obavljao je i službu glavnog ravnatelja za javni red i sigurnost te dužnost tajnika ministarstva unutarnjih poslova (Benigar, 1993:530). Suradnja s Lisakom bila je jedna od ključnih optužbi protiv Stepinca u svezi križara koja se temeljila na slučaju navodnog ugošćivanja Lisaka (Radelić, 2006:109). „Mi smo utvrdili (...) da ste primili Lisaka (...), da ste primili ustaškog emigranta, da ste znali za posvećenje zastave (...) i nećete priznati da vam je Šalić rekao za dolazak Lisaka, za blagoslov zastave. (...) Niz činjenica usmjereno je u jednom pravcu: vi ste rukovođa u najmanju ruku, podstrekač i pokretač organizacije (...) koja radi na terorizmu, a na čelu kojeg se formalno nalazi tajnik Šalić“, kazao je tijekom suđenja Žarko Vimpulšek (citirano prema: Akmadža, 2013:72), predsjednik vijeća Vrhovnog suda NRH (Radelić, 2006:108). Činjenica da se Stepincu sudilo u istoj skupini s Erichom Lisakom bila je posebno ponižavajuća jer je Lisak, koji je i osuđen na smrt vješanjem, trebao odgovarati za počinjene zločine u vrijeme NDH (Grahek Ravančić, 2012:107-108).

Fra Modesto Martinčić bio je provincijal franjevac sa zagrebačkog Kaptola, a vlasti su ga, uz još osmoricu subraće, povezivale sa slučajem uklanjanja ostataka zlata iz državne riznice NDH u dogovoru s njezinim vlastima (Benigar, 1993:529). Oni su bili uhićeni nakon što je tajna policija Ozna 23. siječnja 1946. pronašla zlato koje je visoki činovnik NDH pohranio najprije u grobnicu franjevačke crkve na Kaptolu, nakon čega je ono preneseno i zakopano ispod sobe u kojoj je bila ispovjedaonica za nagluhe vjernike (Benigar, 1993:530). Taj je slučaj svoj odraz dobio već idućih dana i u *Kerempuhovim* karikaturama, a ponovo će biti predmetom ismijavanja u rujnu 1946., uoči i tijekom Stepinčeva procesa. Slučaj „ustaškog zlata“ u analiziranim karikaturama detaljnije će biti pojašnjen u nastavku, no u ovom je dijelu važno istaknuti da analizirane karikature koje se bave tim slučajem prikazuju spregu Stepinca i fra

Martinčića te Stepinca kako rukovodi procesom i daje upute franjevačkom provincijalu.⁵⁵ Iako time karikature inkriminiraju nadbiskupa Stepinca prikazujući njegovo neposredno sudjelovanje u slučaju sakrivanja zlata iz riznice NDH, bitno je istaknuti da Stepinac, kako je to tijekom suđenja pojasnio njegov branitelj dr. Ivo Politeo, nije imao vlast izvan svoje nadbiskupije, jednako kao što nije imao ovlasti nad vjerskim redovima, već je nad franjevcima vlast imao provincijal fra Modesto Martinčić (citirano prema: Akmadža, 2013:74).

Vladko Maček, vođa Hrvatske seljačke stranke koji je tijekom rata bio zatočenik ustaša i pod njihovom strogom prismotrom, a nakon rata uoči dolaska partizana pobjegao u inozemstvo (Radelić, 2006:40), pojavljuje se na sedam analiziranih karikatura. Jedan od političkih ciljeva Komunističke partije Jugoslavije u namjeri slabljenja HSS-a bilo je odbacivanje Vladka Mačeka i vodstva stranke pod izlikom da su izvršili izdaju (Radelić, 2006:39). Stepinca se na suđenju teretilo da se tijekom 1944. i 1945. godine usko povezo s Vladkom Mačekom i Antom Pavelićem s ciljem pozivanja oružane intervencije iz inozemstva kojom bi se spasilo NDH (Akmadža, 2013:70). U *Kerempuhovim* se karikaturama prikazuje sprega Stepinca i Mačeka u uroti protiv novih vlasti te njihova suradnja s režimom NDH.⁵⁶ Stepinac će i u kasnijoj službenoj promidžbi i političkoj djelatnosti Komunističke partije, kasnije Saveza komunista, ostati obilježen, osim kao poticatelj križarskih akcija, i kao izvršitelj plana povratka na vlast Mačeka i ustaša (Radelić, 2002:183).

Među navedenim osobama na karikaturama se također mogu prepoznati Draža Mihailović, koji se pojavljuje šest puta, te Petar II Karađorđević koji je prikazan u pet karikatura, a njihova je pojavnost detaljnije pojašnjena u nastavku rada.

Među ostalim prikazanim akterima, u analiziranim karikaturama dominira lik fratra koji se tijekom promatranog perioda pojavljuje 73 puta kao aktivni sudionik radnje karikatura, dok se grupa fratara u sporednoj i pasivnoj ulozi pojavljuje 5 puta. Te karikature uz prethodno spomenuti slučaj „ustaškog zlata“ na Kaptolu tematiziraju i slučaj širokobrijeških fratara, koji ujedno može biti i odgovor na pitanje zašto su upravo fratri najčešći predmet ismijavanja među svim crkvenim redovima ili službenicima. Potonji je slučaj bio iznimna točka prijepora između Katoličke Crkve i novih vlasti. U *Pastirskom pismu* (Stojić, 2009:11) katolički biskupi

⁵⁵ *Kerempuh*, br. 19., 10. veljače 1946., str. 1., 3. i 5.; *Kerempuh*, br. 20., 17. veljače 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 21., 24. veljače 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 49., 8. rujna 1946., str. 1.; *Kerempuh*, br. 50., 15. rujna 1946., str. 2. i 4.; *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946., str. 1.

⁵⁶ *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1945., str. 1.; *Kerempuh*, br. 29., 21. travnja 1946., str. 8.; *Kerempuh*, br. 38., 23. lipnja 1946., str. 2.; *Kerempuh*, br. 50., 15. rujna 1946., str. 4.; *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946., str. 2. i 5.; *Kerempuh*, br. 53., 6. listopada 1946., str. 3.

Jugoslavije uz broj stradalih svećenika u poraću, širokobriješke fratre ističu kao poseban primjer te objašnjavaju kako su svi oni, njih 28, ubijeni bez sudskog postupka te kako ih se lažno optuživalo da su se borili protiv narodnooslobodilačke vojske jer su bili poznati protivnici fašističke ideologije. To se odvijalo početkom veljače 1945. godine (Lučić, 2008:43). Komunističke su vlasti širokobriješke fratre prikazivale kao najodanije suradnike ustaša (Anić, 2016:43).⁵⁷ Nadalje, Bakarić je u *Vjesniku* objavljenom 6. listopada 1945., inače prvoj reakciji vlasti na *Pastirsko pismo* (Anić, 2016:42), u osvrtu na slučaj širokobrijeških fratara ustvrdio da su gotovo svi poginuli s puškom u ruci, te da je među njima bilo i ustaških dužnosnika (Akmadža, 2013:36). Na tim idejama, relativizirajući cjelokupni slučaj, inzistiraju i *Kerempuhove* karikature.⁵⁸

Od ostalih crkvenih dužnosnika, časne sestre kao sudionice radnje pojavljuju se 35 puta, te kao pasivne sudionice radnje tri puta, a najčešće ih se karikira u kontekstu sudjelovanja u krijumčarenja i sitnom kriminalu te tereti za šverc UNRAA materijala namijenjenih oporavku ratom stradalih populacija.⁵⁹ Među crkvenim ljudima na karikaturama se kao akteri prikazuju još biskupi (27 puta) te obični svećenici (24 puta).

Među ostalim protivnicima režima koji se pojavljuju na analiziranim karikaturama prednjače ustaški vojnici koji su prikazani 31 puta kao aktivni sudionici radnje te sedam puta u sporednoj ulozi, a takav prikaz obuhvaća ne samo vojnike iz vremena NDH već i križare, te relativno heterogena skupina „buržuja“, koji se kao akteri pojavljuju osam puta u karikaturama te koje karikature ponekad nazivaju i „špekulantima“ i „profašistima“.⁶⁰

Seljaci, kojima se karikature obraćaju neutralno te ih najčešće pokušavaju prikazati kao žrtve različitih oblika djelovanja Katoličke Crkve,⁶¹ pojavljuju se 24 puta kao aktivni sudionici radnje te sedam puta kao sporedni akteri. Ova je skupina ujedno i jedina grupacija koja se na

⁵⁷ O tome svjedoči i članak iz Borbe, objavljen 8. veljače 1945., pisan u vrijeme likvidacije fratara, koji je prenijela i mostarska Sloboda, naslovljen „Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama“ (Lučić, 2008:43). U zaključku članka piše: „Protiv koljača u fratarskim mantijama naša narodna vlast poduzeće potrebne mjere da našem narodu u Bosni i Hercegovini osigura miran i spokojan život“ (citirano prema: Lučić, 2008:43). Slučaj širokobrijeških franjevaca predmet je rasprava koje ni danas nisu završene (Harris, 2017:234).

⁵⁸ *Kerempuh*, br. 14., 6. siječnja 1946., str. 3.

⁵⁹ *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1945., str. 6.; *Kerempuh*, br. 14., 6. siječnja 1946., str. 8.; *Kerempuh*, br. 24., 17. ožujka 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 31., 28. travnja 1946., str. 6.; *Kerempuh*, br. 42., 21. srpnja 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 44., 11. kolovoza 1946., str. 5.

⁶⁰ *Kerempuh*, br. 17., 27. siječnja 1946., str. 3; *Kerempuh*, br. 19., 10. veljače 1946., str. 1. i 2.; *Kerempuh*, br. 21., 24. veljače 1946., str. 3.; *Kerempuh*, br. 29., 21. travnja 1946., str. 8; *Kerempuh*, br. 50., 15. rujna 1946., str. 4.

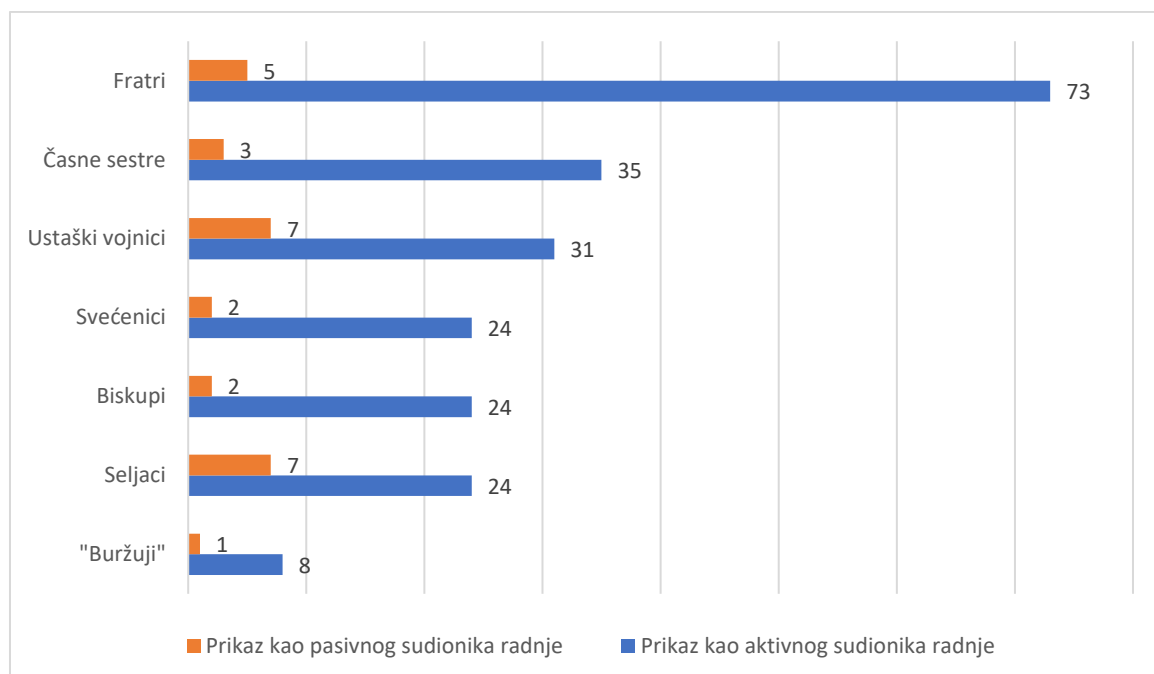
⁶¹ *Kerempuh*, br. 16., 20. siječnja 1946., str. 4; *Kerempuh*, br. 19., 10. veljače 1946., str. 5; *Kerempuh*, br. 22., 3. ožujka 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 24., 17. ožujka 1946., str. 4.; *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946., str. 3; *Kerempuh*, br. 32., 12. svibnja 1946., str. 4.; *Kerempuh*, br. 42., 21. srpnja 1946., str. 4.; *Kerempuh*, br. 47., 25. kolovoza 1946., str. 4. i 5.; *Kerempuh*, br. 48., 1. rujna 1946., str. 5; *Kerempuh*, br. 49., 8. rujna 1946., str. 4.

analiziranim karikaturama ne prikazuje kao neprijatelj ili protivnik novog poretka. Ovdje je važno istaknuti kako je jedan od razloga zbog kojih je uopće pokrenuta „kampanja protiv popova“ činjenica da komunisti nisu uspjeli pridobiti seljake koji su živjeli u strahu pred komunizmom, pa su vlasti nastojale onemogućiti sve koji su narod podupirali u tom strahu (Radelić, 2006: 107). Pitanje je detaljnije objašnjeno u nastavku rada u sklopu obrade problematike agrarne reforme.

Grafikon 3. Likovi prikazani u karikaturama

N (karikatura) = 149

*Prikazane su vrijednosti u apsolutnim brojevima

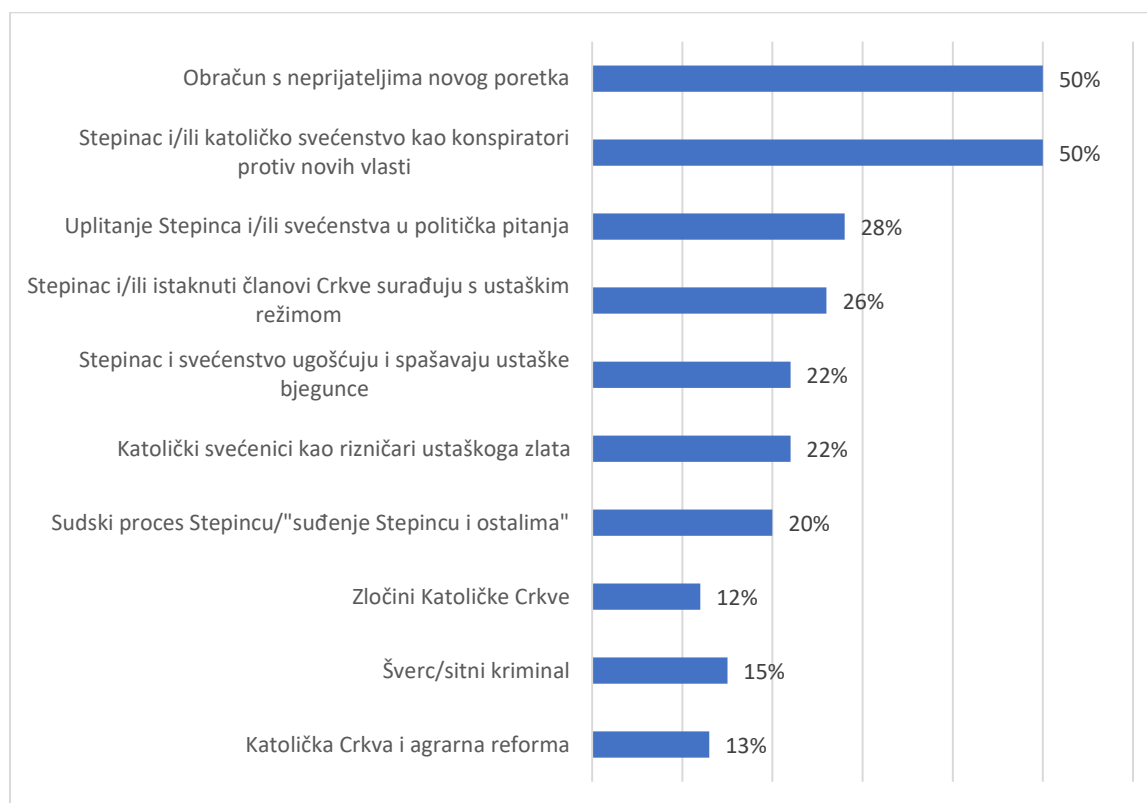

9.2.2. Radnje prikazane u karikaturama

Analizirane karikature, kako je prethodno istaknuto, nerijetko u jednom prizoru prikazuju više tipova radnji, zbog čega je prilikom prikupljanja i obrade podataka korištena opcija višestrukog kodiranja. Stoga se podatci u nastavku odnose na postotak slučajeva u kojem se u analiziranom periodu na karikaturama pojavljuje određeni tip radnje. U analitičkoj matrici nalazi se 18 tipova radnji koje prikazuju karikature, a u Grafu 4. prikazano je njih deset koje se pojavljuju najučestalije.

Grafikon 4. Najučestalije radnje u karikaturama

N (karikatura) = 149

Obračun s Crkvom kao neprijateljem novog poretka te prikaz Stepinca i katoličkog svećenstva kao konspiratora protiv novih vlasti najučestalije su radnje analiziranih karikatura te se svaka od njih pojavljuje 75 puta, odnosno u 50 % slučajeva. Takav je rezultat bio očekivan s obzirom na samu narav *Kerempuhove* karikature koja, kako smo prethodno utvrdili, pripada kategoriji „angažirane karikature“, kojoj je u socijalističkim sustavima svojstvena politička agitacija i prikaz vlasti koja „udara“ po „domaćim i inozemnim neprijateljima“ (Hadžić, 1999:126). S druge strane, sudeći prema optužbama iznesenim protiv Stepinca, posebno onima vezanim za križarske skupine, o čemu je prethodno bilo riječi, sudski je proces u suštini bio usmjeren prema prikazu zagrebačkog nadbiskupa i Katoličke Crkve kao konspiratora protiv novih vlasti i društveno-političkog uređenja, pa je i ta tendencija dobila snažan odraz i u *Kerempuhovim* karikaturama. Iza toga slijedi ismijavanje uplitanja Stepinca i svećenstva u politička pitanja, što se javlja u 28 % slučajeva, te prikaz Stepinca i katoličkog svećenstva kako surađuje s ustaškim režimom, koje je prisutno u 26 % slučajeva, što je na suđenju, uz križare, bila temeljna inkriminacija Stepinca i Katoličke Crkve (Akmadža, 2013:70). Snažno je prisutan prethodno spomenuti slučaj „ustaškog zlata“ s Kaptola, koji je u radnjama analiziranih karikatura prikazan u 22 % slučajeva, a u identičnom postotku slučajeva javljaju se i radnje koje

prikazuju Stepinca i katoličke svećenstvo kako ugošćuju ustaške bjegunce i križare. Sudski proces Stepincu, koje karikature još spominju i kao „suđenje Stepincu i ostalima“, javlja se kao radnja karikatura tek u rujnu 1946. kada je započeo proces, što je i vidljivo iz njegove pojavnosti u 20 % slučajeva. Prikaz Stepinca i katoličkog svećenstva kako sudjeluju u švercu i sitnom kriminalu također dolazi do izražaja, a javlja se u 15 % slučajeva, te je zastupljeniji od radnji koje se bave problematikom Katoličke Crkve i agrarne reforme, što je prisutno u 13 % slučajeva.

Zločini Stepinca i Katoličke Crkve za vrijeme NDH kao radnja javljaju se u 19 % slučajeva, a karikature prikazuju likvidacije nedužnih civila, zločinačke naume katoličkog svećenstva te slučajeve „prekrštavanja“ pravoslavnog stanovništva. U nešto više od 8 % slučajeva prikazane su radnje u kojima Stepinac i katoličko svećenstvo sudjeluju u likvidacijama nedužnih civila, a u gotovo 7 % slučajeva katoličko je svećenstvo prikazano u naumima novih zločina. Time su *Kerempuhove* karikature otišle jedan korak dalje od optužbi koje su teretile Stepinca na suđenju.⁶² Naime, na sudskom procesu optužbe protiv Stepinca i Katoličke Crkve za sudjelovanje u zločinima NDH nisu nadilaze slučajeve „prekrštavanja“ pravoslavnog stanovništva, gdje se Stepinca teretilo da je u Katoličku Crkvu primio „desetke hiljada Srba kojima je stavljen nož pod grlo“, odobravajući te zločine „kopanjem nepremostivog jaza između hrvatskog i srpskog naroda i razbijanjem njihova jedinstva u borbi protiv okupatora“ (citirano prema: Akmadža, 2013:70). „Prekrštavanje“ pravoslavnog stanovništva se kao radnja karikature pojavljuje u 4 % slučajeva.

Slabija zastupljenost isticanja nazadnosti kršćanskog svjetonazora i vjerovanja, koje se javlja u 6 % slučajeva, očekivano je s obzirom da je sukob komunističkih vlasti s Katoličkom Crkvom bio potaknut političkim uzrocima, a ne pokušajem prosvjećivanja stanovništva od religije kao „opijuma za narod“, kako je pojašnjeno u poglavlju 8. U manjoj mjeri radnje također povezuju Stepinca s režimom monarhijske Jugoslavije (u 6 % slučajeva) te prikazuju navodnu korespondenciju između Stepinca i Draže Mihailovića pred kraj rata (u 5 % slučajeva).

Slaba zastupljenost *Pastirskog pisma* (koje se javlja u 7 % slučajeva) i ismijavanje uloge Vatikana u politici (koje se javlja u 4 % slučajeva) u analiziranim karikaturama jest u nesrazmjeru s važnošću tih dvaju pitanja u poratnim odnosima između Katoličke Crkve i komunističkih vlasti. Naime, kako je pojašnjeno u poglavlju o političko-povijesnom kontekstu

⁶² <https://www.glas-koncila.hr/uz-spomendan-hrvatskoga-mucenika-bl-alojzija-stepinca-nadbiskup-stepinac-na-udaru-karikatura/> (stranici pristupljeno 7. travnja 2019.)

u kojem nastaju analizirane karikature, Katolička Crkva zadala je *Pastirskim pismom* težak i neočekivan udarac komunističkim vlastima, posebice s obzirom na pripreme za izbore za Ustavotvornu skupštinu u studenom 1945. godine (Akmadža, 2013:35). Radnje *Kerempuhovih* karikatura koje se bave pitanjem *Pastirskoga pisma* ne ulaze u njegov sadržaj, već prikazuju Stepinca kako piše *Pastirsko pismo* po diktatu Ante Pavelića i ustaških bjegunaca i ratnih zločinaca.⁶³ To je također bilo bitno i za komunističke vlasti – *Pastirsko pismo* trebalo je povezati s gerilskim djelovanjem križara kako bi se kompromitiralo Katoličku Crkvu (Radelić, 2006:106). Jedan od odgovora na pitanje zašto je *Pastirsko pismo* tako slabo zastupljeno u radnjama *Kerempuhovih* karikatura može biti u tome da su Komunistička partija i Agitprop kao oportunističke rješenje izabrali njegovo nespominjanje jer bi u suprotnome javnost, a posebice vjernike, neizbježno mogli podsjetiti i na njegov sadržaj.⁶⁴ S druge strane, mali broj radnji koje ismijavaju ulogu Vatikana u politici, neočekivan je iz razloga što je odnos Katoličke Crkve prema Svetoj Stolicu bilo jedno od glavnih pitanja koje su neposredno nakon završetka rata komunisti snažno problematizirali. Josip Broz Tito je 2. lipnja 1945. godine u razgovoru s predstavnicima katoličkog klera, najprije istaknuo kako kao „Hrvat i kao katolik“ nije bio zadovoljan „držanjem jednog dijela katoličkog svećenstva“ za vrijeme rata (citirano prema: Benigar, 1993:463). Dodao je kako smatra da „naša Crkva treba da bude nacionalna, da se više prilagodi naciji“ jer je Vatikan uvijek više nagninjao „Italiji nego našem narodu“ te kako želi da „Katolička Crkva u Hrvatskoj sada, kad imamo sve uslove tu, ima više samostalnosti“ (citirano prema: Benigar, 1993:463). Tito je to nazvao „osnovnim pitanjem“, dok su sva druga bila sekundarnog karaktera te ih se trebalo lako riješiti (citirano prema: Benigar, 1993:436).

9.2.3. Osnovne poruke i motivi karikatura

Novinska karikatura oblik je likovnog izražavanja koji je svakodnevno prisutan u dnevnom, tjednom i mjesečnom tisku (Bencetić, 2017:62). Za karikature objavljene u tisku općenito je svojstveno kako je manji naglasak stavljen na njihov likovni izričaj, dok se pažnja pridaje njihovoj poruci (Bencetić, 2017:95). No, kada govorimo o porukama analiziranih karikatura njihova je bitna karakteristika što većina karikatura ne prenosi tek jednu osnovnu poruku na temelju jednog motiva, već je moguće detektirati više poruka u jednom prikazu.

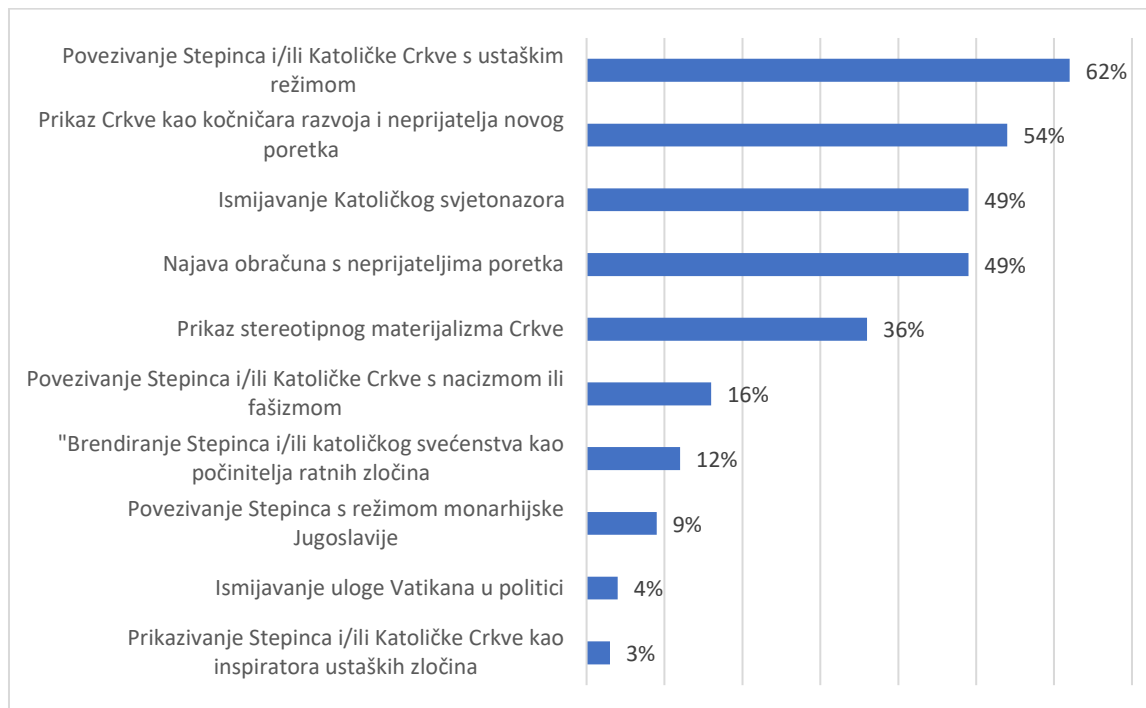
⁶³ *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1945., str. 5.; *Kerempuh*, br. 14., 6. siječnja 1946., str. 2., 3., 5. i 7.; *Kerempuh*, br. 19., 10. veljače 1946., str. 2., 5. i 6.; *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946., str. 1., 3. i 4.

⁶⁴ <https://www.glas-koncila.hr/uz-spomendan-hrvatskoga-mucenika-bl-alojzija-stepinca-nadbiskup-stepinac-na-udaru-karikatura/> (stranici pristupljeno 7. travnja 2019.).

Stoga je, kao i u slučaju prikazanih radnji, kod ove varijable korištena opcija višestrukog kodiranja.

Grafikon 5. Osnovne poruke i motivi karikatura

N (karikatura) = 149

Motiv povezivanja Alojzija Stepinca i Katoličke Crkve s režimom NDH najzastupljeniji je u analiziranim karikaturama te se pojavljuje u 62 % slučajeva. Ukoliko prihvatimo tezu da su i *Kerempuhove* karikature, kao dio medijske scene koja je u to vrijeme bila pod čvrstim nadzorom Komunističke partije i sustava Agitprop, bile u suštini medij političke propagande, što je detaljnije pojašnjeno u prethodnim poglavljima, tada je i očekivana snažna zastupljenost motiva povezivanja Stepinca i Katoličke Crkve s vlastima NDH. Naime, sudski proces kao i cjelokupna difamacija Stepinca i Katoličke Crkve temeljile su se upravo na povezivanju zagrebačkog nadbiskupa s režimom NDH. Optužbe, prema sažetom prikazu Miroslava Akmadže (2013:70), teretile su Stepinca da je pozdravio ustaške vođe 16. travnja 1941. dok se jugoslavenska vojska još borila s njemačkim i talijanskim snagama te obećao Paveliću suradnju katoličkih biskupa, potom za upravljanje katoličkim tiskom koji je za vrijeme rata podupirao ustašku idejnu liniju te upravljanje organizacijom „Katolička akcija“ koja je postala „stup i srčika ustaštva“, nakon toga za sudjelovanje u politici nasilnih vjerskih prijelaza pravoslavnih

Srba, a u konačnici i za povezivanje s Vladkom Mačekom i Antom Pavelićem uoči propasti NDH s ciljem spašavanja režima vojnom intervencijom izvana (Akmadža, 2013:70). S time je trebalo povezati i poratno djelovanje Stepinca i Katoličke Crkve. Tako se na suđenju Stepinca teretilo da je nastavio podržavati ustaški otpor nakon oslobođenja zemlje, potom za primanje istaknutih dužnosnika režima NDH te ustaških bjegunaca i emigranata, dok je *Pastirsko pismo* iz rujna 1945. iznoseći laži na račun narodnih vlasti moglo ohrabriti križare uoči prvih poslijeratnih izbora (Akmadža, 2013:70). Navedeno predstavlja i idejni okvir unutar kojeg nastupaju i *Kerempuhove* karikature, a motiv povezivanja Stepinca s režimom NDH, kao najzastupljeniji motiv analiziranih karikatura, bit će detaljnije objašnjen u nastavku ovog poglavlja.

Motiv prezentiranja Stepinca i Katoličke Crkve kao kočničara razvoja i neprijatelja novog društveno-političkog poretka također se pojavljuje konzistentno tijekom analiziranog perioda te je snažno prisutan s pojavnosću u 54 % slučajeva. Za razumijevanje idejnog okvira po kojem je u analiziranom razdoblju konstruirana slika Stepinca i Crkve kao kočničara razvoja i neprijatelja poretka potrebno je istaknuti karikaturu s naslovnice božićnog broja *Kerempuha*, koji je objavljen 23. 12. 1945., ujedno i prvog broja s kojim započinje analiza sadržaja u ovom istraživanju. Karikatura prikazuje Alojzija Stepinca kako iz nadbiskupskog dvora promatra seljake u tradicionalnim narodnim nošnjama, prikazane kao svojevrsne predstavnike naroda Jugoslavije, koji plešu oko bora. Bor je okićen vrijednostima koje su nove vlasti proklamirale kao ključne – „Jugoslavenska armija“, „narodni sud“, „federacija“, „sloboda savjesti“, „tajno glasovanje“, „rastava crkve od države“, „bratstvo naroda“, „agrarna reforma“ i „narodna vlast“. Stepinac, nazvan „Lojzek“, pita se: „A što ću ja dobiti za Božić?“. ⁶⁵ Karikatura tako, sukladno vrijednosnom sustavu koji je građen prema modelu „mi i oni“, definirajući neprijatelja njegovim odnosom prema novim vlastima (Anić, 2016:41), svrstava Stepinca i Crkvu kao protivnike na jednu, a narod okupljen oko vrijednosti novog poretka na drugu stranu. Konzistentnost i snažna učestalost pojavljivanja tog motiva u karikaturama posljedica je pozicije koju je Crkva zauzela spram novih vlasti, postavši najsnažniji ideološki protivnog novoga režima (Radelić, 2006:99), o čemu je već bilo riječi.

⁶⁵ *Kerempuh*, br. 12., 23. prosinca 1945., str. 1.

Slika 1. Karikatura s naslovnice *Kerempuha* 23. prosinca 1945.

Najava obračuna s neprijateljima novog poretka predstavlja još jedan motiv koji je izražen snažno i konzistentno tijekom analiziranog razdoblja, te se pojavljuje u 50 % slučajeva. Snažna pojavnost povezana je s prethodnim motivom, odnosno opozicijskom nastrojenošću Crkve prema novim vlastima, te samom naravi *Kerempuove* karikature koja je u svojoj suštini, kao i u ostatku zemalja socijalističkoga bloka, nastupala kao politički agitator prikazujući vlasti koje „udaraju“ po „domaćim i inozemnim neprijateljima“ (Hadžić, 1999:126).

Motiv ismijavanja katoličkog bogoslužja i kršćanskih nazora na svijet pojavljuje se u 67 karikatura, odnosno u 45 % slučajeva tijekom promatranog perioda. Ovdje je dovoljno istaknuti kako je snažnija zastupljenost tog motiva očekivana i u *Kerempuhovim* karikaturama s obzirom na činjenicu da su temeljne ideološke postavke marksizma religiju shvaćale kao glavno ideološko oruđe eksploatatora u borbi protiv potlačenih masa i protiv oslobađanja čovjeka (Radelić, 2006: 98). No, kako smo utvrdili prethodno, cjelokupni konflikt s Katoličkom Crkvom neposredno nakon završetka rata nije bio potaknut takvim prosvjetiteljskim motivima, već političkim razlozima, odnosno činjenicom da je Katolička Crkva imala najvažniju ulogu u sklopu opozicijskih snaga (Spehnyak i Cipek, 2007:257). Tako je i u *Kerempuhovim* karikaturama primjetno da se ismijavanje kršćanskih nazora uglavnom pojavljuje kao sporedan motiv, a tek rijetko dobiva glavnu ulogu u karikaturi. Podrobnije objašnjenje ismijavanja katoličkih svjetonazora nalazi se na kraju ovog poglavlja.

Stereotipni materijalizam Katoličke Crkve, posljednji snažnije zastupljeni motiv *Kerempuhovih* karikatura, pojavljuje se u 36 % slučajeva. Riječ je o stoljetnom ocrnjivanju Crkve i crkvenih ljudi u kontekstu uživanja u ovozemaljskim užicima, što je u prilikama općeg siromaštva i pojavama gladi, kao posljedicama dugogodišnjeg ratovanja, u medijskoj kampanji protiv Stepinca i Crkve moglo rezultirati povoljnim učincima za komunističke vlasti (Jonjić, 2009:88-89). Detaljnije objašnjenje razrađeno je u nastavku.

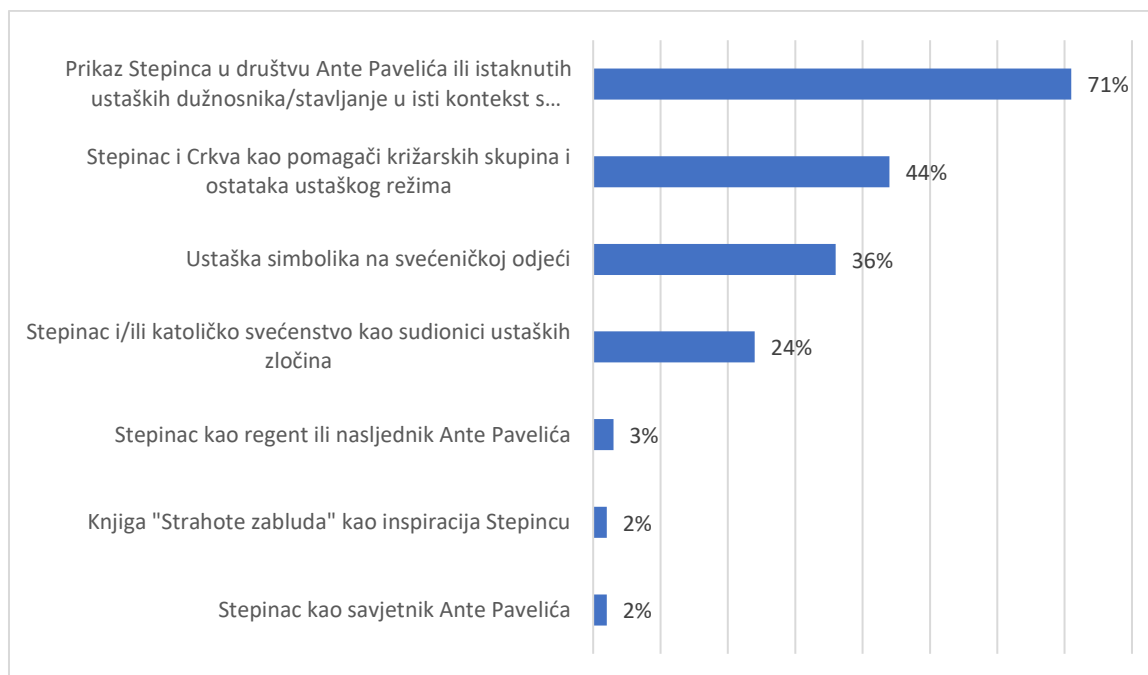
Među slabije zastupljenim motivima prednjači povezivanje Stepinca i Crkve s nacizmom i fašizmom, koje se pojavljuje u 16 % slučajeva. Iza toga slijedi prikaz Stepinca i katoličkog svećenstva kao počinitelja ratnih zločina, koje se pojavljuje u 12 % slučajeva, potom povezivanje Stepinca s režimom monarhijske Jugoslavije, prisutno u 9 % slučajeva, dok su motiv ismijavanja uloge Vatikana u politici (4 % slučajeva) i prezentacija Stepinca i katoličkog svećenstva kao inspiratora ustaških zločina (3 % slučajeva) najmanje prisutni motivi *Kerempuhovih* karikatura tijekom analiziranog razdoblja. Kao i u slučaju radnji karikatura, ovdje treba ponovno naglasiti kako je slaba zastupljenost ismijavanja uloge Vatikana u politici u nesrazmjeru s važnošću koje je to pitanje imalo u poratnim odnosima Katoličke Crkve i komunističkog režima. Osim izrazitim protukomunizmom Katoličke Crkve u Hrvatskoj, režim je svoj napad na Crkvu opravdavao i njezinom nesamostalnošću u odnosu na Vatikan te podrškom Vatikana Italiji (Radelić, 2006:99).

9.3. Tipični načini povezivanja Stepinca i Crkve s režimom NDH

Kako smo utvrdili prethodno, optužbe na Stepinčevom sudskom procesu teretile su zagrebačkog nadbiskupa za različite oblike kolaboracije s režimom NDH (Akmadža, 2013:70), pa je, prema istim optužbama, Stepinac nastupao u skladu s time i nakon propasti NDH, podupirući ustaški otpor nakon oslobođenja zemlje, primajući ustaške bjegunce i emigrante, dok je objavom *Pastirskog pisma* u rujnu 1945., uoči prvih poslijeratnih izbora, iznoseći neistine o novim vlastima mogao ohrabriti križare u šumama (Akmadža, 2013:70). Povezivanje Stepinca s režimom NDH najsnažniji je i najkonzistentniji motiv te se tijekom razdoblja koje analizira ovaj rad pojavljuje u 91 karikaturi. Od toga je 41 karikatura fokusirana na prikaz Stepinca i Crkvu kao pomagače križarskih skupina i ostataka ustaškog režima, kako bi se degradiralo Stepinčevo poratno djelovanje i istupi. S obzirom da jedna karikatura može povezivati Stepinca i Crkvu s NDH na više načina u istom prikazu, kod ove je varijable u prikupljanju i obradi podataka također korištena opcija višestrukog kodiranja.

Grafikon 6. Tipični načini povezivanja Stepinca i Crkve s režimom NDH

N (karikatura) = 91

Najčešći način povezivanja Stepinca i Crkve s režimom NDH predstavlja prikaz Stepinca u društvu Ante Pavelića ili istaknutih dužnosnika režima NDH, što je prisutno u 71 % slučajeva kada je riječ o tom motivu. Pritom je svojstveno da se Stepinac i crkveni ljudi pojavljuju kao produžena ruka režima ili njegova marioneta, dok u takvim prikazima rijetko dobivaju glavnu ulogu uz istaknute dužnosnike NDH.⁶⁶ Nadalje, sličan je pristup korišten i na samom Stepinčevo suđenju kada je predsjednik vijeća Vrhovnog suda NRH Žarko Vimpulšek pokazao zbirke nadbiskupovih fotografija u društvu vodećih ustaških ličnosti i njemačkih generala (Akmadža, 2013:71).

Prikaz Stepinca i katoličkog svećenstva kao sudionika ustaških zločina treba posebno istaknuti, iako nije snažno prisutan u kvantitativnom smislu, jer se javlja u 22 karikature, odnosno u 24 % slučajeva među karikaturama koje povezuju zagrebačkog nadbiskupa s NDH.

⁶⁶ *Kerempuh*, br. 12. 23. prosinca 1945., str. 5.; *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1945., str. 5.; *Kerempuh*, br. 14., 6. siječnja 1946., str. 2. i 7.; *Kerempuh*, br. 15., 13. siječnja 1946., str. 3. i 6.; *Kerempuh*, br. 16., 20. siječnja 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 16., 20. siječnja 1946., str. 5. i 6.; *Kerempuh*, br. 17., 27. siječnja 1946., str. 3.; *Kerempuh*, br. 19., 10. veljače 1946., str. 5.; *Kerempuh*, br. 32., 12. svibnja 1946., str. 4.; *Kerempuh*, br. 38., 23. lipnja 1946., str. 2.; *Kerempuh*, br. 49., 8. rujna 1946., str. 1. i 8.; *Kerempuh*, br. 50.; 15. rujna 1946., str. 1., 2., 4. i 8.; *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946., str. 1.-5.; *Kerempuh*, br. 52., 29. rujna 1946., str. 3.; *Kerempuh*, br. 53., 6. listopada 1946., str. 3.

S obzirom da je riječ o razdoblju netom nakon završetka rata, kada su sjećanja stanovništva na zločine režima NDH bila posebno svježja i aktualna, ovaj je način prikaza Stepinca i Crkve mogao biti izuzetno učinkovit alat u njihovoj difamaciji.

Kada je riječ o povezivanju s režimom NDH posredstvom simbola, najsnažnije je izraženo karikiranje ustaške simbolike na svećeničkoj odjeći, koje se javlja u 36 % od 91 karikature. Još jedan način povezivanja Stepinca i Crkve s NDH na simboličkoj razini, iako gotovo i nije prisutan u kvantitativnom smislu (jer se javlja u tek dvije karikature), predstavljalo je prikazivanje *Strahota zabluda*, knjige Ante Pavelića, kao inspiracije u Stepinčevom djelovanju. Određene knjige mogu se povezati sa specifičnom porukom ili idejom, pa se i karikature njima služe kako bi potaknule određene asocijacije (Kotzé, 1988:69).

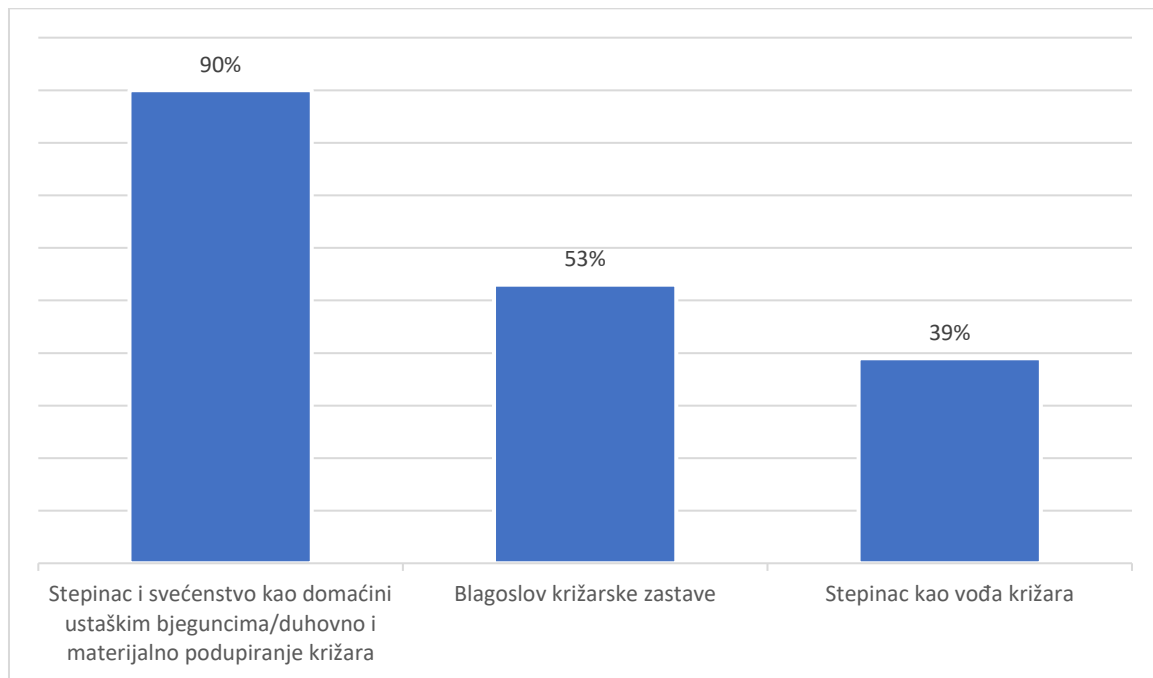
Stepinac kao regent Ante Pavelića nakon propasti ustaškog režima pojavljuje se u tri karikature, dok se kao Pavelićev savjetnik Stepinac pojavljuje u dvije karikature, što ujedno predstavljaju najmanje zastupljene načine povezivanja Stepinca i Crkve s NDH.

9.4. Tipični načini povezivanja Stepinca i Crkve s križarskim skupinama

Kritika režima bila je uzrok, no ne i pravi povod za kazneno gonjenje Stepinca, zbog čega je režim na političkom planu morao izgraditi određenu krinku koja bi opravdala tako krupan korak (Banac, 2013:104). Povezivanje Stepinca s križarima, odmetničkim skupinama preostalih ustaško-domobrinskih formacija, koje su predstavljale kakvu-takvu prepreku potpunoj režimskoj prevlasti, komunističke su vlasti iskoristile kao uvjerljivi povod za takav potez (Banac, 2013:104). Križari su naglašavanjem pripadnosti Katoličkoj Crkvi te gotovo poistovjećujući katoličku vjeru s hrvatstvom, isticali svoj hrvatski identitet (Radelić, 2002:176). Težnja za rušenjem Jugoslavije na temelju protujugoslavenstva i protukomunizma te strah pred komunističkom represijom, bili su ključni uzroci formiranja križarskih skupina (ibid.). Optužbe u svezi križara na Stepinčevom su se suđenju svele na nekoliko segmenata: ugošćivanje ustaškog pukovnika Ericha Lisaka u Nadbiskupskom dvoru, primanje pisama od ustaškog pukovnika Ante Moškova, prikupljanje lijekova za križare i, naposljetku, posvećenje križarske zastave (Radelić, 2006:109). Te su optužbe dobile svoj odraz i u *Kerempuhovim* karikaturama.

Grafikon 7. Povezivanje Stepinca i Katoličke Crkve s križarskim skupinama

N (karikatura) = 41

Kako je prethodno istaknuto, povezivanje Stepinca s križarima prisutno je u 41 karikaturi. Od toga se 37 karikatura bavi prikazom Stepinca i Crkve kao domaćinima ustaških bjegunaca te kao materijalnim i duhovnim podupirateljima križara. Ovaj je motiv prisutan već od prvih brojeva *Kerempuha* koje analizira ovo istraživanje jer su vlasti, a primjer toga može biti spomenuti Bakarićev istup u *Vjesniku* 10. studenog 1945., Stepinca optuživale da je organizator križara (Radelić, 2002:179). Idejni okvir za prikaz Stepinca kao domaćina križara i ustaških bjegunaca tijekom analiziranog perioda, predstavlja *Kerempuhova* karikatura s naslovom „Slučaj Lisak“, objavljena 30. prosinca 1945. godine. Karikatura prikazuje Stepinca kako skrbi za Ericha Lisaka, uz dominantno isticanje ustaške i nacističke simbolike, a kako bi se postigla veća vjerodostojnost prikazanog, karikatura ističe kako je „istragom ustanovljeno da je ustaški pukovnik Lisak prenoćio sakriven u Nadbiskupskim dvorima“.⁶⁷ Stepinac je na Bakarićev istup u *Vjesniku* reagirao okružnicom svećenstvu 17. prosinca 1945. u kojoj je demantirao povezanost s križarima (Radelić, 2002:179), pa se i karikature koje se u to vrijeme

⁶⁷ *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1945., str. 3.

bave tematikom ugošćivanja križara mogu razumjeti i kao medijski odgovor vlasti na Stepinčevu okružnicu.⁶⁸

Slika 2. Karikatura „Slučaj Lisak“, objavljena u *Kerempuhu* 30. prosinca 1945.

Blagoslov križarske zastave pojavljuje se u 53 % slučajeva, odnosno u 22 karikature. To je ujedno bila i jedna od najtežih optužaba protiv Stepinca tijekom njegovog procesa (Radelić, 2002: 180). Kako se tvrdilo, posvećenje je izvršeno u Stepinčevoj režiji 21. listopada 1945., a zastava je, prema optužnici, bila namijenjena „ustaško-križarskoj“ skupini Martina Mesarova, nekadašnjeg zastupnika HSS-a, koja je djelovala na Bilogori (ibid.). Riječ je bila o hrvatskoj nacionalnoj trobojnici s grbom koja je imala nekoliko natpisa – „Vjera u Boga i seljačka sloga“, „Za Hrvatsku i Krista protiv komunista“ te „U ovom ćeš znaku pobijediti“ (Radelić, 2002:180). Zastava je bila zaista posvećena u Zagrebačkoj nadbiskupiji, no ne u osobnoj kapelici nadbiskupa Stepinca, kako je sud pokušavao uvjeriti javni tužitelj (Radelić, 2002:180). No, kako pokazuje povjesničar Zdenko Radelić (2002:181) riječ je bilo o akciji tajne policije Udbe. Skupina Martina Mesarova nikada niti nije postojala, a pravi je naručitelj zastave

⁶⁸ Primjerice, neposredna referenca na Stepinčevu okružnicu može se pronaći u karikaturi bez naslova u 16. broju *Kerempuha*, objavljeno 20. siječnja 1946. na 8. stranici lista.

bila Udba, a na kraju uspješne operacije jugoslavenske tajne policije, zastava je bila predočena na suđenju kao krunski dokaz povezanosti Crkve i križara (Radelić, 2002:181). Prikaz Stepinca kao vođe križara pojavljuje se u 16 karikatura, te čini 39 % slučajeva kod povezivanja zagrebačkog nadbiskupa s djelovanjem križarskih organizacija. Za vrijeme sudskog postupka, komunističke su vlasti pokušavale Stepinca promovirati i kao vođu križarskih organizacija, no ta je optužba vrlo brzo odbačena te nije korištena niti u kasnijoj promidžbi (Radelić, 2006:109). Također, i ove karikature u svom izričaju češće kombiniraju više načina povezivanja Stepinca i Crkve s djelovanjem križarskih skupina, pa je i kod ove varijable korištena opcija višestrukog kodiranja.

9.5. Prikazivanje ratnih zločina katoličkog svećenstva

Kako je prethodno istaknuto, prikazivanje ratnih zločina katoličkog svećenstva pojavljuje se u 22 karikature. Ključna optužba vezana za suradnju Stepinca i Crkve s vlastima NDH bila je povezana s prisilnim prijelazima pravoslavaca na katoličanstvo (Benigar, 1993: 532), pri čemu je „desecima hiljada Srba stavljen nož pod grlo“ (citirano prema: Akmadža, 2013:70). No, prekrštavanje pravoslavnog stanovništva se pojavljuje u trećini karikatura koje se bave pitanjem sudjelovanja Crkve u zločinima NDH. U analiziranim *Kerempuhovim* karikaturama dominira motiv prikaza Stepinca i katoličkog svećenstva kao neposrednih sudionika u fizičkim likvidacijama nedužnih civila, koji se pojavljuje u 12 karikatura, odnosno u 54 % slučajeva među karikaturama koje prikazuju zločine Katoličke Crkve tijekom rata. Kako smo vidjeli prethodno, taj motiv niti nije bio eksploatiran tijekom Stepinčeva postupka, čime su te karikature nadmašile optužbe protiv Stepinca tijekom njegova procesa.⁶⁹ U *Kerempuhovim* karikaturama prikaz likvidacija nedužnih civila prisutan je slabije tijekom prve komunikacijske faze kada se pojavljuje dva puta,⁷⁰ dok je snažnije izražen u brojevima tjednika koji izlaze tijekom trajanja Stepinčeva procesa.⁷¹ Općenito, tijekom analiziranog perioda glavnina karikatura koja prikazuje Stepinca i Crkvu kao počinitelje ratnih zločina, njih 15 od ukupno 22, objavljena je tijekom kolovoza, rujna i listopada 1946., nakon osude Draže

⁶⁹ <https://www.glas-koncila.hr/uz-spomendan-hrvatskoga-mucenika-bl-alojzija-stepinca-nadbiskup-stepinac-na-udaru-karikatura/> (stranici pristupljeno 8. travnja 2019.)

⁷⁰ *Kerempuh*, br. 14., 6. siječnja 1946., str. 2.; *Kerempuh*, br. 16., 20. siječnja 1946., str. 8.

⁷¹ *Kerempuh*, br. 48., 1. rujna 1946. str. ; *Kerempuh*, str. 5.; *Kerempuh*, br. 50., 15. rujna 1946., str. 4.; *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946., str. 2. i 4.

Mihailovića i tijekom procesa Stepincu.⁷² U slučaju ove varijable također je korištena opcija višestrukog kodiranja.

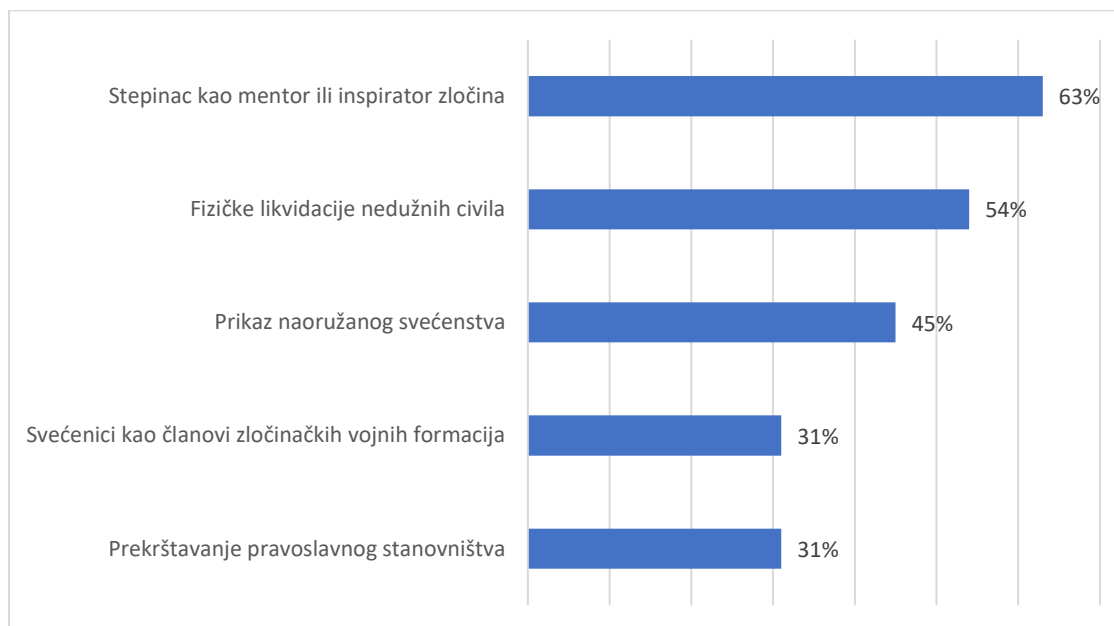
Slika 3. Karikatura „Što on kaže inom“, objavljena u *Kerempuhu* 22. rujna 1946.

Kada je riječ o prikazivanju nasilnih vjerskih prijelaza i likvidacija nedužnih civila, u 63 % slučajeva Stepinac je prikazan kao mentor ili inspirator zločina. U sedam karikatura koje tematiziraju sudjelovanje Katoličke Crkve u ratnim zločinima svećenici su prikazani kao članovi zločinačkih vojnih formacija, a u njih deset svećenstvo je karikirano s oružjem. Prikaz naoružanog svećenstva posebna je kategorija prikazivanja Katoličke Crkve kao zločinačke organizacije. Taj se način karikiranja Stepinca i Crkve pojavljuje i u karikaturama koje se ne bave prikazom sudjelovanja katoličkog svećenstva u ratnim zločinima NDH. Tijekom analiziranog perioda, neka vrsta oružja pojavljuje se u prikazu svećenstva na 19 karikatura. Kod ove je opcije također bilo moguće da jedna karikatura prikazuje više različitih vrsta oružja u jednom prikazu, pa je varijabla bila višestruko kodirana. Najučestalije oružje je nož koji se pojavljuje 15 puta, nakon čega slijedi ručna granata s osam prikaza te puška i pištolj s četiri pojavljivanja.

⁷² *Kerempuh*, br. 46., 18. kolovoza 1946., str. 3.; *Kerempuh*, br. 48, 1. rujna 1946., str. 1. i 4.; *Kerempuh*, br. 49., 8. rujna 1946., str. 1.; *Kerempuh*, br. 50., 15. rujna 1946., str 2. i 4.; *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946., str. 1., 2., 3, 4., 6. i 7.; *Kerempuh*, br. 52., 29. rujna 1946., str. 1., 3., 5. i 6.; *Kerempuh*, br. 53., 6. listopada 1946., str. 2., 3., 4. i 6.; *Kerempuh*, br. 54., 13. listopada 1946., str. 3. i 4.

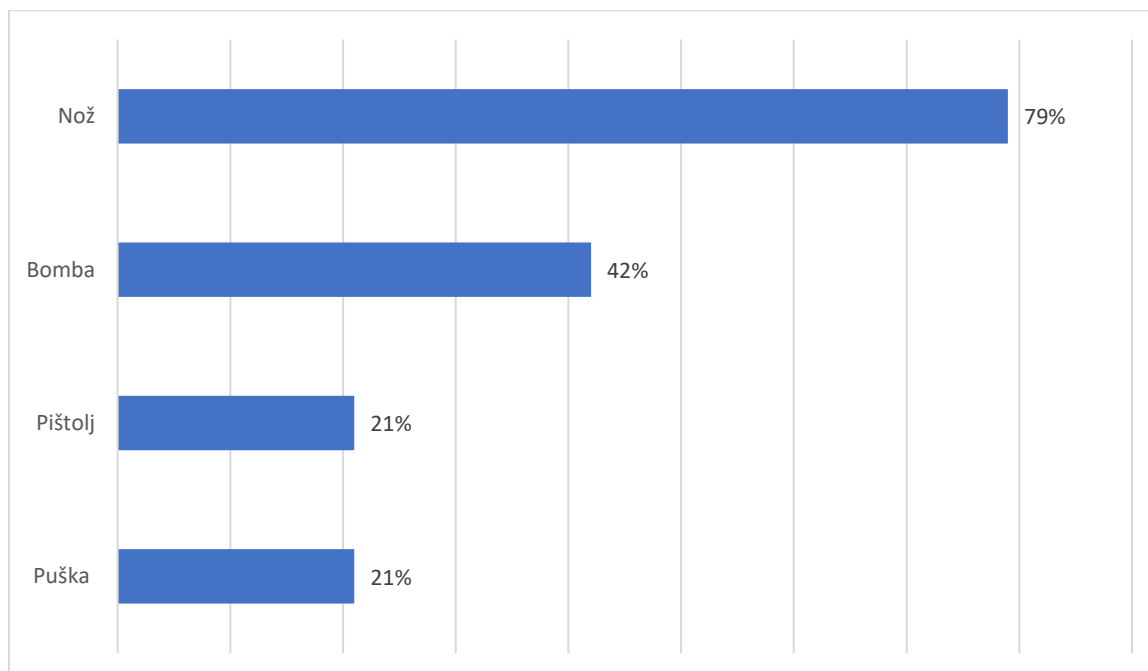
Grafikon 8. Prikazivanje svećenstva kako sudjeluje u ratnim zločinima

N (karikatura) = 22

Grafikon 9. Oružja koja se pojavljuju u prikazu naoružanog svećenstva

N (karikatura) = 19

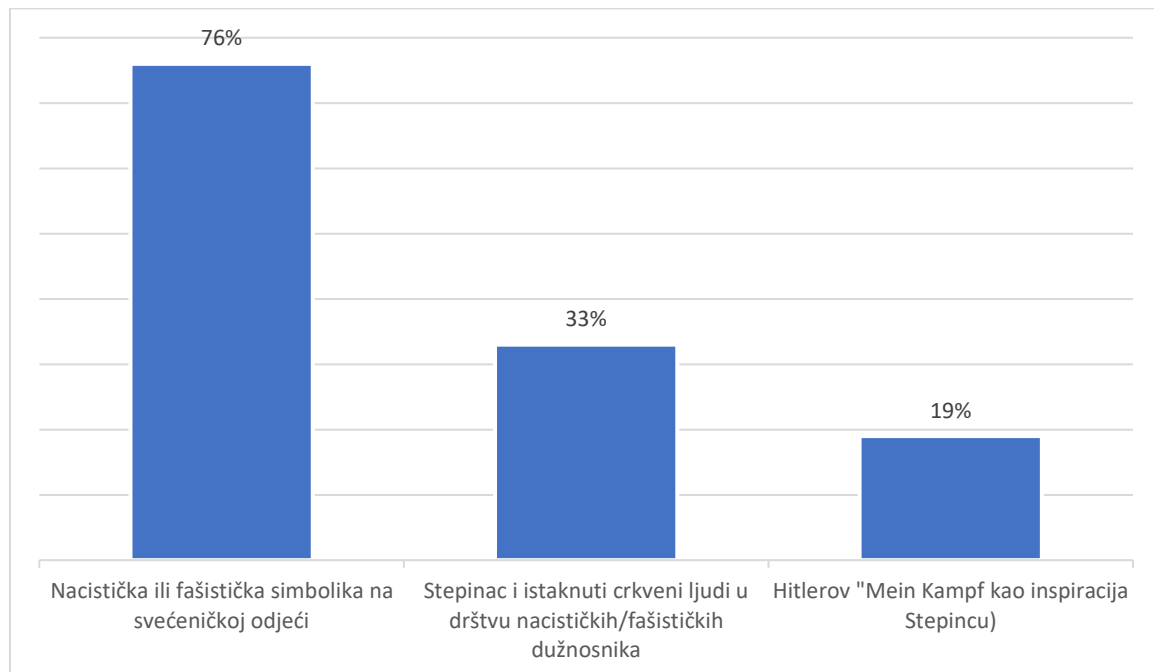

9.6. Povezivanje Stepinca i Crkve s drugim režimima

Na analiziranim karikaturama zagrebačkog nadbiskupa Stepinca i Katoličku Crkvu prikazivalo se i u kontekstu naklonjenosti prema drugim režimima, mimo suradnje s vlastima NDH. Riječ je o talijanskom fašizmu i njemačkom nacizmu te režimu monarhijske Jugoslavije. U kvantitativnom smislu prednjačilo je povezivanje Stepinca s prvima, što je prisutno u 21 karikaturi, dok je zagrebački nadbiskup dovođen u vezu s režimom monarhijske Jugoslavije u 14 karikatura. Kada je riječ o povezivanju s nacizmom i fašizmom, Stepinca se najčešće dovodi u vezu s njima na simboličkoj razini, karikirajući ključne simbole tih režima, poput njemačke svastike ili fašističkog snoplja, na odjeći katoličkog svećenstva, što se pojavljuje 16 puta. Stepinac i istaknuti crkveni ljudi pojavljuju se također i u društvu istaknutih nacističkih dužnosnika i generala na sedam karikatura, dok je Hitlerova knjiga *Mein Kampf* prikazana kao inspiracija u Stepinčevom djelovanju na četiri karikature. U slučaju ove varijable također je svojstveno da jedna karikatura u jednom prikazu povezuje Stepinca i Crkvu na različite načine s nacizmom i fašizmom, zbog čega su podatci prikupljeni višestrukim kodiranjem.

Grafikon 10. Načini povezivanja Stepinca i Crkve s nacizmom i fašizmom

N (karikatura) = 21

Kada je riječ o režimu monarhijske Jugoslavije, Stepinca i Crkvu se s njime povezivalo tako što se Stepinca karikiralo u društvu Petra II. Karađorđevića ili istaknutih političara predratnih jugoslavenskih parlamentarnih stranaka, poput Milana Stojadinovića i Dragoljuba Jovanovića, što se pojavljuje, što se pojavljuje u pet karikatura. Tijekom analiziranog perioda te karikature Stepinca uz režim monarhijske Jugoslavije karikiraju kao kategoriju „vanjskog neprijatelja“,⁷³ koje je bilo intenzivno uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu u studenom 1945., nakon čega je taj motiv nestao jer taj tip protivnika režima više nije imao izgleda za reafirmaciju unutar novog društveno-političkog okvira (Anić, 2016:41-42), o čemu je bilo riječi prethodno. U ovoj se kategoriji kao učestaliji način povezivanja Stepinca s režimom monarhijske Jugoslavije javlja prikaz navodne korespondencije između Alojzija Stepinca i Draže Mihailovića, koja se pojavila kao jedan od dokaznih materijala na Mihailovićevom suđenju u lipnju 1946. godine, što je predmet ismijavanja u devet karikatura ove tematike. Karikature prikazuju Stepinca kao posrednika između režima NDH i Mihailovićevih četnika koji, kada je pobjeda narodnooslobodilačkih snaga postala izglednija, dogovaraju vojnu suradnju protiv partizana.⁷⁴ S obzirom da su te karikature objavljivane za vrijeme suđenja s Mihailovićem, kao simbolu srpskog nacionalističkog ekstremizma, o čemu je bilo riječi prethodno, one imaju i funkciju najave obračuna sa Stepincem, što naglašavaju *explicite*.⁷⁵ Samo povezivanje Stepinca s Dražom Mihailovićem povezano je s problematikom nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, a posebice hrvatsko-srpskih međunacionalnih odnosa u novoj državi, o čemu detaljnije raspravlja naredno poglavlje. Na kraju ovog ulomka treba dodati kako se povezivanja s režimom monarhijske Jugoslavije čini prema binarnom principu, odnosno na karikaturama koje povezuju Stepinca s Dražom Mihailovićem nije istodobno prisutno i povezivanje s dinastijom Karađorđević ili predratnim političarima i obratno. Također, na tim se karikaturama povezuje samo nadbiskupa Stepinca s režimom monarhijske Jugoslavije i Mihailovićem, dok se drugi crkveni akteri ne pojavljuju na tim karikaturama.⁷⁶

⁷³ *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1946., str. 1; *Kerempuh*, br. 29., 21. travnja 1946., str. 8.; *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946., str. 3; *Kerempuh*, br. 50., 15. rujna 1946., str. 4.; *Kerempuh*, br. 53., 6. listopada 1946., str. 3.

⁷⁴ *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946., str. 1; *Kerempuh*, br. 37., 16. lipnja 1946., str. 2.; *Kerempuh*, br. 38., 23. lipnja 1946., str. 1., 2. i 3.

⁷⁵ *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946., str. 1; *Kerempuh*, br. 37., 16. lipnja 1946., str. 2.

⁷⁶ *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1946., str. 1; *Kerempuh*, br. 29., 21. travnja 1946., str. 8.; *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946., str. 3; *Kerempuh*, br. 50., 15. rujna 1946., str. 4.; *Kerempuh*, br. 53., 6. listopada 1946., str. 3.

⁷⁶ *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946., str. 1; *Kerempuh*, br. 37., 16. lipnja 1946., str. 2.; *Kerempuh*, br. 38., 23. lipnja 1946., str. 1., 2. i 3.

Slika 4. Naslovna stranica *Kerempuha* 21. srpnja 1946. godine: nakon obračuna s Dražom Mihailovićem, karikature najavljuju kako je nadbiskup Stepinac sljedeći

Grafikon 11. Povezivanje Stepinca s režimom monarhijske Jugoslavije

N (karikatura) = 14

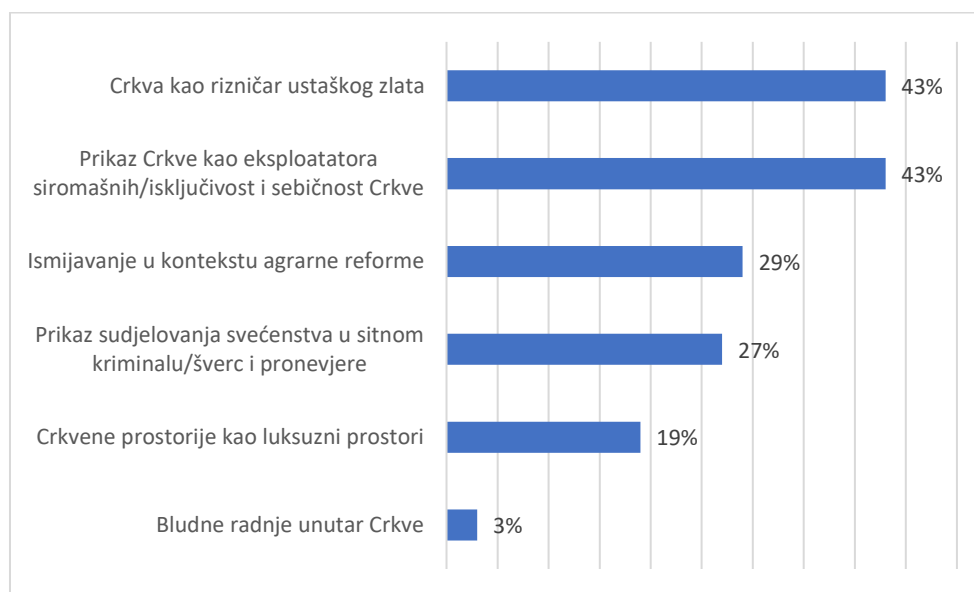

9.7. Moralna diskreditacija Katoličke Crkve na karikaturama

Moralna diskreditacija Stepinca i Katoličke Crkve tijekom analiziranog perioda najčešće se bazira na prethodno spomenutom stereotipnom materijalizmu koji govori o višestoljetnom prekomjernom uživanju u materijalnim dobrima i ovozemaljskim užiticima crkvenih ljudi (Jonjić, 2009:88). U uvjetima općeg siromaštva te pojava gladi, kao posljedica dugogodišnjeg ratovanja, medijska kampanja koja se bazirala na takvom stereotipu mogla je imati povoljan učinak za komunističke vlasti (Jonjić, 2009:88). Između sredine prosinca 1945. i početka listopada 1946. godine, motiv moralne diskreditacije Katoličke Crkve pojavljuje se u 69 karikatura.

Grafikon 12. Načini moralne diskreditacije Katoličke Crkve

N (karikatura) = 69

Prikaz Crkve kao eksploatatora siromašnih, čime se Crkvu prikazuje kao sebičnu i isključivu organizaciju pojavljuje se u 43 % slučajeva. Crkva kao rizničar ustaškog blaga, način ismijavanja koji se temeljilo na slučaju „ustaškog zlata“ pronađenog na zagrebačkom Kaptolu, što je prethodno objašnjeno detaljnije, pojavljuje se također u 43 % slučajeva tijekom analiziranog perioda. To su dva najučestalija načina diskreditiranja Katoličke Crkve u *Kerempuhovim* karikaturama. Iza toga slijedi prikaz svećenstva kako sudjeluje u sitnom kriminalu s pojavnošću u 29 % slučajeva, ismijavanje Crkve u kontekstu agrarne reforme, prisutno u 27 % slučajeva, te prikaz crkvenih prostorija kao luksuznih prostora u 19 %

slučajeva. Prikaz crkve prostorija kao mjesta bludnih radnji, najmanje je eksploatiran način u moralnoj difamaciji Katoličke Crkve te se pojavljuje u dvije karikature.

Agrarna reforma u komunističkoj Jugoslaviji imala je i druge ciljeve osim puke dodjele zemlje siromašnim seljacima (Jonjić, 2009:88). Ona je bila sredstvo borbe protiv imućnih seljaka (tzv. kulaka) i Katoličke Crkve jer se očekivalo kako će reforma bitno otežati, pa čak i onemogućiti djelovanje Crkve, a ujedno agrarna je reforma ujedno mogla poslužiti i u općem ocrnjivanju Crkve. (Jonjić, *ibid.*). Pitanje agrarne reforme, kao i kasnije nacionalizacije stambenih zgrada i građevinskog zemljišta, imala je neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji iznimnu ulogu u propagandi komunističkih vlasti protiv Katoličke Crkve (Jonjić, 2009:88). U *Kerempuhovim* se karikaturama koje tematiziraju pitanje agrarne reforme kao najčešći akteri pojavljuju seljaci i lokalni svećenici, ali i viši crkveni dužnosnici poput biskupa. Katoličko se svećenstvo prikazuje, shodno prethodno pojašnjenom stereotipnom materijalizmu, kako pokušava zadržati svoje posjede, dok su seljaci uvijek žrtve njihovih manipulacija i djelovanja.⁷⁷

9.8. Ismijavanje kršćanskih nazora na svijet

Kako smo utvrdili u prethodnom poglavlju, Komunistička partija Jugoslavije držala se materijalističke filozofije Karla Marxa i njegove teze kako je religija opijum za mase, a prihvatila je i Lenjinovu ideju da je strah stvorio bogove i njegov poziv na borbu protiv religije i kapitalizma, koji je njezin korijen (Holzer, 2002:46, citirano prema: Lučić, 2008:41). Prema tome bi i poratni sukob KPJ i Katoličke Crkve trebao biti motiviran svojevrsnim intencijama komunista da oslobode „mase“ od religije kao njihova „opijuma“. No, kako smo utvrdili prethodno, sukob koji je netom nakon završetka rata nametnula KPJ Katoličkoj Crkvi, u prvom je redu bio motiviran političkim razlozima. Upravo je u takvoj formi taj prijemor pronašao svoj izraz i u *Kerempuhovim* karikaturama. Ismijavanje ili ironiziranje katoličkih nazora pojavljuje se u 74 karikature, odnosno u gotovo 50 % karikatura obrađenih ovim istraživanjem. Najčešće se ismijavaju katolička religijska uvjerenja, koja su predmet karikiranja u 53 *Kerempuhove* karikature, dok se njih 21 bavi ismijavanjem katoličkog bogoslužja. No, ismijavanje kršćanskih nazora na svijet općenito ima sekundarni karakter u analiziranim karikaturama. Ono je najčešće

⁷⁷ *Kerempuh*, br. 16., 20. siječnja 1946., str. 4; *Kerempuh*, br. 19., 10. veljače 1946., str. 5; *Kerempuh*, br. 22., 3. ožujka 1946., str. 5; *Kerempuh*, br. 24., 17. ožujka 1946., str. 4; *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946., str. 3; *Kerempuh*, br. 32., 12. svibnja 1946., str. 4; *Kerempuh*, br. 42., 21. srpnja 1946., str. 4; *Kerempuh*, br. 47., 25. kolovoza 1946., str. 4. i 5.; *Kerempuh*, br. 48., 1. rujna 1946., str. 5; *Kerempuh*, br. 49., 8. rujna 1946., str. 4.

ishodišna točka na temelju koje se gradi glavna poruka koju prenosi karikatura. To je vidljivo i na kvantitativnoj razini jer je ismijavanje kršćanskih religijskih nazora prikazano tek na devet radnji u analiziranim karikaturama.

9.9. Tehnički aspekti objavljivanja *Kerempuhovih* karikatura

Kao medij komunikacije, politička karikatura kombinira vizualni i tekstualni način izražavanja, pri čemu je naglasak na potonjem (Moyle, 2004:34). To pravilo vrijedi i za karikature kojima se bavi ovaj rad jer se svaka od njih uz vizualni sadržaj donosi barem minimum tekstualnog opisa, makar naslov, a njihov je tekstualni dio neizostavan u interpretaciji njihovih osnovnih poruka.

Kada je riječ o veličini analiziranih karikatura, njih 110 pojavljuju se površinom između 50 do 200 cm², nakon čega slijede karikature između 200 do 650 cm² s 24 pojavljivanja, dok se karikature površine između 25 i 50 cm² pojavljuju 15 puta. U novinama se komunikacijska važnost nekog teksta ili oglasa određuje s obzirom na to na kojoj se stranici novina tekst ili oglas nalazi, odnosno s obzirom na strukturu lista, a o tome najbolje svjedoči cijena oglasnog prostora (Bencetić, 2017:69). Udarni prostor u novinama čine prva, druga i treća stranica (Bencetić, 2017:70). Odnos između komunikacijske važnosti pojedine karikature i pozicije koju u listu ona zauzima, nije zanemaren u ovoj analizi. Od 149 analiziranih karikatura, njih 14 pojavljuje se na naslovnoj te 17 na zadnjoj stranici, dok se ostatak, ukupno 118 karikatura, pojavljuje na ostalim stranicama tjednika.

Važan tehnički aspekt vezan uz komunikaciju karikatura predstavlja i njihova boja. Tijekom analiziranog perioda pojavljuje se 44 karikature u boji, dok su ostale, njih 105 nacrtane u crno-bijeloj tehnici. Sve karikature koje se pojavljuju na naslovnim i zadnjim stranicama tjednika dolaze u boji, dok se 13 karikatura u boji pojavljuje i na ostalim stranicama u listu. Među potonjima je najviše karikatura objavljeno u brojevima *Kerempuha* koji izlaze za vrijeme trajanja Stepinčevog sudskog procesa. U uvjetima poratne materijalne oskudice, to je zapravo izniman broj karikatura u bojama, što predstavlja svojevrsni „tehnološki krik“ za promatrano vrijeme.⁷⁸

⁷⁸ <https://www.glas-koncila.hr/uz-spomendan-hrvatskoga-mucenika-bl-alojzija-stepinca-nadbiskup-stepinac-na-udaru-karikatura/> (stranici pristupljeno 12. travnja 2019.).

Posljednji aspekt koji je obrađen u ovom kontekstu jest potpisanoost karikatura. S obzirom da je na početku ovog rada utvrđeno kako je *Kerempuhova* karikatura u suštini bili medij političke propagande, očekivan bi rezultat istraživanja bio veliki broj nepotpisanih karikatura. Naime, tekstovi u tadašnjim novinama nerijetko su bili nepotpisani, posebice uvodni tekstovi (Jonjić, 2009:62), a njih su često pisali visokopozicionirani političari, pa su kao takvi imali jasnu instruktivnu dimenziju (Jandrić, 2005:254, citirano prema: Jonjić, 2009:62). No, ovo istraživanje nije u *Kerempuhovim* karikaturama detektiralo takvu paradigmu jer je znatna većina karikatura, njih 90, potpisana, dok je 59 karikatura nepotpisano.

10. Rasprava

Montirani sudski proces Alojziju Stepincu, kako je utvrđeno na početku rada, počivao je na ideji o navodnoj suradnji zagrebačkog nadbiskupa i Katoličke Crkve s režimom NDH te poratnom udruživanju vrha Crkve s ustaškim bjeguncima protiv novih vlasti. Rezultati kvantitativne analize sadržaja provedene u ovom radom pokazuju kako je satirički tjednik *Kerempuh* u svojim karikaturama koje su se uoči i tijekom Stepinčeva procesa bavile crkvenom tematikom nastupao s identičnih idejnih pozicija. Analizirane karikature fokusirane su na ratno i poratno djelovanje nadbiskupa Stepinca i Katoličke Crkve u Hrvatskoj, prikazujući ih kao suradnike režima Nezavisne Države Hrvatske, potom kao podupiratelje njegovih bjegunaca i konspiratore protiv novih vlasti, a uz to najavljuju obračun sa Stepincem i Crkvom kao neprijateljima novog poretka. *Kerempuhove* karikature nisu nastupale isključivo s ideoloških pozicija marksističkog odnosa prema religiji, već nastupaju kao medij političke komunikacije pod kontrolom Agitpropa i komunističkih vlasti, kako je pojašnjeno prethodno, a kao takve one crkvenoj problematici pristupaju u prvom redu kao političkom pitanju. U drugim tiskovnim medijima koji su, kao i satirički tjednik *Kerempuh*, netom nakon završetka Drugog svjetskog rata bili pod kontrolom komunističkih vlasti, opisani način pisanja o crkvenoj tematici bio je dominantni trend. Naime, prema podacima koje iznosi Tomislav Jonjić (2009:75) od svibnja 1945. do listopada 1946. u vodećim hrvatskim dnevnim (*Vjesnik* i *Narodni list*) i tjednim (*Naprijed* i *Kerempuh*) tiskovinama objavljeno je preko 1400 propagandnih priloga koji se odnose na Katoličku Crkvu u Hrvatskoj, dok je više od tri četvrtine negativno intoniranih tekstova počivalo na premisi o suradnji nadbiskupa Stepinca i Katoličke Crkve s režimom NDH (Jonjić, 2009:77).

Analizirane karikature pratile su dominantni medijski narativ u još jednom važnom aspektu medijske prezentacije crkvene tematike. Riječ je o prikazu povezanosti nadbiskupa Stepinca i Katoličke Crkve s aktivnostima križarskih skupina, čije su djelovanje, kako smo vidjeli u poglavlju o političko-povijesnom kontekstu, vlasti nastojale povezati s Katoličkom Crkvom i prikazati kao neposredni uzrok Stepinčeva uhićenja i suđenja. Povjesničar Zdenko Radelić (2002:178) pokazuje kako se križari u razdoblju netom nakon završetka rata u promidžbenoj komunikaciji koju su kontrolirale komunističke vlasti nikada ne pojavljuju mimo konteksta Katoličke Crkve, a prvi naslovi i radovi posvećeni isključivo križarima pojavljuju se tek jedno ili dva desetljeća nakon njihova nestanka. Satirički tjednik *Kerempuh* toj problematici pristupa na identičan način – križari se u njegovim karikaturama kao fenomen nikada ne pojavljuju izvan tematike odnosa Katoličke Crkve i nadbiskupa Stepinca spram novog društveno-političkog okvira.

Prva istraživačka hipoteza, koja tvrdi kako analizirane karikature nastoje difamirati i oslabiti utjecaj Katoličke Crkve kroz slučaj nadbiskupa Stepinca i generalizaciju ponašanja pojedinih svećenika za vrijeme NDH, potvrđena je analizom sadržaja. Nadbiskup Stepinac najčešće je prikazivana osoba u analiziranim karikaturama, a kao predmet ismijavanja pojavljuje se u gotovo polovici analiziranih karikatura (vidi Grafikon 2.). No, karikature koje ismijavaju Stepinca ne pokušavaju predstaviti zagrebačkog nadbiskupa kao istaknutog protivnika novog poretka kojeg treba izolirati, već kao poglavara jedne vjerske organizacije, izrazito nenaklonjene novom poretku. Tako kroz prezentaciju njegove navodne kolaboracije s ustaškim režimom za vrijeme rata te potpomaganja njegovih bjegunaca nakon raspada NDH, što su najkonzistentniji motivi analiziranih karikatura koji se pojavljuju u nešto više od tri petine karikatura tijekom promatranog perioda (vidi Grafikon 6.), karikature pokušavaju konstruirati sliku cjelokupne Katoličke Crkve kao zločinačke organizacije koja je i nakon završetka rata nastavila „protunarodno“ djelovanje (vidi Grafikon 2. i njegovo objašnjenje). Denunciranje Katoličke Crkve kroz generalizaciju ponašanja pojedinih svećenika za vrijeme NDH u analiziranim se karikaturama najučestalije pojavljuje kroz ismijavanje franjevac. Pritom se karikature referiraju na dvije pojave: slučaj zakopavanja ostataka zlata iz državne riznice NDH u grobnici franjevačke crkve na zagrebačkom Kaptolu te na slučaj širokobrijeških fratara. (vidi Grafikon 2. i njegovo objašnjenje). Kada je riječ o generalizacijama ponašanja ostalih crkvenih ljudi, kao svojevrsna nadopuna u pokušaju difamacije Katoličke Crkve kao cjeline i slabljenja njezinog utjecaja *Kerempuhove* karikature najčešće koriste motive moralne diskreditacije koji se uglavnom referiraju na poratnu ulogu Katoličke Crkve. Naime, analiza sadržaja pokazala je

kako takvi motivi, koji se pojavljuju na gotovo polovini analiziranih karikatura, dolaze do izražaja tijekom perioda kada pitanje kolaboracije Katoličke Crkve s režimom NDH nije aktualno u dnevno-političkom smislu te nastoje difamirati Crkvu i u moralnom pogledu. Prikazom Crkvenih prostorija kao luksuznih prostora, ismijavanjem u kontekstu agrarne reforme te prikazom sudjelovanja katoličkog svećenstva u sitnom kriminalu i pronevjerama karikature konstruiraju sliku Katoličke Crkve kao isključive i sebične organizacije te eksploatatora siromašnih (vidi Grafikon 12.). Kako pokazuje Grafikon 3., glavni akteri takvih karikatura su neimenovani svećenici, biskupi i časne sestre.

Druga hipoteza, koja tvrdi kako su *Kerempuhove* protucrkvene karikature u pripremi i prezentaciji sudskog procesa nadbiskupa Stepinca i Katoličku Crkvu nastojale postupno prikazati kao hrvatsku inačicu nacionalističkog ekstremizma, također je potvrđena rezultatima istraživanja. Osim općenitog svrstavanja Stepinca i Katoličke Crkve u kontekst suradnje s vlastima NDH, što je u analiziranim karikaturama bio najučestaliji način povezivanja zagrebačkog nadbiskupa i Katoličke Crkve s tim režimom, pokušaj njihovog prikaza kao hrvatskog simbola nacionalističkog ekstremizma u karikaturama dolazi do posebnog izražaja u prikazu Stepinca i katoličkog svećenstva kao aktera u zločinima. Tijekom promatranog perioda, takav pristup u prikazu Stepinca i Katoličke Crkve dolazi do izražaja u karikaturama objavljenim nakon lipnja i srpnja 1946., kada je trajalo suđenje Draži Mihailoviću i kada je ujedno postalo izvjesno kako do uhićenja Ante Pavelića neće doći (Anić, 2016:47). *Kerempuh* je u to vrijeme najprije objavio devet karikatura koje izjednačavaju Stepinca i Mihailovića (vidi objašnjenje uz Grafikon 11.). Paradigmatski primjer *Kerempuhovog* zaokreta prema prikazu Stepinca i Crkve kao simbola hrvatskog nacionalističkog ekstremizma predstavlja karikatura objavljena na naslovnoj stranici lista 21. srpnja 1946. godine (vidi Sliku 4.),⁷⁹ samo četiri dana nakon egzekucije Mihailovića.⁸⁰ Karikatura prikazuje crvenu šaku koja udara po Draži Mihailoviću i njegovim suradnicima, a idući na kojega će ona udariti upravo je nadbiskup Stepinac. Pavelić je, u skladu sa spomenutom mišlju kako neće doći do njegova uhićenja, prikazan u pozadini, obojen u sivo.⁸¹ Drugi bitan aspekt analiziranih karikatura koji potvrđuje navedenu hipotezu jest raspoređenost motiva prikaza Stepinca i Crkve kao izravnih aktera u zločinima NDH. U razdoblju između prosinca 1945. i listopada 1946. godine taj se motiv u *Kerempuhu* pojavljuje u sedmini karikatura, od čega je sedam takvih karikatura objavljeno na početku analiziranog perioda, tijekom prosinca 1945. i siječnja 1946., a glavnina, njih 15,

⁷⁹ *Kerempuh*, br. 42., 21. srpnja 1946., str.1.

⁸⁰ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40638> (stranici pristupljeno 25. travnja 2019.)

⁸¹ *Kerempuh*, br. 42., 21. srpnja 1946., str.1.

tijekom kolovoza, rujna i listopada 1946. godine. Treći aspekt *Kerempuhovih* karikatura koji govori o tendenciji prikaza Stepinca kao hrvatskog simbola nacionalističkog ekstremizma jest pokušaj izjednačavanja istaknutih figura ustaškog režima sa Stepincem kao ključnom figurom Katoličke Crkve u Hrvatskoj. Naime, rezultati istraživanja pokazuju kako prikaz Ante Pavelića na analiziranim karikaturama snažno korelira s prikazom Alojzija Stepinca. Pavelić se, ukupnih 18 prikaza na analiziranim karikaturama, pojavljuje na samo tri protucrkvene karikature na kojima nije prikazan Alojzije Stepinac, ključna figura Katoličke Crkve u Hrvatskoj. Od drugih istaknutih figura režima NDH najučestalije se pojavljuje Erich Lisak, koji je od ukupno 17 prikaza u 11 slučajeva prikazan uz nadbiskupa Stepinca (vidi objašnjenje uz Grafikon 2.).

11. Zaključak

Glavni cilj provedenog istraživanja bio je utvrditi na koji su način karikature satiričkog tjednika *Kerempuh* kreirale negativnu sliku Alojzija Stepinca i Katoličke Crkve tijekom razdoblja uoči i za vrijeme sudskog procesa zagrebačkom nadbiskupu u listopadu 1946. godine. Karikature konstruiraju zločinačku sliku Alojzija Stepinca i Katoličke Crkve kao cjelokupne organizacije tako što ih povezuju s režimom Nezavisne Države Hrvatske, što je ujedno činilo ključnu premisu na kojoj su se temeljile optužnice tijekom Stepinčeva sudskog procesa (Akmadža, 2013:70). Karikature to najčešće čine na općenitoj razini, prikazujući Stepinca i katoličko svećenstvo u društvu istaknutih figura ustaškog režima, aludirajući na njihovo navodno dobro slaganje i suradnju za vrijeme rata. Nakon toga, karikature su fokusirane na prezentaciju Stepinca i Katoličke Crkve kao pomagača križarskih skupina i bjegunaca ustaškog režima, pri čemu se Stepinca i Crkvu prikazuje kao duhovne i materijalne podupiratelje križara. Radnje koje su prikazane u karikaturama najčešće su intonirane tako da najavljuju obračun s Crkvom kao neprijateljem novog poretka, prikazujući Stepinca i katoličko svećenstvo kao konspiratore protiv novih vlasti. Uz narativ o kolaboraciji Crkve s režimom NDH, istraživanje je pokazalo kako karikature satiričkog tjednika *Kerempuh* na različite načine nastoje moralno diskreditirati zagrebačkog nadbiskupa i Katoličku Crkvu na temeljima stereotipa o crkvenom materijalizmu. Karikature prikazuju crkvene prostorije kao luksuzne prostore, Crkvu kao sebičnu i isključivu organizaciju, kao eksploatatora siromašnih, posebice seljaka, što je u kontekstu tada provedene agrarne reforme, ali i općenite poratne oskudice, imalo veliku težinu.

Prikaz Stepinca i Katoličke Crkve kao aktera u ratnim zločinima ustaškog režima, koji se u analiziranim karikaturama ostvaruje kroz karikiranje zagrebačkog nadbiskupa i katoličkog svećenstva kako sudjeluju u likvidacijama nedužnih civila i slučajevima nasilnih prijelaza s pravoslavlja na katoličanstvo, tijekom analiziranog razdoblja nije snažno izražen u kvantitativnom smislu. No, znakovito je što se takav način prikaza učestalije javlja u karikaturama objavljenim tijekom kolovoza, rujna i listopada 1946. godine. Uzrok takve pojave povezan je s problematikom hrvatsko-srpskih međunacionalnih odnosa unutar novog društveno-političkog okvira. Nakon egzekucije Dragoljuba Draže Mihailovića u srpnju 1946. godine,⁸² kao simbola srpskog nacionalističkog ekstremizma, kako bi se ostvarila u ratu naveliko proklamirana misao o „bratstvu i jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda“ (Kljaić, 2017:115), isto je trebalo učiniti na hrvatskoj strani. Koliko je ta potreba bila izražena svjedoči

⁸² <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40638> (stranici pristupljeno 25. travnja 2019.).

tekst znakovitog naslova „Naša je želja da i najveći krvolok hrvatskog i srpskog naroda Ante Pavelić bude predat našim vlastima iz ruku saveznika“, objavljen početkom svibnja 1946. u beogradskoj *Politici* (Anić, 2016:47). Međutim, kada je postalo izvjesno kako Pavelić neće biti uhićen (Anić, 2016:47), zbog ravnoteže na red je došao Stepinac (Banac, 2013:104). Iz toga je proizašla potreba za medijskom prezentacijom Stepinca i Crkve kao simbola hrvatskog nacionalističkog ekstremizma. Satirički tjednik *Kerempuh* najavio je takvu politiku karikaturom na naslovnoj stranici u broju tjednika objavljenom 21. srpnja 1946.,⁸³ četiri dana nakon Mihailovićeve egzekucije.

Osim potrebe za zauzdavanjem gnjeva srpskog naroda nakon Mihailovićeve osude (Anić, 2016:47), što možemo smatrati neposrednim političkim povodom Stepinčeva procesa, komunističkim je vlastima bilo bitno oslabiti Katoličku Crkvu kao organizaciju. Premda se često označava kao opozicija, nakon završetka Drugog svjetskog rata Katolička Crkva u Hrvatskoj nije bila oporba komunističkim vlastima u klasičnom smislu. Ona nije bila politička stranka, nije nudila alternativni politički program, a prema klasičnoj trilogiji funkcija oporbe – kritika, nadzor i alternativa (Oberreuter, 2001:259) – poratno djelovanje Crkve može se staviti samo u okvire prve od navedenih funkcija. No, Katolička Crkva je iz perspektive Komunističke partije Jugoslavije bila najjači ideološki protivnik i potencijalni centar okupljanja svih opozicijskih snaga (Radelić, 2006:99). Nadalje, *Pastirskim pismom* iz rujna 1945., prijelomnim dokumentom za poratne odnose između Crkve i novih vlasti, Katolička Crkva je kao organizacija zauzela jedinstven i beskompromisan stav prema novim vlastima. Odgovornost za *Pastirsko pismo* snosio je cjelokupni episkopat katoličkih biskupa Jugoslavije (citirano prema: Stojić, 2009:17). To su razlozi zbog kojih je Stepinac u analiziranim karikaturama prikazan uvijek u kontekstu Katoličke Crkve, ali i uzroci ekstenzivnog bavljenja karikatura ismijavanjem drugih crkvenih ljudi, poput istaknutih biskupa, franjevac, svećenika i časnih sestara.

Komunističkim se vlastima u onovremenom društveno-političkom kontekstu humor pokazao kao izuzetan instrument u borbi za moć, posebice jer su komunisti protiv Katoličke Crkve trebali primjenjivati drugačije metode nego u slučaju drugih opozicijskih snaga (Radelić, 2006:99). Tjednik *Kerempuh* izlazio je u velikoj nakladi (Spehnjak, 2002:104-105), a prema podacima o poslovanju (Najbar-Agičić, 2017:120), list je uživao i određenu popularnost među publikom. Karikatura kao medij bila je u to vrijeme popularna jer je svoje zlatno razdoblje na našim prostorima imala u razdoblju između dvaju svjetskih ratova.⁸⁴ Veliki udio nepismenosti

⁸³ *Kerempuh*, br. 42., 21. srpnja 1946., str. 1.

⁸⁴ <http://www.unicath.hr/29698> (stranici pristupljeno 25. travnja 2019.).

u općoj populaciji te niska razina obrazovanosti, pak, zahtijevale su da se prilikom oblikovanja javnog mnijenja tekstualni sadržaji dopunjuju različitim oblicima slikovnog propagandnog izričaja (Anić, 2016:39-40), zbog čega karikaturu možemo nazvati *par excellence* komunikacijskim alatom. S druge strane, humor može biti „igra“ u borbi za moć koja ne zahtjeva fizičke napade i ozljeđivanje, ali sadrži izraženu komponentu kompetitivnosti te, još važnije, ima svoje pobjednike i gubitnike (Gruner, 1978 i 1997, citirano prema: Martin 2006:45). Humor također može koristiti metode manipulacije koje ne spadaju u kategorije klasične propagande jer nešto što se poima kao zabavno može sadržavati puno više sadržaja za koje je unaprijed planirano da u određenom smislu utječu na publiku (Austers, Škilters i Ozolina, 2017:7). Zato humor može, gledano s komunikacijskog aspekta, ostvariti svoje komunikacijske ciljeve na latentan, implicitan (rjeđe eksplicitan) način, pa čak i generirati nova značenja (Austers, Škilters i Ozolina, 2017:9-10). Iako ovisi o društvenom kontekstu i formi u kojoj je smiješan sadržaj iznesen, o sadržaju te o samoj publici kojoj je neki humoristični sadržaj namijenjen,⁸⁵ što predstavlja ograničenja humora, humoristična komunikacija ostavlja prostor koji može minimalizirati rizik od odbijanja šale ukoliko je riječ o potencijalno nezgodnoj temi (Rutter, 1997:35).

Istraživanje je pokazalo kako su tvorci analizirane *Kerempuhove* humoristične komunikacije (u prvom redu sustav Agitpropa, ali i sami karikaturisti) o tome vodili računa, posebice u slučaju *Pastirskog pisma* te prikaza nadbiskupa Stepinca i Katoličke Crkve kao počinitelja ratnih zločina. Tijekom analiziranog perioda, *Pastirsko pismo*, u kojem je Crkva nabrojala i osudila zločine komunističkog režima, spominje se tek nekoliko puta, bez rasprave o njegovom sadržaju. Ekstenzivan prikaz ratnih zločina nadbiskupa Stepinca, koji je nakon bijega Vladka Mačeka postao omiljena osoba u hrvatskoj javnosti, o čemu je u svojim izvještajima pisao i britanski veleposlanik Charles Peake (izvještaj citiran prema: Spehnjak, 2006:136), te Katoličke Crkve, koja je uživala veliki ugled i utjecaj u narodu, ne samo kao vjerska organizacija, već i kao ustanova u području obrazovanja i milosrdnog rada (Radelić, 2006:99), mogao je rezultirati odbijanjem glavne poruke koju su *Kerempuhove* karikature nastojale komunicirati. To je bio narativ o suradnji Katoličke Crkve s režimom NDH te nastavak „protunarodnog djelovanja“ nakon rata, čime je trebalo opravdati poratnu politiku komunističkih vlasti prema Crkvi te osudu zagrebačkog nadbiskupa Stepinca na dugogodišnju kaznu zatvora.

⁸⁵ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26678> (stranici pristupljeno 11. travnja 2018.)

12. Zahvale

Zahvaljujem se svome mentoru doc. dr. sc. Ivanu Buriću na uloženom vremenu, motivaciji, savjetima i kritikama pri pisanju ovoga rada. Zahvaljujem se i svim profesorima Odsjeka za komunikologiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu koji su bili uvijek susretljivi i voljni dati savjet. Veliku zahvalu upućujem izv. prof. dr. sc. Magdaleni Najbar-Agičić koja mi je ukazala na neistraženost satiričkog tjednika *Kerempuh* i njegovu znanstvenu relevantnost. Zahvalu upućujem dr. sc. Lidiji Bencetić, zbog korisnih savjeta i pomoći oko prikupljanja literature. Na savjetima i poslanoj literaturi iz područja psihologije masovnih medija zahvaljujem se prof. dr. sc. Rolandu Mangoldu. Zahvaljujem se i redakciji katoličkog tjednika *Glas Koncila* koja mi je omogućila da temu kojom sam se znanstveno bavio u ovom radu predstavim široj javnosti. Zahvaljujem se ljubaznom osoblju Knjižnica grada Zagreba, Čitaonice periodike Nacionalne i sveučilišne knjižnice te Knjižnice Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Na kraju se zahvaljujem svojoj djevojci Lauri zbog podrške pri pisanju ovoga rada i njezine potpore tijekom proteklih pet godina moga studiranja.

13. Popis literature i korištenih izvora

Popis literature

1. Akmadža, M. (2003.) „Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine“, *Croatica Christiana periodica*, 27(52), str. 171-202.
2. Akmadža, M. (2004.) *Katolička Crkva i komunistički režim 1945. – 1966.* Rijeka: Otokar Keršovani.
3. Akmadža, M. (2013.) *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.* Zagreb – Slavonski Brod: Despot Infinitus – Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
4. Akrap, G. (2016.) *Kardinal Stepinac u dokumentima Gestapa i OZN-e.* Zagreb: Udruga sv. Jurja – Glas Koncila – Laser plus.
5. Anić, T. (2016.) „Geneza negativnog mita o nadbiskupu Stepincu nakon 1945.“, u: Ivan Majnarić, Mario Kevo i Tomislav Anić (ur.) *Nadbiskup Stepinac i Srbi u Hrvatskoj : u kontekstu Drugoga svjetskoga rata i poraća*, str. 35-53. Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište – Zagrebačka nadbiskupija – Kršćanska sadašnjost.
6. Attardo, S. (2001.) *Humorous texts : A semantic and pragmatic analysis.* New York: Mouton de Gruyter.
7. Bailey, K. D. (1987.) *Methods of social research*, 3. izdanje. New York: Free Press.
8. Banac, I. (2013.) *Hrvati i Crkva: kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti.* Zagreb – Sarajevo: Profil knjiga – Svjetlo riječi.
9. Bencetić, L. (2017.) *Komunizam u slici: Društveni i politički život Jugoslavije u karikaturama Vjesnika i Borbe (1945. – 1962.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
10. Benigar, A. (1993.) *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal*, 2. izdanje. Zagreb: Glas Koncila – Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda.
11. Benyovsky, L. (1989.) „Karikatura u partizanskom tisku, u: *Partizanska karikatura 1941. – 1945.* Zagreb: Muzej revolucije naroda Hrvatske.
12. Bilandžić, D. (1999.) *Hrvatska moderna povijest.* Zagreb: Golden marketing.
13. Bing, A., Mihaljević, J., Nieser J. (2018.) „Yugoslavia: Cultural Opposition and Dissent in Yugoslavia: Different Shades of Red“, u: Balázs Apór, Péter Apór and Sándor Horváth (ur.) *The Handbook of COURAGE: Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe*, str. 97-116. Budapest: Research Centre for the Humanities of the Hungarian Academy of Sciences.
14. Breton, P. (2000.) *Izmanipulisana reč.* Beograd: Clio.

15. Chandler, D., Munday, R. (2011.) *Oxford Dictionary of Media and Communication*. Oxford: Oxford University Press.
16. Douglas, M. (1968.) „Social Control of Cognition: Some Factors in Joke Perception“, *Man*, vol. 3, str. 361-376.
17. Dulibić, F. (2009.) *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*. Zagreb: Leykam international.
18. Erceg, M. (2017.) *Odnos hrvatskih komunističkih vlasti prema oblicima kulturno-opozicijskih razmišljanja u tiskovnim medijima (1945.-1971.) – primjer Naprijeda i Glasa Koncila*, završni rad. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
19. Fedor, I. (2014.) *Fenomen karikature na primjeru Srećka Puntarića „Felixa“*, diplomski rad. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
20. Franulić, J. (1994.) *Skrajnje pogubna zablude : jedan pogled u jugokomunističku prošlost*. Makarska: Služba Božja.
21. Goldstein, I. (2008.) *Hrvatska : 1918. – 2008*. Zagreb: Europapress holding – Novi Liber.
22. Grahek Ravančić, M. (2012.) „Propaganda i tisak o djelovanju Zemaljske komisije za ratne zločine okupatora i njihovih pomagača i procesuiranju zločina“, u: Romana Horvat (ur.) *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj*. Zagreb: Matica hrvatska.
23. Gruner, C. R. (1978.) *Understanding laughter: The workings of wit and humor*. Chicago: Nelson – Hall.
24. Gruner, C. R. (1997.) *The game of humor: A comprehensive theory of why we laugh*. New Brunswick: Transaction Publishers.
25. Hadžić, F. (1990.) *Avanture ideologije*. Zagreb: Stvarnost.
26. Hadžić, F. (1998.) *Anatomija smijeha : studije o fenomenu komičnoga*. Zagreb: V.B.Z.
27. Hallin, D. C., Mancini, P. (2004.) *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. New York: Cambridge University Press.
28. Harris, R. (2017.) *Stepinac: njegov život i vrijeme*, 2. izdanje, prev. Vedran Pavlič. Zagreb: Školska knjiga.
29. Hebrang, B. (2007.) „Negativna paradigma odnosa s javnošću/promidžbe“, u: Juraj Mirko Mataušić (ur.) *Komunikacijske znanosti : Znanstvene grane i nazivlje*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
30. Holsti, O. R. (1997.) „Content analysis“, u: G. Lindzey i E. Aaronson (ur.), *Handbook of social psychology*, vol. 2, str. 596-692. Reading: Addison-Wesley.

31. Holzer, J. (2002.) *Komunizam u Europi : povijest pokreta i sustava vlasti*. Zagreb: Srednja Europa.
32. Horvatić, Ž., Derenčinović, D. (2009.) „Prilog raspravi o kaznenopravnoj (ne)održivosti presude protiv zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca“, u: Nataša Bašić, Vladimir Horvat, Josip Mrzljak, Jasna Pavelić-Jureško (ur.) *Kardinal Alojzije Stepinac: svjedok vremena i vizionar za treće tisućljeće*, str. 21-47. Zagreb: Glas Koncila.
33. Hrnčević, J. (1984.) *Svjedočanstva*. Zagreb: Globus.
34. Hubeny, M., Kojić, B., Krizman, B. (1960.) *Međunarodni politički leksikon*. Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće.
35. Jonjić, T. (2009.) „Kako je stvarana negativna slika o nadbiskupu Stepincu i Crkvi“, u: Nataša Bašić, Vladimir Horvat, Josip Mrzljak i Jasna Pavelić-Jureško (ur.) *Kardinal Alojzije Stepinac: svjedok vremena i vizionar za treće tisućljeće*. Zagreb: Glas Koncila.
36. Jandrić, B. (2000.) „Državno-partijska priprema javnosti za suđenje nadbiskupu Stepincu. Proglašen krivim i prije započetog kaznenog postupka (Primjer zagrebačkog dnevnika „Vjesnik“)\“, *Croatia Christiana periodica*, vol. 24., br. 46., str. 171.-184.
37. Jandrić, B. (2001.) „Tisak totalitarne komunističke vlasti u Hrvatskoj u pripremi montiranog procesa zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu (1946.)“, *Croatia Christiana periodica*, vol. 25., br. 47., str. 225-258.
38. Jantol, T. (2004.) *Politička javnost*. Zagreb: Birotisak.
39. Jukić, M. (2016.) *Medijska odgovornost na primjeru izvještavanja o islamu*, diplomski rad. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
40. Kardelj, E. (1949.) *Put nove Jugoslavije*, drugo izdanje. Zagreb: Ognjen Prica.
41. Kisić-Kolanović, N. (1993.) „Vrijeme političke represije: „veliki sudski procesi“ u Hrvatskoj 1945.-1948.“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 25, br. 1, str. 1-22.
42. Kljaić, S. (2017.) *Nikada više Jugoslavija : intelektualci i hrvatsko nacionalno pitanje (1929. – 1945.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
43. Kotzé, D. (1988.) „Cartoons as a medium of political communication“, *Communicatio*, vol. 14., br. 2., str. 60-70.
44. Kunczik, M, Zipfel, A. (2006.) *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
45. Lučić, I. (2008.) „Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945.-1990.“, *National security and the future*, vol. 9, br. 3, str. 41-72.
46. Martin, R. A. (2006.) *The Psychology of Humor : An Integrative Approach*. Amsterdam: Elsevier – Academic Press.

47. Mateus, S. (2016.) „Political Cartoons as communicative weapons – the hypothesis of the „Double Standard Thesis“ in three Portuguese cartoons“, *Revista Estudos em Comunicacao*, vol. 23, str. 195-221.
48. Matković, H. (2003.) *Povijest Jugoslavije :1918 – 1991.*, 2. izdanje. Zagreb: Naklada Pavičić.
49. McNair, B. (2003.) *Uvod u političku komunikaciju*, preveo Davor Stipetić. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
50. Meštrović, I. (1961.) *Uspomene na političke ljude i događaje*. Buenos Aires: Knjižnica Hrvatske revije.
51. Mihaljević, J. (2016.) *Komunizam i čovjek: Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj od 1958. do 1972.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
52. Milas, G. (2009.) *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*, 2. izdanje. Jastrebarsko: Naklada Slap.
53. Miletić, A. (2007.) *Koncentracioni logor Jasenovac*, sv. IV. Jagodina
54. Moyle, Lachlan R. (2004.), *Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures*, neobjavljena doktorska disertacija.
55. Najbar-Agičić, M. (2013.) *Kultura, znanost, ideologija : prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*. Zagreb: Matica hrvatska
56. Najbar-Agičić, M. (2015.) *Povijest novinarstva : kratki pregled*. Zagreb – Koprivnica: Ibis grafika – Sveučilište Sjever.
57. Najbar-Agičić, M. (2017.) „Agitprop među novinarima: uspostava komunističke vlasti i nadzor nad medijima“, u: Igor Duda (ur.) *Stvaranje socijalističkog čovjeka: Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, str. 177-200. Zagreb – Pula: Srednja Europa – Sveučilište Jurja Dobrile.
58. Norrick, N. R. (2003.) „Issues in conversational joking“, *Journal of Pragmatics*, vol. 35, str. 133-1359.
59. Novak, B. (2005.) *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga – Press dana, medijska agencija HND-a
60. Ozolina, Ž., Austers I., Škilters, J. (2017.) „Humor as a communication tool: designing framework for analysis“, u: Linda Curika (ur.) *StratCom laughs. In search of fan analytical framework*. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence.

61. Oberreuter, H. (2001) „Oporba“, u: Dieter Nohlen (ur.) *Politološki rječnik: Država i politika*, preveli Marinko Krajnović i Miroslav Krajnović. Osijek – Zagreb – Split: Panliber.
62. Pal, A., Žižić, B. (2011.) *Gorući grm : Alfred Pal – život i djelo*. Zagreb: Durieux.
63. Peleh, I. (2017.) *Grafički dizajn Alfreda Pala*, diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
64. Plenković, M. (1991.) „Predgovor“, u: Vanja Graovac (ur.) *Novinarstvo u pluralističkom društvu*, str. 9-18. Zagreb: Alinea.
65. Radelić, Z. (2002.) „Nadbiskup Stepinac i slučaj križarske zastave (1945.-1946.)“, *Croatica Christiana periodica* 26, br. 49., str. 175-185.
66. Radelić, Z. (2006.) *Hrvatska u Jugoslaviji: od zajedništva do razlaza*, Zagreb: Školska knjiga.
67. Rapp, A. (1949.) „A Phylogenetic Theory of Wit and Humor“, *Journal of Social Psychology*, vol. 30, str. 81-96.
68. Reardon, K. (1998.) *Interpersonalna komunikacija : gdje se misli susreću*, preveo Pavao Novosel. Zagreb: Alinea.
69. Rithcie, D. (2005.) *Frame-Shifting in Humor and Irony*. Portland: Portland State University.
70. Rutter, J. (1997.) *Stand-up as Interaction: Performance and Audience in Comedy Venues*. Manchester: University of Salford.
71. Siebert, F.S., Schram, W., Peterson T. (1956.) *Four Theories of the Press*. Urbana II.
72. Spehnjak, K. (2002.) *Javnost i propaganda : Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945.-1952*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.
73. Spehnjak, K. (2006.) *Britanski pogled na Hrvatsku : 1945.-1948*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
74. Spehnjak, K. i Cipek, T. (2007.) „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945.-1990.“, *Časopis za suvremenu povijest* vol. 39 br. 2, str. 255-297.
75. Stojić, M. (2009.) „Glasoviti intervent hrvatskih katoličkih biskupa na početku stvaranja nove Jugoslavije. Hrabro i otvoreno progovorilo se i o pogubljenju hercegovačkih franjevac na Širokom Brijegu“, *Stopama pobijenih : glasilo Vicepostulature postupka mučeništva Fra Leo Petrović i 65 subrača*, vol. 2, br. 3.
76. Valković, M. (1994.) „Socijalni nauk Crkve i socijalna politika“ *Revija za socijalnu politiku*, vol. 1, br. 1, str. 15-24.

77. Vraneković, J. (2011.) *Dnevnik: Život u Krašiću zaslužjenog nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca*. Zagreb: Potulatura blaženog Alojzija Stepinca.

Popis internetskih izvora

1. Erceg, M. (2019.) „Uz spomendan hrvatskoga mučenika bl. Alojzija Stepinca. Nadbiskup Stepinac na udaru karikatura“, *Glas Koncila*, <https://www.glas-koncila.hr/uz-spomendan-hrvatskoga-mucenika-bl-alojzija-stepinca-nadbiskup-stepinac-na-udaru-karikatura/> (stranici pristupljeno 25. ožujka 2019.).
2. „Hadžić, Fadil“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=24040> (stranici pristupljeno 5. travnja 2019.)
3. „Humor“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26678> (stranici pristupljeno 11. travnja 2019.)
4. Goldstein, I. (2018.) „Može li Stepinac danas biti putokaz Hrvatima“, *Globus*, <https://www.jutarnji.hr/globus/Globus-komentari/ivo-goldstein-moze-li-stepinac-danas-bitputokaz-hrvatima/7242594/> (stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.).
5. „Izložba karikatura Alojzije Stepinac u slici i riječi“ (2015.), Hrvatsko katoličko sveučilište, <http://www.unicath.hr/29698> (stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.)
6. Jareb, M. (2016.) „Predugo čekanje na pravdu“, *Vijenac*, <http://www.matica.hr/vijenac/589/predugo-cekanje-na-pravdu-25997/> (stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.)
7. „Mihailović, Dragoljub“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40638> (stranici pristupljeno 30. ožujka 2019.)
8. Miškulin, I. (2017.) „Smrtonosni otac i monstruozi mutanti“, <http://www.matica.hr/vijenac/619/smrtonosni-otac-i-monstruozi-mutanti-27245/> (stranici pristupljeno 3. travnja 2019.)
9. „Repozitorij Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu“, <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/> (stranici pristupljeno 4. travnja 2019.)
10. „Profil: Alfred Pal“, *dizajn.hr*, <http://dizajn.hr/blog/profil-alfred-pal/> (stranici pristupljeno 20. ožujka 2019.)

Popis analiziranih brojeva satiričkog tjednika *Kerempuh*

1. *Kerempuh*, br. 12., 23. prosinca 1945.
2. *Kerempuh*, br. 13., 30. prosinca 1945.
3. *Kerempuh*, br. 14., 6. siječnja 1946.
4. *Kerempuh*, br. 15., 13. siječnja 1946.
5. *Kerempuh*, br. 16., 20. siječnja 1946.
6. *Kerempuh*, br. 17., 27. siječnja 1946.
7. *Kerempuh*, br. 18., 3. veljače 1946.
8. *Kerempuh*, br. 19., 10. veljače 1946.
9. *Kerempuh*, br. 20., 17. veljače 1946.
10. *Kerempuh*, br. 21., 24. veljače 1946.
11. *Kerempuh*, br. 22., 3. ožujka 1946.
12. *Kerempuh*, br. 23., 10. ožujka 1946.
13. *Kerempuh*, br. 24., 17. ožujka 1946.
14. *Kerempuh*, br. 26., 31. ožujka 1946.
15. *Kerempuh*, br. 27., 7. travnja 1946.
16. *Kerempuh*, br. 29., 21. travnja 1946.
17. *Kerempuh*, br. 30., 28. travnja 1946.
18. *Kerempuh*, br. 31., 5. svibnja 1946.
19. *Kerempuh*, br. 32., 12. svibnja 1946.
20. *Kerempuh*, br. 34., 26. svibnja 1946.
21. *Kerempuh*, br. 35., 2. lipnja 1946.
22. *Kerempuh*, br. 37., 16. lipnja 1946.
23. *Kerempuh*, br. 38., 23. lipnja 1946.
24. *Kerempuh*, br. 41., 14. srpnja 1946.
25. *Kerempuh*, br. 42., 21. srpnja 1946.
26. *Kerempuh*, br. 43., 28. srpnja 1946.
27. *Kerempuh*, br. 44., 4. kolovoza 1946.
28. *Kerempuh*, br. 45., 11. kolovoza 1946.
29. *Kerempuh*, br. 46., 18. kolovoza 1946.
30. *Kerempuh*, br. 47., 25. kolovoza 1946.
31. *Kerempuh*, br. 48., 1. rujna 1946.

32. *Kerempuh*, br. 49., 7. rujna 1946.
33. *Kerempuh*, br. 50., 15. rujna 1946.
34. *Kerempuh*, br. 51., 22. rujna 1946.
35. *Kerempuh*, br. 52., 29. rujna 1946.
36. *Kerempuh*, br. 53., 6. listopada 1946.
37. *Kerempuh*, br. 54., 13. listopada 1946.

Proizvodnja zločina humorom: političke karikature satiričkog tjednika *Kerempuh* u pripremi i prezentaciji sudskog procesa zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu (1945. – 1946.)

Sažetak

Glavni cilj rada bio je istražiti kako su političke karikature satiričkog tjednika *Kerempuh* kreirale negativnu sliku zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca i Katoličke Crkve prije i tijekom sudskog procesa 1946. godine. Tjednik *Kerempuh* bio je pod nadzorom komunističkih vlasti. Metodom kvantitativne analize sadržaja obuhvaćeno je 149 karikatura koje su u razdoblju između prosinca 1945. i listopada 1946. godine tematizirale crkvenu problematiku. Analizirane karikature uklopljene su u društveno-politički kontekst Hrvatske u razdoblju neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata. Istraživanje je pokazalo kako karikature nastoje denuncirati nadbiskupa Stepinca te oslabiti društveni utjecaj cjelokupne Katoličke Crkve povezivanjem s režimom Nezavisne Države Hrvatske. Nakon egzekucije Dragoljuba Draže Mihailovića u srpnju 1946. te uoči i tijekom Stepinčeva procesa u rujnu i listopadu iste godine, *Kerempuhove* karikature intenziviraju prikazivanje Alojzija Stepinca i Katoličke Crkve kao simbola nacionalističkog ekstremizma.

Ključne riječi: Alojzije Stepinac, Katolička Crkva, politička karikatura, humor, Komunistička partija Jugoslavije

Marino Erceg

Manufacturing Crime with Humour: Political Cartoons of Satirical Weekly *Kerempuh* in Preparation and Presentation of the Trial to the Archbishop of Zagreb Aloysius Stepinac (1945. – 1946.)

Summary

The main aim of the paper was to examine how the political cartoons of satirical weekly *Kerempuh* created a negative image of the archbishop of Zagreb Aloysius Stepinac prior to and during his trial in 1946. The weekly *Kerempuh* was under the control of the communist authorities. With quantitative content analysis, the study included 149 political cartoons which discussed the theme of the Catholic Church during the period between December 1945. and October 1946. The research has shown that the cartoons strive to denounce archbishop Stepinac, and weaken the influence of the Catholic Church in society through its linking to the regime of Independent State of Croatia. After the execution of Dragoljub Draža Mihailović in July 1946., and shortly before, and during the trial of Stepinac in October of the same year, *Kerempuh's* cartoons are intensifying the portraying of Aloysius Stepinac and Catholic Church as the symbols of nationalist extremism.

Key Words: Aloysius Stepinac, Catholic Church, political cartoon, humour, Communist Party of Yugoslavia

PRILOZI

Matrica istraživanja

1. Broj osoba prikazanih na karikaturi:

1 2 3 4 5 6 i više

2. Tko su osobe prikazane na karikaturi:

1. Osoba
2. Osoba
3. Osoba
4. Osoba
5. Osoba

Ostale osobe

3. Radnje koje prikazuju karikature:

1. Prekrštavanje pravoslavnog stanovništva
2. Likvidacije nedužnih civila
3. Narudžba/čišćenje oružja
4. Šverc / sitni kriminal
5. Katolički svećenici kao rizničari ustaškog blaga
6. Uplitanje Stepinca ili svećenstva u politička pitanja
7. Uplitanje Vatikana u politička pitanja
8. Korespondencija / komunikacija Alojzija Stepinca s Dražom Mihailovićem
9. Katolička Crkva i agrarna reforma
10. Zločinački naumi katoličkog svećenstva: najava počinjenja novih zločina
11. Stepinac i istaknuti članovi Katoličke Crkve surađuju s ustaškim režimom
12. Stepinac i katoličko svećenstvo kao konspiratori protiv novog režima
13. Isticanje nazadnosti kršćanskog svjetonazora
14. Obračun s neprijateljima novog poretka
15. Stepinac i katoličko svećenstvo spašavaju/ugošćuju ustaške zločince i križare
16. Sudski proces Stepincu / „suđenje Stepincu i ostalima“
17. Isticanje Pastirskog pisma
18. Povezivanje s režimom monarhijske Jugoslavije

4. Motivi karikature

1. povezivanje Alojzija Stepinca i/ili Katoličke crkve s ustaškim režimom (to uključuje i križare)
2. povezivanje Stepinca i/ili Katoličke crkve s nacizmom ili fašizmom
3. „Brendiranje“ Stepinca i/ili katoličkog svećenstva kao inspiratora ustaških zločina
4. „Brendiranje“ Stepinca i/ili katoličkog svećenstva kao počinitelja ratnih zločina
5. Povezivanje Stepinca s režimom monarhističke Jugoslavije
6. Prikaz stereotipnog materijalizma Crkve / moralna diskreditacija Crkve
7. Ismijavanje uloge Vatikana u politici
8. Prikaz Crkve kao kočničara razvoja i neprijatelja novog poretka
9. Ismijavanje katoličkog svjetonazora (i bogoslužja)
10. Najava obračuna s neprijateljima poretka

5. Načini povezivanja Alojzija Stepinca i Katoličke crkve s režimom NDH

1. prikaz Stepinca u društvu Ante Pavelića ili istaknutih ustaških dužnosnika / stavljanje Stepinca i/ili Crkve u isti kontekst s ustaškim režimom
2. Stepinac kao savjetnik Ante Pavelića
3. Pavelićeva knjiga *Strahote zabluda* kao inspiracija Stepincu
4. ustaška simbolika na svećeničkoj odjeći
5. Stepinac i Crkva kao pomagači križarskih skupina i ostataka ustaškog režima
6. Stepinac kao regent ili nasljednik Ante Pavelića
7. Stepinac i/ili katoličko svećenstvo kao sudionici ustaških zločina

5.1. UKOLIKO SE ČESTICA 6 KODIRA S VRIJEDNOSĆU 5:

Načini povezivanja Stepinca i Crkve s križarskim skupinama i ostacima ustaškog režima

1. Stepinac i svećenstvo kao domaćini ustaškim bjeguncima / materijalno i duhovno podupiranje križara / crkvene prostorije kao azil za križare ili bjegunce ustaškog režima
2. blagoslov križarske zastave
3. Stepinac kao vođa križara

6. Načini povezivanja Stepinca i Crkve uz nacizam i fašizam

1. nacistička ili fašistička simbolika na svećeničkoj odjeći
2. Stepinac ili istaknuti crkveni ljudi u društvu nacističkih dužnosnika
3. Hitlerov *Mein Kampf* kao inspiracija u (Stepinčevom) djelovanju

7. Prikazivanje ratnih zločina katoličkog svećenstva

1. prekrštavanje pravoslavnog stanovništva
2. fizičke likvidacije nedužnih civila
3. Stepinac kao mentor ili inspirator zločina
4. prikaz naoružanog svećenstva
5. Svećenici kao članovi zločinačkih vojnih formacija

8. Ukoliko je na karikaturi u prikazu svećenika prisutno oružje, koja vrsta oružja:

1. Puška
2. Pištolj
3. Bomba
4. Nož
5. Sjekira

9. Povezivanje Stepinca i Crkve s režimom monarhističke Jugoslavije

1. Referiranje na slučaj navodne korespondencije Draže Mihailovića i Alojzija Stepinca
2. prikaz Stepinca u društvu Karađorđevića ili istaknutih predratnih političara

10. Moralna diskreditacija Stepinca i Crkve

1. prikaz svećenstva kako sudjeluje u sitnom kriminalu (šverc, pronevjere i sl.)
2. crkvene prostorije kao luksuzni prostori
3. prikaz Crkve kao eksploatatora siromašnih/isključivost i sebičnost crkve
4. ismijavanje u kontekstu agrarne reforme
5. Crkva kao rizničar ustaškog zlata
6. bludne radnje unutar Crkve

11. Ismijavanje ili ironiziranje katoličkog nauka i svjetonazora:

1. Prisutno u karikaturi
2. Nije prisutno u karikaturi

11.1. Ako je prisutno, u kojem obliku

1. ismijavanje katoličkih religijskih uvjerenja
2. ismijavanje katoličkog bogoslužja

12. Odnos vizualnog i tekstualnog u karikaturi

1. osnovna poruka karikature može se razumjeti bez tekstualne dopune
2. osnovna poruka karikature ne može se razumjeti bez tekstualne dopune

13. Veličina karikature

1. 25-50 cm²
2. 50-200 cm²
3. 200-640 cm²

14. Pozicija karikature

1. naslovna stranica
2. zadnja stranica
3. negdje drugdje u broju

15. Karikatura je crno-bijela ili u boji

1. crno-bijela
2. u boji

16. Potpisanost autora

1. karikatura je nepotpisana
2. karikatura je potpisana

Životopis autora

Marino Erceg rođen je 1995. godine u Zagrebu. Dvopredmetni preddiplomski studij povijesti i komunikologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu upisuje 2014. godine. Preddiplomski studij završio je u rujnu 2017. te postao sveučilišni prvostupnik povijesti i komunikologije. Preddiplomski studij završio je *summa cum laude*. U studenom 2017. osvojio je nagradu Pročelnika Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu za izvrstan uspjeh na studiju. Od 2016. do 2018. godine surađivao je s Hrvatskim institutom za povijest u Zagrebu na međunarodnom projektu „COURAGE – Cultural Opposition: Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries“. Tijekom preddiplomskog i diplomskog studija sudjelovao je u izvođenju nastave u svojstvu studenta demonstratora na više obaveznih i izbornih kolegija na Odsjeku za komunikologiju Hrvatskih studija. Trenutno je student II. godine Diplomskog studija komunikologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Drugu godinu zaredom stipendist je Grada Zagreba. Istraživački interesi su mu hrvatska povijest nakon 1945. godine, povijest disidentskih pokreta u socijalizmu, povijest medija i komunikacija i povijest tiska. Honorarno surađuje s Hrvatskom izvještajnom novinskom agencijom (Hina) na projektu „New Generation for EP 2019 Elections“ te s redakcijom katoličkog tjednika *Glas Koncila*. Član je Matice hrvatske.

